

มนุษย์กับการใช้เหตุผล

ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน

รองศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา



โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

มนุษย์กับการใช้เหตุผล

ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

มนุษย์กับการใช้เหตุผล. - -

กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙.

๑๒๒ หน้า.

๑. ตรรกวิทยา. ๒. การอ้างเหตุผล. ๓. ชื่อเรื่อง.

๑๖๐

ISBN ๙๗๔-๘๓๓๑๐-๒๗-๒

พิมพ์ครั้งที่ ๑

กันยายน ๒๕๔๙

จำนวน

๘๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์เผยแพร่

สำนักมาตรฐานและประเมินผลอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

๓๒๘ ถนนศรีอยุธยา เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๖๑๐ ๕๒๐๐

โทรสาร ๐ ๒๓๕๔ ๕๕๓๐

www.mua.go.th

แบบปก

วัชร ฐานวัฒน์

พิมพ์ที่

หจก. อรุณการพิมพ์ ๙๙/๒ ซอยพระสุลี ถนนดินสอ แขวงบวรนิเวศ

เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร. ๐-๒๒๙๒-๖๐๓๓-๔ โทรสาร ๐-๒๒๙๐-๒๑๙๗-๘



สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาได้ตระหนักถึงความจำเป็นและภาวะขาดแคลนตำราที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนในหลักสูตรระดับอุดมศึกษา ซึ่งตำราถือได้ว่าเป็นสื่อหลักสื่อหนึ่งที่สำคัญในการสอนและการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ตลอดจนใช้เป็นเอกสารประกอบการค้นคว้าอ้างอิงในทางวิชาการ โดยเฉพาะตำราที่มีคุณภาพมาตรฐานทางวิชาการ จึงได้ดำเนินการโครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และจัดพิมพ์ตำรา พร้อมทั้งจัดทำแผ่นซีดี เพื่อมอบให้สถาบันอุดมศึกษาใช้ประโยชน์เป็นตำราประกอบการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาจึงใคร่ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ปรีชา ช้างขวัญยืน และ รองศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา ผู้แต่ง ที่ได้สละเวลาอันมีค่าแต่งตำราเรื่อง มนุษย์กับการใช้เหตุผล เพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาต่อไป

(ศาสตราจารย์พิเศษภาวิช ทองโรจน์)

เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา

กันยายน ๒๕๔๙

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นเพื่อจุดประสงค์หลักๆ สองอย่างคือ *หนึ่ง* เพื่อเป็นตำรา *ประกอบการเรียน* วิชาตรรกวิทยาเบื้องต้นในสถาบันอุดมศึกษา *สอง* เพื่อเป็นหนังสืออ่านสำหรับบุคคลทั่วไปภายนอกสถาบันการศึกษาที่สนใจในเรื่องหลักเกณฑ์การใช้เหตุผลว่าเราจะใช้เหตุผลได้อย่างถูกต้องอย่างไร เนื่องจากเป็นหนังสือ “*เบื้องต้น*” การออกแบบเนื้อหาจึงได้กระทำไปในลักษณะที่เชื่อว่าผู้เรียนที่เป็นนิสิตนักศึกษาในชั้นปีต้นๆ จะสามารถเข้าใจได้ด้วยการอ่านเองเป็นส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกัน ประชาชนภายนอกมหาวิทยาลัยที่มีพื้นความรู้ทั่วไปในระดับมัธยมศึกษาเป็นต้นมา และเป็นบุคคลที่สนใจเรื่องทางสติปัญญาก็น่าจะอ่านเข้าใจเองได้ ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องที่คาดการณ์ไว้อย่างทั่วไป ในแง่รายละเอียดท่านผู้อ่านที่อยู่นอกสถาบันการศึกษางานท่านซึ่งไม่มีความรู้จะเป็นทางการที่สูงกว่าชั้นประถมศึกษาเลย แต่เป็นคนอ่านหนังสือมากก็อาจรู้สึกหนังสือนี้ง่ายเกินไป เช่นเดียวกัน นิสิตนักศึกษาที่แม้จะเรียนอยู่ในชั้นปีต้นๆ แต่เป็นคนช่างคิด อ่านหนังสือมาก ก็อาจรู้สึกในทำนองเดียวกัน หากเป็นเช่นนั้น หนังสือนี้ในส่วนที่เป็นเรื่องทางหลักวิชาก็อาจไม่จำเป็นสำหรับบุคคลเหล่านี้สัก แต่เชื่อว่าเนื้อหาส่วนที่เป็นแง่คิดบางด้านบางมุมที่ไม่ใช่หลักวิชาอย่างที่จะพบในตำราตรรกวิทยาเบื้องต้นทั่วไปคงจะเป็นประโยชน์กับท่านผู้อ่านที่มีคุณสมบัติพิเศษตามที่กล่าวมาข้างไม่มากนัก

* มีคำสองคำที่คณะผู้เขียนหนังสือนี้ใช้ต่างกัน คำแรกคือ “*ตำราเรียน*” คำที่สองคือ “*ตำราประกอบการเรียน*” ตำราเรียนนั้นหมายถึงหนังสือที่ออกแบบให้ใช้เรียนวิชาใดวิชาหนึ่งอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ตำราเรียนที่ดีสำหรับวิชาหนึ่งอาจมีเพียงเล่มเดียวก็ได้ ส่วนตำราประกอบการเรียนนั้นหมายถึงหนังสือที่แต่งเพื่อใช้ร่วมกับหนังสืออื่นๆ เพื่อเรียนวิชาใดวิชาหนึ่ง หนังสือนี้เป็นตำราประกอบการเรียนซึ่งหมายความว่าหนังสือใช้ร่วมกับหนังสืออื่นๆ ตำราเรียนนั้นหากจะให้สมบูรณ์ก็ต้องเขียนให้มีเนื้อหาละเอียดมาก ซึ่งอาจทำให้กลายเป็นหนังสือเล่มใหญ่โต ตำราประกอบการเรียนนั้นมีข้อดีตรงที่สามารถเขียนให้ละเอียดเน้นไปที่เรื่องใดเรื่องหนึ่งได้ เพราะไม่ต้องการเขียนให้ครบถ้วน การเลือกเขียนหนังสือนี้ให้เป็นตำราประกอบการเรียนก็เพราะคณะผู้เขียนประสงค์จะกล่าวถึงรายละเอียดของการใช้เหตุผลบางอย่างที่อยู่นอกกรอบวิชาตรรกวิทยาโดยทั่วไป ผู้ที่ใช้หนังสือนี้สำหรับเรียนวิชาตรรกวิทยาเบื้องต้นในมหาวิทยาลัยควรเข้าใจลักษณะที่กล่าวมานี้ของหนังสือนี้ด้วย

การเขียนตำราตรรกวิทยานั้นทำได้หลายอย่าง อย่างง่ายที่สุดคือเขียนตามแบบแผนวิชาตรรกวิทยานั้นค่อนข้างมีหลักเกณฑ์ตายตัวอย่างคณิตศาสตร์หรือไวยากรณ์ของภาษา การเขียนตำราคณิตศาสตร์และไวยากรณ์ภาษานั้นไม่ต้องการการสร้างสรรค์อะไรขึ้นใหม่เท่ากับการเขียนให้ครอบคลุมหลักเกณฑ์ทางวิชาการในสาขานั้นอันเป็นที่ยอมรับและเป็นมาตรฐานที่ใช้กันอยู่ในวงวิชาการนั้นๆ หนังสือนี้ส่วนหนึ่งแม้จะเขียนขึ้นอย่างพยายามคำนึงว่าเนื้อหาของหนังสือไม่ควรพลาดที่จะกล่าวถึงเรื่องสำคัญๆ ในทางตรรกวิทยา แต่ก็ได้ออกแบบเนื้อหาอย่างที่น่าจะเรียกได้ว่าเป็นความพยายามที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ขึ้นในทางตรรกวิทยา ความพยายามเช่นนี้ไม่ได้หมายความว่าคณะผู้เขียนเป็นบุคคลที่รอบรู้ในทางตรรกวิทยาอย่างดีเลิศแล้ว ความพยายามนี้หมายความว่า เราต้องการเสาะหามุมมองใหม่ๆ เพื่อขยายโลกทัศน์ในทางตรรกวิทยาออกไปจากที่เคยเป็นอยู่เท่านั้นเอง และการขยายโลกทัศน์ในทางตรรกวิทยานั้นก็อาจทำได้ไม่ยาก โดยการใช้มุมมองอื่นที่อยู่นอกวงการตรรกวิทยาเช่นศาสนาเข้ามาช่วย เราก็คงอาจทำสิ่งนี้ได้

การใช้เหตุผลของมนุษย์นั้นในแง่รายละเอียดมีเรื่องที่ต้องพิจารณามาก ในการเขียนหนังสือนี้ สิ่งที่คุณผู้เขียนตระหนักอยู่ตลอดเวลาก็คือความซับซ้อนของกระบวนการการใช้เหตุผลของมนุษย์ เดิมนั้นเราเข้าใจกันว่าการใช้เหตุผลของมนุษย์น่าจะมีลักษณะเป็นกลไก คือมีสูตรตายตัวสำหรับบอกว่าหากดำเนินการเช่นนี้การใช้เหตุผลของเราก็ถูกต้อง แต่ถ้าออกไปนอกจากหลักเกณฑ์พวกนี้เราก็ใช้เหตุผลอย่างไม่ถูกต้อง ทำนองการบวกลบคูณหารตัวเลขที่มีสูตรของมันตายตัวอยู่แล้ว วิชาตรรกวิทยาอย่างที่ปรากฏในจารีตตะวันตกนั้นเน้นความเป็นกลไกและหลักเกณฑ์ที่ตายตัวเหล่านี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ดีในแง่การเรียนรู้ จะอย่างไรก็ตาม ประสบการณ์ในการสอนวิทยาศาสตร์และปรัชญาผสมผสานกับประสบการณ์ส่วนตัวในการสังเกตชีวิตของตนเองและผู้ที่คุณพอจะรู้จักคุ้นเคยบ้าง คณะผู้เขียนหนังสือนี้พบว่า มีการใช้เหตุผลบางแบบของมนุษย์ที่ยากจะอธิบายผ่านกรอบความคิดเรื่องสูตรอันตายตัวนั้น ไม่เพียงเท่านั้นสิ่งที่เราสังเกตพบมากขึ้นก็คือ ปัญหาที่เกิดในสังคมมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นปัญหาส่วนตัวหรือปัญหาระหว่างบุคคลที่เรียกว่าปัญหาสังคมนั้น บางครั้งการใช้เหตุผลอย่างตายตัวนั้นไม่อาจใช้แก้ไขให้คลี่คลายได้เลย ปรากฏการณ์ทำนองนี้เรียกร่องการใช้เหตุผลอีก

แบบหนึ่ง ที่บอกไม่ได้ว่ามีสูตรตายตัวอย่างไร การงดใช้เหตุผลอย่างเป็นกลไกและตายตัวก็เป็นหนึ่งในกระบวนการการใช้เหตุผลที่เหมาะสมสำหรับคลี่คลายหรือแก้ไขปรากฏการณ์เหล่านี้ ปัญหาสังคมบางอย่างเช่นการหย่าร้างนั้นมิใช่ผู้สังเกตว่าเกิดในหมู่คนมีการศึกษามากกว่าชาวบ้านในชนบท ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมการหย่าร้างในหมู่คนมีการศึกษาก็คือการที่แต่ละคนต่างก็มีเหตุผล หากข้อสังเกตนี้เป็นจริง การใช้เหตุผลของมนุษย์ชนิดที่เป็นกลไกและมุ่งปกป้องตนเองว่าคิดถูกนั้นก็มิจำเป็นต้องส่งเสริมการมีชีวิตที่เป็นสุขก็ได้

หนังสือนี้เขียนบนสมมติฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ การใช้เหตุผลควรเป็นวิถีทางเพื่อพาไปหาอะไรบางอย่างที่มีค่ามากกว่านั้นเช่นการมีชีวิตที่สงบสุข เนื้อหาของหนังสือได้แบ่งชีวิตที่สงบสุขออกเป็นสองส่วนคือสงบสุขเป็นส่วนตัวกับสงบสุขร่วมกับเพื่อนร่วมสังคม เมื่อแบ่งความสุขออกเป็นสองส่วนเช่นนั้น การใช้เหตุผลที่หนังสือนี้พิจารณาก็แบ่งออกเป็นสองส่วนด้วยเช่นกันคือการใช้เหตุผลกับตนเองและการใช้เหตุผลกับผู้อื่น มีข้อที่คณะผู้เขียนอยากอธิบายเพิ่มอีกเรื่องหนึ่งคือคำว่า “การใช้เหตุผล” ในหนังสือนี้ บางครั้งเราพบว่าคำว่าการใช้เหตุผลนั้นมีความหมายแคบ ความหมายที่แคบสำหรับคำนี้คือ “การใช้เหตุผลแปลว่าการใช้ความคิดที่ออกมาจากสมอง” กฎเกณฑ์ทางตรรกวิทยาอย่างที่เราเข้าใจกันในโลกตะวันตกนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นกิจกรรมของสมอง เครื่องจักรอย่างคอมพิวเตอร์ก็สามารถใช้ความคิดอันเป็นกลไกเหล่านี้ได้ มีการคิดบางแบบที่ไม่ได้เกิดจากสมอง แต่มาจากใจ เราไม่ทราบว่าจะเรียกการใช้ความคิดแบบนี้ว่าการใช้เหตุผลดีหรือไม่ บางครั้งเมื่อต้องกล่าวถึงสิ่งนี้ในหนังสือ เราจะเรียกว่า “การใช้ความคิด” พิจารณาจากจุดนี้การใช้ความคิดก็มีความหมายกว้างกว่าการใช้เหตุผล จะอย่างไรก็ตามผู้ที่อยู่ในวงการปรัชญาย่อมจะเข้าใจว่าสิ่งที่เรียกว่าความคิดใดๆก็ตามแต่จะเป็นที่ยอมรับในวงการปรัชญาได้ความคิดนั้นต้องมาจากเหตุผล พิจารณาในแง่นี้ การใช้ความคิดกับการใช้เหตุผลก็มีความหมายไม่ต่างกัน ในหนังสือนี้บางครั้งเราจะใช้สองคำนี้ต่างกัน แต่บางแห่งก็ใช้ในความหมายที่ไม่ต่างกัน ท่านผู้อ่านจะมองเห็นได้เองว่าตรงไหนใช้ในความหมายไหน ภาษามนุษย์นั้นมีข้อจำกัดอย่างนี้เอง แต่ข้อจำกัดนี้เราข้ามเลยได้ด้วยจิตใจอันประกอบด้วยความเมตตาของผู้อ่าน พุทธศาสนานั้นสอนว่าการทำความเข้าใจผู้อื่นหากกระทำผ่านความเมตตาจะแสดงออกในรูปของการพยายามเข้าใจมากกว่าการจับผิด

การอ่านเพื่อจับผิคนั้นสามารถกระทำได้เสมอ และแม้คนเขียนหนังสือจะเป็นมหาปราชญ์ชั้นเลิศของโลกก็มิคนจับผิเรื่องราวการใช้ภาษาได้เสมอ โดยภาพรวมนั้นหนังสือนี้ต้องการที่จะกล่าวถึงการใช้ความคิดของมนุษย์ว่าเราควรคิดอย่างไรชีวิตจึงจะสงบสุข หรือไม่ก่อความวิวาทบาดหมางกันอย่างไม่รู้จบสิ้นเพราะหาข้อยุติไม่ได้ เราจะเรียกกิจกรรมอันนี้ว่า “การใช้ความคิด” หรือ “การใช้เหตุผล” ก็ตามใจเถิด แต่สิ่งนี้แหละที่หนังสือเล่มนี้จะศึกษาและชี้ชวนท่านผู้อ่านให้พิจารณา หวังว่าหนังสือนี้คงอำนวยประโยชน์ในทางกระตุ้นความคิดบ้างไม่มากก็น้อย

ท้ายที่สุดนี้ คณะผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ที่ริเริ่มโครงการเขียนตำรานี้ได้เชื่อเชิญให้คณะผู้เขียนมาเขียนหนังสือนี้ ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศทเวทย์ รองศาสตราจารย์ ดร. เอ็มอัณษา วัฒนบุรณนัท และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สิริเพ็ญ พิริยจิตรกรกิจ ที่ได้อ่านต้นฉบับหนังสือนี้และให้ความเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงเนื้อหา ๑

ปรีชา ช้างขวัญยืน

สมภาร พรหมทา

ภาควิชาปรัชญาและศูนย์พุทธศาสนศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีนาคม ๒๕๔๕

สารบัญ

คำนำ	ก
บทที่หนึ่ง	การใช้ความคิดกับตนเองและการใช้ความคิดกับผู้อื่น.....	๑

ภาคที่หนึ่ง การใช้ความคิดกับตนเอง

บทที่สอง	วิธีคิดตามหลักการของศาสนา.....	๒๓
บทที่สาม	ศิลปะการคิดตามแนวทางศาสนาที่สำคัญ.....	๓๕

ภาคที่สอง การใช้ความคิดกับผู้อื่น

บทที่สี่	การเล่นไม่ซื่อในการใช้เหตุผล.....	๕๗
บทที่ห้า	ความผิดพลาดเพราะไม่ชำนาญการใช้รูปแบบ.....	๗๓
บทที่หก	ความผิดพลาดเกี่ยวกับเนื้อหาสาระ.....	๘๕
บทที่เจ็ด	การวิเคราะห์และวิจารณ์การใช้เหตุผล.....	๙๗
บทที่แปด	บทสรุป.....	๑๑๑
บรรณานุกรม.....		๑๑๕

บทที่หนึ่ง

การใช้ความคิดกับตนเองและการใช้ความคิดกับผู้อื่น



การใช้ความคิดของมนุษย์นั้นมีมากมายหลายแบบ ในที่นี้เราจะพิจารณาการใช้ความคิดของมนุษย์สองแบบ แบบที่หนึ่งคือการใช้ความคิดกับตัวเอง และแบบที่สองคือการใช้ความคิดกับผู้อื่น การใช้ความคิดสองแบบนี้มีจุดประสงค์ต่างกัน การใช้ความคิดแบบแรกนั้นจะเรียกว่าการปรึกษาหารือกับตนเองก็ว่าได้ ส่วนการใช้ความคิดกับผู้อื่นหมายถึงการที่เราแสดงความเห็นต่อคนอื่นเพื่อโน้มน้าวใจเขาให้เห็นด้วยกับความคิดของเรา การใช้ความคิดสองอย่างนี้เกี่ยวข้องกัน แรกทีเดียวนั้นเราต้องมีความคิดอะไรสักอย่างก่อนที่จะไปโน้มน้าวใจคนอื่นให้เห็นด้วยกับสิ่งที่เราคิด การที่เราจะมีความคิดอย่างไอก็ขึ้นกับว่าเราได้ใช้ความคิดกับตัวเราอย่างไร เป็นไปได้ที่คนบางคนจะไม่มีความคิดที่แน่นอนชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เมื่อคิดไม่ชัดก็ไม่สามารถที่จะโน้มน้าวใจให้คนอื่นเห็นด้วยกับตนในเรื่องนั้นๆ พิจารณาตามที่กล่าวมานี้การใช้ความคิดกับตนเองเป็นข้อเรียกร้องประการแรกหรือเป็นจุดตั้งต้นให้การใช้ความคิดกับผู้อื่นดำเนินไปได้ ถ้าเราคิดกับตนเองไม่ชัด หรือไม่รู้จักคิด ไม่รู้ว่าเรื่องนี้ฉันจะเอาอย่างไร เราก็ย่อมจะแสดงความคิดเห็นให้คนอื่นฟังว่าเรื่องนี้ควรที่สังคมเราจะเอาอย่างไรไม่ได้ เราจะเริ่มต้นที่เรื่องการใช้ความคิดกับตนเองก่อน เนื่องจากเรื่องนี้เป็นจุดตั้งต้นของการใช้ความคิดทั้งหลายทั้งปวงของมนุษย์ดังที่กล่าวมาข้างต้น

๑.๑ การใช้ความคิดกับตนเอง

ก. ภาษากับการใช้ความคิด

การใช้ความคิดกับตนเองที่เราคุ้นเคยมากที่สุดก็คือการที่เราต้องคิดก่อนที่จะตัดสินใจทำอะไรสักอย่างลงไป ยกตัวอย่างเช่นเด็กนักเรียนคนหนึ่งที่กำลังเตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัย พ่อแม่อยากให้เข้าคณะวิศวกรรมศาสตร์ แต่ตัวเขาอยากเรียนคณะแพทยศาสตร์ ขณะนี้เขากำลังใช้ความคิดอย่างหนักว่าระหว่างสิ่งที่พ่อแม่เลือกให้กับที่ตนเองเลือกนี้ในท้ายที่สุดแล้วเขาควรจะเลือกทางไหน *การใช้ความคิดคนเดียว* ง่ายๆ นี้ ก็คือการคิดกับตัวเอง มีข้อที่น่าสังเกตว่าเวลาที่มนุษย์คิดเฉยๆ นั้น บางครั้งภาษาอาจไม่จำเป็นต้องเข้ามาอยู่ในความคิดของเรา แต่ถ้าเมื่อใดก็ตามที่เราต้องสื่อสารกับตนเองผ่านทางความคิด เมื่อนั้นภาษาจะเข้ามามีบทบาท การคิดเพื่อสื่อสารกับตนเองต้องกระทำผ่านภาษา แต่เนื่องจากว่าเราซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งผู้คิดและรับฟังความคิดของตนเองนั้นเป็นคนคนเดียวกัน อยู่ใกล้กันมาก การใช้ภาษาระหว่างคนสองคนคือตัวเราที่ทำหน้าที่สองอย่างจึงละเอียดอ่อน บางครั้งการใช้ภาษาในการคิดกับตนเองนั้นจะไม่ปรากฏชัด

จะอย่างไรก็ตาม หากว่าในการใช้ความคิดกับตนเองนั้นเราพยายามตั้งใจที่จะเรียบเรียงความคิดให้เป็นขั้นตอน เพื่อให้การตัดสินใจของเราดำเนินไปอย่างรอบคอบที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ความคิดของเราจะแสดงผ่านภาษาชัดเจนมากขึ้น *คนที่คิดได้ไวและดีนั้นมักเป็นคนที่มีพื้นฐานการใช้ภาษาดี* ใช้ภาษาดีในที่นี้หมายความว่ารู้ว่าจะเรียบเรียงความคิดออกมาอย่างไรเรื่องราวที่กำลังคิดอยู่นั้นจึงจะชัดเจน ร้อยเรียงต่อเนื่องกัน และแยกแยะได้ว่าตรงไหนคือประเด็นหลัก ตรงไหนคือประเด็นปลีกย่อย เมื่อจัดวางสิ่งที่ตนเองจะต้องตัดสินใจออกเป็นส่วนๆ แล้วดูว่าแต่ละส่วนเกี่ยวข้องกับอย่างไร ส่วนใดสำคัญที่สุด ส่วนใดสำคัญรองๆ ลงมา เราย่อมสามารถที่จะตัดสินใจได้ว่าระหว่างทางเลือกที่ขัดแย้งกันอยู่เวลานั้นเราควรเลือกทางใด การเลือกก็คือการคิดรวบยอดทั้งหมดแล้วเดินไปสู่หนทางที่เราคิดว่าดีที่สุด มีเหตุผลที่สุด

ภาษานั้นเป็นเรื่องที่ซับซ้อน ในที่นี้เราจะไม่พิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้มากจนเกินจำเป็น ภาษาที่มนุษย์เราสร้างขึ้นนั้นอาจแบ่งได้เป็นสองส่วนคือภาษาที่เป็นถ้อยคำกับภาษาที่ไม่ได้อยู่ในรูปของถ้อยคำ ภาษาถ้อยคำนั้นแสดงออกได้สี่ทางหลักๆคือเขียน อ่าน พูด และฟัง ส่วนภาษาที่ไม่ได้อยู่ในรูปถ้อยคำนั้นจะแสดงออกได้หลากหลายมากกว่า สุดแต่ว่าสถานการณ์นั้นๆเปิดโอกาสให้เราใช้อะไรเป็นภาษาได้บ้าง บางครั้งการที่เรานิ่งเงียบเมื่อเพื่อนที่รู้จักจู่โจมกริ้วเราให้เราไปเที่ยวบ้านเขาก็เป็นภาษาสำหรับบอกว่า “อย่าทวนใจได้ไหม ฉันอยากไปเมื่อไหร่ฉันจะเป็นฝ่ายบอกเอง รำคาญวะ” ก็เป็นไปได้ แม่ที่กรีดร้องออกมาสุดเสียงเมื่อพบศพลูกสาวตัวน้อยๆโพล่ฟื้นผิวน้ำมาพร้อมกับนักประดาน้ำที่ลงไปงมก็กำลังส่งภาษาบางอย่างที่บอกเล่าว่าเธอกำลังปวดร้าวใจอย่างหนัก ดูเหมือนภาษาที่ไม่ใช่ถ้อยคำนี้ในบางสถานการณ์จะสื่อสารบางสิ่งบางอย่างที่ภาษาอย่างที่เป็นถ้อยคำไม่อาจสื่อสารได้ดีกว่า ตัวอย่างแม่ที่หวีดร้องข้างต้นนั้นบอกเราได้ดีว่านี่คือสิ่งแสดงความกอดันที่อยู่ในใจของเธอได้ดีที่สุดอย่างที่ไม่มียตัวอักษรใดๆจะกระทำแทนได้ การที่เราตบหลังตบไหล่เพื่อนเบาๆแล้วก็ไม่พูดอะไรเลยเมื่อเพื่อนสอบเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้และกำลังยื่นเชื่อน้ำตาลออยู่หน้ากระดานประกาศผลสอบนั้นก็สื่อความหมายอะไรบางอย่างได้ดีกว่าคำพูด เมื่อเรากล่าวถึงภาษาที่สัมพันธ์กับความคิด เราจะหมายเอาภาษาทั้งสองส่วนนี้

การใช้ความคิดกับตนเองนั้นก็คือการคุยกับตนเองผ่านภาษาทั้งสองแบบ อันได้แก่ภาษาที่เป็นถ้อยคำกับภาษาที่ไม่ใช่ถ้อยคำ การที่เราจะใช้ภาษาประเภทใดในการพูดคุยกับตนเองนั้นก็เหมือนกับสถานการณ์ในโลกภายนอกที่บางครั้งภาษาถ้อยคำก็เหมาะกว่า แต่ในบางสถานการณ์ภาษาที่ไม่ใช่ถ้อยคำกลับเหมาะกว่า ภาษามนุษย์และสัตว์นั้นนอกจากจะเกิดเพื่อเป็นเครื่องมือสื่อสารความคิดยังเกิดขึ้นเพื่อเป็นช่องทางให้ระบายความกอดันในจิตใจออกมาด้วย เมื่อเดินชนประตู เราจะร้องการร้องนั้นก็เป็นภาษาที่ไม่ใช่ถ้อยคำอย่างหนึ่ง การร้องในสถานการณ์เช่นนี้ไม่มุ่งเพียงจะสื่อสารให้คนอื่นทราบว่าเราเจ็บเท่านั้น แต่เพื่อให้ความกอดันในใจอันเกิดจากความเจ็บนั้นได้ลดลงด้วย การร้องนั้นไม่ช่วยให้เราลดความเจ็บทางกายลงได้ แต่ช่วย

ให้เราลดความเจ็บทางใจอันหมายถึงภาวะที่กอดันอยู่ข้างในลงได้มาก อนึ่งเราจะเห็นว่าการใช้ภาษานั้นบางครั้งก็ไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากความจงใจของเรา เช่นในกรณีการเดินชนประตูแล้วร้องข้างคันซึ่งเกิดอย่างที่เราไม่ได้ตั้งใจ จะอย่างไรก็ตาม การแสดงออกของภาษาในลักษณะที่ไม่ได้เกิดจากความจงใจนี้ก็ยังเข้าใจได้ว่าเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เราเรียกกันว่าสัญชาตญาณอยู่นั่นเอง สัญชาตญาณคือกลไกที่ระบบชีวิตของเราสร้างขึ้นเพื่อปกป้องตัวมันเองและพวกพ้อง (หมายถึงชีวิตอื่นๆซึ่งอาจหมายถึงเฉพาะมนุษย์ด้วยกันก็ได้หรือขยายความกันไปถึงสัตว์บางอย่างที่เราคุ้นเคยรักใคร่เช่นหมา แมว เป็นต้นก็ได้) การร้องเวลาเจ็บในแง่สัญชาตญาณก็คือภาษาที่ระบบชีวิตตั้งไว้อย่างเป็นอัตโนมัติเพื่อให้เป็นช่องทางสำหรับระบายความกดดันภายใน หากการตั้งไว้โดยระบบชีวิตนี้ถือว่าเกิดจากความจงใจของระบบก็แปลความได้ว่าในท้ายที่สุดแล้วภาษาในรูปของสัญชาตญาณนี้ก็เกินไปอย่างจงใจ แต่เป็นความจงใจที่อยู่ลึกลงไปกว่าจิตสำนึกเท่านั้นเอง

การใช้ภาษานั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับเหตุผล หมายความว่า การใช้ภาษาของมนุษย์บางครั้งเราจะพบว่ามิเหตุผล แต่บางครั้งก็ไม่มีเหตุผล ภาษาที่แสดงออกในรูปของถ้อยคำนั้นวัดความมีเหตุผลได้ไม่ยาก แต่ภาษาอย่างที่ไม่ได้อยู่ในรูปของถ้อยคำนั้นวัดความมีเหตุผลยากกว่า บางครั้งก็มีผู้แสดงความเห็นว่าภาษาที่ไม่ใช่ถ้อยคำนี้อยู่พื้นหรือไม่เกี่ยวข้องกับควมมีเหตุผล ยกตัวอย่างเช่นการแสดงออกของศิลปินผ่านภาพวาดนั้นเราไม่อาจใช้เหตุผลเพื่อที่จะทำความเข้าใจได้เลย การกล่าวเช่นนี้ก็นับว่าถูกต้อง แต่ถ้าเราเข้าใจคำว่าความมีเหตุผลกว้างไปกว่านี้ โดยเข้าใจว่า *ความมีเหตุผล* อาจพิจารณาได้จากความพอเหมาะพอดีของการแสดงออกเป็นต้น ภาษาอย่างทีแสดงออกโดยไม่ได้เป็นถ้อยอักษรนี้ก็สามารถวัดความมีเหตุผลได้ ศาสนานั้นสนใจความมีเหตุผลของการแสดงออกทางอารมณ์ของมนุษย์และเสนอว่าเมื่อเรากระทบกับอารมณ์ต่างๆก็ควรแสดงปฏิกิริยาตอบอย่างมีเหตุผล คนที่โกรธถูกเมียดแล้วทุบทำลายข้าวของนั้นเป็นคนทีแสดงอารมณ์อย่างไม่มีเหตุผล ในแง่นี้ภาษาอย่างที่ไม่เป็นถ้อยคำก็เหมือนภาษาที่เป็นถ้อยคำคือเป็นสิ่งที่เราสามารถวัดความมีเหตุผลได้เหมือนกัน

ข. เนื้อหาของการคิด

เวลาที่คนเราคิดอยู่เงียบๆคนเดียวนั้น มีหลายอย่างเกิดขึ้นในใจของเรา บางอย่างเป็นอารมณ์บางอย่างเป็นความคิด ความแตกต่างระหว่างอารมณ์กับความคิดอย่างกว้างๆคือ อารมณ์นั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในใจเรา ไม่มีเนื้อหา คือเล่าเป็นเรื่องเป็นราวไม่ได้ ตัวอย่างของอารมณ์ก็เช่นความรัก ความโลภ ความเกลียด ความสงสาร ความสลดหดหู่ใจ เป็นต้น อารมณ์นั้นปรากฏแก่เราโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาภาษาที่เป็นถ้อยคำ คนที่อ่านหนังสือไม่ออกก็สามารถเข้าใจเรื่องความรักได้ คนสองคนที่พูดกันไม่รู้เรื่องเลยเพราะเป็นคนละเชื้อชาติและเพิ่งพบกันด้วยเหตุบังเอิญไม่นานก็สามารถมีอารมณ์รักต่อกันได้ แต่สำหรับความคิดนั้น เนื่องจากเป็นปรากฏการณ์ที่มีเนื้อหา คือมีใจความว่าอย่างนั้นอย่างนั้น เมื่อมีเนื้อหาเลยต้องอาศัยภาษาที่เป็นถ้อยคำเพื่อสื่อสาร คนที่ใช้ความคิดไม่เก่งนั้นมักเป็นคนที่เวลามีปัญหาให้ตัดสินใจเขามักแยกอารมณ์กับความคิดออกจากกันไม่ได้ บางครั้งความคิดของคนเราก็ไม่เด่นเพราะสิ่งที่มีกำลังแรงอยู่ในใจเวลานั้นคืออารมณ์ เช่นอารมณ์โกรธหรืออารมณ์รัก เด็กสาวที่หลงรักผู้ชายคนหนึ่งแม้จะถูกพ่อแม่ทัดทานว่าอย่าเพิ่งรีบปลงใจที่จะอยู่ร่วมชีวิตกับชายคนนี้นี้เพราะพ่อแม่ดูแล้วไม่คิดว่าเขาจริงใจกับลูกก็อาจไม่นำพาต่อคำแนะนำด้วยความหวังดีของพ่อแม่ ทั้งนี้เพราะในใจของเธอเวลานั้นอารมณ์รักกำลังมีกำลังแรงอย่างมหาศาล เมื่ออารมณ์มีกำลังแรง สิ่งนี้จะบดบังความคิด ทำให้เธอไม่สามารถเรียบเรียงความคิดโดยประมวลข้อมูลต่างๆที่พ่อแม่กล่าวนั้นมาชั่งน้ำหนักเทียบเคียงกับข้อมูลส่วนที่เธอมีอยู่ แล้วตัดสินใจในท้ายที่สุดว่าจะเอาอย่างไรกับสิ่งที่พ่อแม่เตือนสติมานั้น

อารมณ์และความคิดนั้นกล่าวได้ว่าเป็นสาระสำคัญของชีวิตมนุษย์ เราไม่แน่ใจว่าอารมณ์ของสัตว์ชนิดอื่นนั้นจะเข้มข้นเท่ากับของมนุษย์เราหรือไม่ แต่ในส่วนของความคิดนั้นมีข้อมูลทางอ้อมที่สำคัญบางอย่างที่ส่อว่าเราน่าจะมีอย่างละเอียดกว่าและเข้มข้นกว่าสัตว์เครื่องอื่น สิ่งนี้คือภาษาทั้งที่เป็นภาษาอักษรและภาษาที่ไม่ใช้อักษร นั่นก็คือภาษาระหว่างกัน การเห่าตอบโต้กันของหมานั้นก็อาจเป็นการส่งภาษา

อย่างหนึ่งของพวกมัน แต่ภาษาของสัตว์ทั้งหลายนั้นเมื่อเทียบกับภาษาของมนุษย์แล้วก็นับว่ายังซับซ้อนน้อยกว่าเรามาก ภาษาของมนุษย์นอกจากภาษาเสียงที่เปล่งออกมาจากปาก ยังมีภาษาเขียนอันได้แก่การถ่ายทอดความคิดลงเป็นตัวหนังสือและสัญลักษณ์อื่นๆ สิ่งนี้อาจพอมีปรากฏในสัตว์บางชนิดบ้าง แต่ก็ไม่สามารถเทียบได้กับที่ประดิษฐ์โดยมนุษย์ภาษานั้นเกิดขึ้นเพื่อให้คนหรือสัตว์ได้ถ่ายทอดสิ่งที่อยู่ในใจของตนออกไปยังผู้อื่น เนื่องจากสิ่งที่อยู่ในใจของคนและสัตว์นั้นมีทั้งที่เป็นอารมณ์และความคิด ภาษาจึงทำหน้าที่ถ่ายทอดสิ่งที่กล่าวมานี้รวมๆ กันไป เฉพาะในมนุษย์นั้นภาษาส่วนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดอารมณ์ก็กลายไปเป็นสิ่งที่เราเรียกกันว่างานศิลปะนานาแขนง ส่วนภาษาที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิดก็กลายมาเป็นสิ่งที่เราว่าเรียกศาสตร์สาขาต่างๆ

ค. *ชีวิตที่สมดุลและเป็นสุขต้องการการใช้ความคิดกับตนเองที่เหมาะสม*

ในการเกิดมาเป็นคนนั้นมีหลายสิ่งที่เราต้องทำ บางสิ่งสำคัญถึงขนาดว่าหากไม่ทำสิ่งเหล่านี้แล้วเราก็ไม่ควรที่จะได้ชื่อว่าเป็นคน แต่บางสิ่งเราจะทำก็ได้ไม่ทำก็ได้โดยไม่กระทบต่อความเป็นคนที่กล่าวมานั้น อะไรบ้างที่ถือว่าหากเราไม่ทำแล้วเราก็ไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นคนเป็นปัญหาใหญ่ในทางจริยธรรม ศาสนาดูเหมือนจะตอบคำถามนี้ไว้มากกว่าระบบความรู้ของอื่นของมนุษย์ ในคัมภีร์พุทธศาสนาและศาสนาฮินดูมีข้อความที่กล่าวเอาไว้คล้ายๆ กันว่า อาหาร การนอน ความกลัว และเมถุน เป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์มีอยู่ร่วมกัน ถ้าคนเราไม่ทำอะไรมากไปกว่านี้ก็ได้ชื่อว่าไม่ต่างจากสัตว์ อาหารนั้นหมายถึงกิจกรรมทุกอย่างที่เรากระทำเพื่อให้ตนเองอยู่รอด การแสวงหาอาหารของมนุษย์นั้นซับซ้อนกว่าสัตว์เพราะสัตว์ไม่เก็บกักอาหารไว้เพื่ออนาคตมากเท่ากับมนุษย์ การเรียนหนังสือเพื่อจะได้มีงานทำในอนาคตก็ดี การทำงานหลังจากเรียนจบแล้วก็ดี การสะสมทรัพย์ในระหว่างที่ทำงานก็ดีล้วนเป็นกิจกรรมที่จัดอยู่ในข้อการแสวงหาอาหารนี้ทั้งสิ้น การนอนและสัญชาตญาณในการกลัวภัยและรู้จักหาวิธีเอาตัวรอดนั้นก็ชัดเจน ส่วนเมถุนหมายถึงกิจกรรมทางเพศที่เป็นไปเพื่อให้กำเนิดลูกหลาน สิ่งนี้มนุษย์อาจมีซับซ้อนกว่าสัตว์เพราะเมถุนในมนุษย์จำนวนมากไม่

เป็นไปเพื่อที่จะมีลูก แต่เพื่อความสนุกสนาน แต่ในท้ายที่สุดแล้วเมณูทั้งของมนุษย์ และสัตว์ก็เป็นกิจกรรมชนิดเดียวกัน พุทธศาสนานั้นมองว่าคนโดยทั่วไปในโลกไม่ได้ใช้ชีวิตมากกว่าการทำกิจกรรมพื้นฐานที่กล่าวมานั้น พิจารณาจากแง่นี้คนส่วนใหญ่ก็ ยังไม่ได้ใช้ชีวิตอันสูงส่งสมกับที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ อะไรที่ทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ สูงส่ง พุทธศาสนาตอบว่าธรรม ธรรมในที่นี้หมายถึงการรู้จักคิดในทางที่สูงส่ง จะ เห็นว่าในท้ายที่สุดแล้วการมีชีวิตที่สูงส่งก็เกี่ยวข้องวกกลับมายังการรู้จักคิด

ข้อความว่า “รู้จักคิด” นี้กว้าง เราอาจอธิบายโดยวิธียกตัวอย่างความคิดของ พระพุทธเจ้า เดิมนั้นพระองค์ทรงเป็นเจ้าชาย เสวยสุขอยู่ในราชวังอันโอ่อ่า พระองค์ก็ เหมือนกับเจ้าชายหรือราชาทั้งหลายในโลกที่เคยมีมาก่อนหน้านี้คือชีวิตส่วนใหญ่จม อยู่กับความสุขสำราญ ชีวิตเช่นนี้เป็นชีวิตที่ชวนให้อยู่ห่างไกลจากการคิดที่ลึกซึ้ง เกี่ยวกับชีวิต แต่ด้วยอุปนิสัยที่เป็นคนช่างคิดช่างสังเกต เจ้าชายได้เริ่มพิจารณาสิ่ง ต่างๆรอบตัวและตั้งคำถามบางอย่างเช่น คนเรานั้นแม้จะมีฐานะต่างกัน แต่ทุกคนก็ เหมือนกันตรงที่เกิดมาแล้วต้องแก่เจ็บและตาย คนเรานั้นมีมาในโลกก็ยาวนานนัก แล้ว แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าเมื่อใดคิดสงสัยว่าทำไมเราจึงต้องเกิดมาแล้วก็ตาย ไม่มีใครคิด สงสัยว่าเราจะหาวิธีที่จะอยู่พ้นจากอำนาจการถูกกำหนดโดยธรรมชาติหรือโดยอะไร สักอย่างนี้ได้ไหม ทรงพิจารณาว่าสภาพชีวิตโดยรวมนั้นแม้จะมีสุขอยู่บ้าง แต่สุขนั้นก็ ไม่ใช่สภาพที่แท้จริงของชีวิต สุขเป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราวที่รอเวลาจะผันแปร ไปเป็นทุกข์เท่านั้น ทุกข์ของชีวิตคืออะไร คือความเกิด แก่ เจ็บ และตาย เมื่อเจ้าชาย ครุ่นคิดอยู่เช่นนี้เสมอ จิตใจก็เริ่มห่างออกมาจากความสุขสำราญในวัง หันไปหาการใช้ความคิดเพื่อแสวงหาหนทางที่จะไปให้พ้นจากความทุกข์ของชีวิตที่ได้มองเห็นนั้น

ไม่ว่าเราจะเห็นด้วยกับสิ่งที่เจ้าชายทรงคิดหรือไม่ แต่ตัวอย่างนี้คือสิ่งแสดงให้เรา เห็นว่าการรู้จักคิดนั้นหมายความว่าอย่างไร คนทั่วไปเกิดมาแล้วก็ใช้ชีวิตเหมือนคน อื่นๆ แต่คนที่รู้จักคิดจะตั้งคำถามว่าทำไมเราจึงต้องทำเหมือนกับที่คนอื่นทำ เจ้าชาย สิทธัตถะนั้นหลังจากตั้งคำถามว่า “ทำไมเราจะต้องทำอย่างที่เจ้าชายหรือราชา ทั้งหลายที่ผ่านมามีทำ” ที่สุดก็ทรงพิจารณาว่าชีวิตที่เป็นไปอยู่เวลานั้นไม่ใช่ชีวิตที่

ประเสริฐ จึงทรงสละราชสมบัติออกผนวช ดังที่เราทราบกันทั่วไปนั้น มีข้อที่น่าสังเกตว่า ความเจริญก้าวหน้าของโลกนั้นมักมาจากคนไม่กี่คนที่รู้จักคิดอย่างเช่น เจ้าชายสิทธัตถะนี้เป็นต้น เนื่องจากการรู้จักคิดของคนเรามีได้หลายแบบ คนที่รู้จักคิดจึงมิได้หลากหลายประเภท เซอร์ไอแซคนิวตันกับดάνานเรื่องผลแอปเปิลนั้นก็เป็นตัวอย่างที่ดีอีกเรื่องหนึ่งสำหรับแสดงว่า การรู้จักคิดนั้นเป็นอย่างไร มีคนจำนวนมหาศาลที่เคยเห็นลูกแอปเปิลหล่นลงดิน แต่ก็ไม่มีการคิดโยนไปหาแรงโน้มถ่วง นี่คือการรู้จักคิดในสายวิทยาศาสตร์ ในสายอักษรศาสตร์นั้นเชื่อกันว่ากวีซึ่งเป็นคนจำนวนมากไม่มากนักในโลกต่างจากคนทั่วไปตรงที่เป็นผู้มีสายตาพิเศษที่จะส่องเห็นอะไรบางอย่างจากสิ่งรอบตัวแล้วเก็บเอารายละเอียดอันลึกซึ้งที่แฝงอยู่ในสิ่งเหล่านั้นออกมาเขียนเป็นบทกวีให้คนอื่น ๆ ได้ถูกคิดตาม ในทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ก็คงเป็นเช่นเดียวกันนี้ นักรัฐศาสตร์ชาวจีนที่ยิ่งใหญ่คนหนึ่งคือซุนหวู่กล่าวว่า “การรบที่ดีที่สุดคือการไม่รบ” นี่ก็เป็นการรู้จักคิดเช่นกัน ทฤษฎีเกมที่พัฒนาขึ้นโดยนักคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่เช่นจอห์น แนชที่บอกว่าในการแข่งขันเช่นแข่งขันกันค้าขายจะมีบางคนได้บางคนเสีย เราเรียกสิ่งนี้ว่าเกม ธรรมชาติของการเล่นเกมคือจะมีบางคนเท่านั้นที่ชนะแล้วก็ได้ผลประโยชน์ไป ส่วนคนอื่นจะแพ้และสูญเสีย แนชถามว่าทำไมเราจึงไม่เล่นเกมอย่างที่ได้ทุกคนจะได้เหมือนกันหมด ไม่มีใครแพ้ นี่ก็เป็นตัวอย่างของการรู้จักคิดอีกเช่นกัน

การคิดนั้นเป็นเครื่องมือนำไปสู่การมีชีวิตที่สมดุลและเป็นสุข พิจารณาจากแง่หนึ่ง การคิดก็ไม่ได้สิ้นสุดลงที่ตัวมันเอง ในทางปรัชญานั้นอะไรก็ตามแต่ที่ทำหน้าที่พาเราไปหาเป้าหมายอะไรสักอย่างเราจะเรียกสิ่งนั้นว่า “วิถี” หรือ “Means” ในภาษาอังกฤษ ปกติการประเมินว่าสิ่งที่เป็นวิธีนั้นมีค่ามากน้อยเพียงใดก็ดูจากประสิทธิภาพในการพาเราไปหาเป้าหมาย ยกตัวอย่างเช่นมิด มิดนั้นเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้ตัดหรือเฉือนมิดดีจึงดูที่ความคม ไม่ได้ดูที่ความสวยงาม การคิดของคนเราก็นั่นกัน ถ้าเราเข้าใจว่าการคิดเป็นเครื่องมือพาเราไปหาการมีชีวิตที่สมดุลและเป็นสุข การประเมินว่าความคิดของเราดีหรือไม่ดีก็พิจารณาจากการที่ความคิดนั้นสามารถพาเราไปหา

เป้าหมายที่กล่าวข้างต้นมาน้อยเพียงใด ถ้าเราพิจารณาความคิดในแง่นี้ การใช้ความคิดก็ไม่จำเป็นว่าจะต้องซับซ้อนหรือคงามจึงจะถือว่าดี บางครั้งการคิดอย่างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนก็อาจพาชีวิตของเราไปสู่ความสุขสงบได้มากกว่าการคิดอย่างซับซ้อนยุ่งยาก ปรัชญาเต๋าของจีนนั้นไม่นิยมการคิดอย่างสลับซับซ้อน ในคัมภีร์ “เต๋าเต๋อจิง” อันเป็นคัมภีร์สำคัญของปรัชญาเต๋ามีข้อความที่กล่าวเปรียบเทียบปราณูว่าเหมือนทารก เราที่เป็นผู้ใหญ่ก็มีจิตใจที่ซับซ้อนยุ่งยาก ด้วยจิตใจที่ซับซ้อนยุ่งยากนี้ บางครั้งเราก็ไม่สามารถมองเห็นหรือเข้าใจความสุขอันแสนจะสามัญของชีวิตที่เป็นความสุขที่เป็นธรรมชาติที่สุด เด็กๆ นั้นเพียงก้านกล้วยที่ตัดแปลงให้เป็นรูปม้าก็ใช้ จิ่เล่นหัวเราะได้ทุกวัน นี่คือการมีความสุขอันเป็นธรรมชาติที่หาได้ง่ายๆ รอบตัวที่ผู้ใหญ่เราไม่อาจเข้าถึงเพราะเรามีจิตใจที่ซับซ้อนเกินไปนั่นเอง ปรัชญาเต๋านั้นเห็นว่าคืบวันของชีวิตที่ผ่านไปไม่ควรพัฒนาเอาความสามารถที่จะหิยความสุขใกล้ๆ ตัวของเราไปด้วย ปราณูตามทัศนะของปรัชญาเต๋าก็ได้แก่ผู้ที่ผ่านคืบวันของชีวิตไปมาก มีประสบการณ์มาก เห็นโลกมาก แต่ก็ไม่เคยสิ้นหวังกับโลก เพราะมองเห็นว่าความสุขความสงบของชีวิตเราสามารถพบได้เสมอรอบๆ ตัว

ง. การใช้ความคิดกับตนเองที่นำไปสู่การมีวุฒิภาวะที่สูงขึ้นตามลำดับ

ดังที่ได้กล่าวข้างต้นว่าการใช้ความคิดนั้นเป็นเครื่องมือพาชีวิตเราไปหาเป้าหมายบางอย่างซึ่งเรียกรวมๆ ว่าการมีชีวิตที่พัฒนามากขึ้นตามลำดับ เพื่อให้เห็นภาพชัดขึ้นว่าชีวิตที่พัฒนามากขึ้นตามลำดับนี้คืออะไร เราจะใช้คำบางคำเพื่อเรียกสิ่งนี้ คำที่ว่านี่คือ “วุฒิภาวะ” ซึ่งในที่นี้จะขอแบ่งออกเป็นสองอย่างคือวุฒิภาวะทางอารมณ์และวุฒิภาวะทางความคิด วุฒิภาวะทางอารมณ์นั้นหมายความว่าคนที่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนให้อยู่ในกรอบที่เหมาะสม อารมณ์ของมนุษย์นั้นระบบความรู้ของมนุษย์บางระบบ เช่น พุทธศาสนาจำแนกเป็นสองส่วนคืออารมณ์ด้านบวกกับอารมณ์ด้านลบ ตัวอย่างของอารมณ์ด้านบวกก็เช่นความดีใจ ตัวอย่างของอารมณ์ด้านลบก็เช่นความเสียใจ อารมณ์ด้านบวกของมนุษย์นั้นมักมาจากความรู้สึกว่าตัวตนของตนได้รับการยกย่องสูงขึ้นโดยผู้อื่นหรือโดยความสำเร็จบางอย่าง เมื่อสอบ

เข้ามหาวิทยาลัยได้เราจะดีใจ ดีใจเพราะการสอบได้นั้นมีความหมายที่สำคัญอย่างน้อยสองอย่างคือ หนึ่ง เราได้สิ่งที่เราคาดหวัง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือตัวตนของเราได้รับการหนุนให้สูงขึ้นกว่าคนจำนวนมากที่เข้ามาสอบแข่งขันกับเรา เราอยู่สูงกว่าเพราะสามารถผ่านการสอบในขณะที่คนจำนวนมากนั้นอยู่ต่ำกว่าเราเพราะสอบไม่ผ่าน สอง การสอบได้นั้นมีความหมายว่าคนจำนวนหนึ่งซึ่งได้แก่คณะกรรมการที่ออกข้อสอบยอมรับเรา ความดีใจนั้นส่วนหนึ่งมาจากความรู้สึกว่าตัวตนของเราได้รับการยอมรับโดยคนที่มีความรู้เหล่านี้ แม้เราจะไม่รู้จักพวกเขาก็ตาม ในทางตรงกันข้ามอารมณ์ด้านลบนั้นก็มาจากความรู้สึกที่ว่าตัวตนของเราถูกกดให้ต่ำลงด้วยอะไรสักอย่าง ซึ่งอาจเป็นสิ่งที่ของ เหตุการณ์หรือบุคคล เมื่อโดนแย่งที่นั่งบนรถเมล์ เรารู้สึกโกรธ ที่โกรธก็เพราะเหตุผลหลักๆ อย่างน้อยสองอย่างคือ หนึ่งเราไม่ได้สิ่งที่หมายตาไว้อันได้แก่ที่นั่ง การไม่ได้นั้นทำให้เรารู้สึกว่าตัวตนของเราถูกกดหรือผลักออกไปจากสิ่งที่เรากำลังจะได้อยู่แล้ว สองเราโกรธเพราะคนที่แย่งที่นั่งของเรานั้นแสดงความไม่เคารพในสิทธิอันชอบธรรมของเรที่จะได้ที่นั่ง เพราะเรามาก่อน สรุปความว่าอารมณ์ทั้งด้านบวกและลบนั้นพุทธศาสนาอธิบายว่าล้วนแล้วแต่มีรากฐานเกี่ยวข้องกับความรู้สึกในความเป็นตัวตนของเราทั้งสิ้น เมื่อใดก็ตามที่เรารู้สึกว่าตัวตนของเราได้หรือถูกยกให้สูงขึ้นกว่าผู้อื่น เราจะมีอารมณ์ด้านบวก แต่ถ้าเมื่อใดก็ตามที่เรารู้สึกว่าตัวตนของเราถูกกดข่ม พราก กด ให้ไม่สามารถได้สิ่งที่ปรารถนา หรือรู้สึกว่าเราถูกปฏิบัติให้อยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าคนอื่น เราจะมีอารมณ์ด้านลบ วุฒิภาวะทางอารมณ์นั้นมีหลายระดับ ระดับต่ำสุดก็คือความสามารถที่จะปล่อยให้การแสดงอารมณ์ทั้งด้านบวกและลบออกไปอย่างไม่น่าเกลียด คือหากดีใจก็ไม่ดีใจจนเกินงาม หากเสียใจก็ไม่เสียใจจนเกินพอดี คนบางคนเมื่อถูกกระทบโดยคนอื่นก็แสดงอารมณ์เกรี้ยวกราดอย่างน่าประหลาด (เช่นพนักงานขายของในห้างพูดเสียงห้วนๆ กับตนก็โวยวายว่าจะไปฟ้องผู้จัดการจนคนในห้างที่อยู่บริเวณนั้นตื่นตกใจไปหมด) นี่คือตัวอย่างความปราศจากวุฒิภาวะทางอารมณ์ในระดับเบื้องต้น การมีวุฒิภาวะทางอารมณ์ในระดับที่สูงขึ้นมากกว่านั้นก็คือการรู้จักห้ามปรามหรือเตือนตนให้เห็นด้านที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่

คนกำลังประสบเวลานั้น เช่นหากกำลังประสบอารมณ์ด้านลบก็รู้จักเตือนตนว่าความสำเร็จที่เรากำลังได้รับอยู่นั้นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน สิ่งนี้อาจล่องลอยจากมือของเราไปเมื่อใดก็ได้ สมมติว่าเรากำลังตั้งใจที่ได้เป็นผู้ชนะเลิศในการแข่งกีฬาระดับชาติ เราก็อาจเตือนตนว่าเราคงไม่อาจชนะได้เช่นนี้ตลอดไป การรู้จักเตือนสติตนเองเมื่อประสบความสำเร็จจะช่วยผ่อนปรนให้จิตใจของเราลดระดับความหลงระเหิรในความสำเร็จนั้นลงมาอยู่ในระดับที่พอเหมาะพองาม เพื่อว่าวันหนึ่งเมื่อเราต้องเป็นผู้แพ้ง เราจะได้ไม่เสียใจจนเกินไป ในทำนองเดียวกัน เมื่อประสบอารมณ์ด้านลบก็รู้จักเตือนสติตนว่าแม้วันนี้ตนเองจะตกต่ำ แต่ความตกต่ำเช่นนี้ก็อาจพลิกฟื้นให้ดีขึ้นได้ แม้จะไม่รวดเร็วทันทีทันใด แต่ถ้าเราเป็นคนที่ไม่ยอมจมอยู่ในห้วงความพ่ายแพ้วันหนึ่งชีวิตเราก็อาจพลิกฟื้นขึ้นมาในทางดีได้ การเตือนตนในสถานะที่ชีวิตกำลังประสบกับอารมณ์ด้านลบเช่นนี้ก็เพื่อปลุกปลอบใจให้มีกำลังใจที่จะต่อสู้ชีวิตต่อไป เป็นการลดระดับความเข้มข้นของอารมณ์ในทางลบให้ไม่อยู่ในระดับที่จะเป็นอันตรายต่อชีวิตของเรา การตัดสินใจแก้ปัญหาชีวิตด้วยวิธีการที่รุนแรงเช่นการฆ่าตัวตายนั้น พุทธศาสนาเชื่อว่าส่วนหนึ่งมาจากความไม่สามารถที่จะชักจูงจิตใจตนให้ก้าวออกมาจากอารมณ์ทางลบที่รุนแรงได้ ที่ไม่สามารถชักจูงได้ก็เพราะเราไม่ได้หมั่นฝึกปรือตนในการทำณีก่อนหน้านั้นเอง

วุฒิภาวะทางด้านอารมณ์ที่สูงสุดในทัศนะของพุทธศาสนาคือความสามารถที่จะ “ตัดตัวตน” ออกมาจากห้วงแห่งอารมณ์ทั้งบวกและลบโดยสิ้นเชิง วุฒิภาวะในระดับนี้ถือเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดทางด้านการบริหารจัดการอารมณ์ของมนุษย์ที่พุทธศาสนาได้สอนไว้ สิ่งนี้ไม่อาจเกิดได้อย่างฉับพลันทันที แต่เป็นพัฒนาการที่ค่อยๆ ปรากฏขึ้นในใจของเราถัดจากพัฒนาการในขั้นต้นและกลางที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้ มีข้อที่น่าสังเกตว่าวุฒิภาวะทางอารมณ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับการรู้จักใช้ความคิดกับตนเอง ท่านพุทธทาสเคยกล่าวเอาไว้ว่า หลักการที่พุทธศาสนาสอนโดยใจความสรุปก็คือการ “มองด้านใน” อันหมายถึงการพิจารณาถ้อยลงไปในชีวิตจิตใจของตนแล้วค้นหาคำตอบว่าอะไรเป็นอะไร ท่านยกตัวอย่างว่า ใน

พระสูตรพระสูตรหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนพระปัญจวัคคีย์ว่าคนโดยทั่วไปมักเข้าใจว่าชีวิตนี้เป็นของตน คือรู้สึกว่าเป็นตัวฉันนะ” เมื่อรู้สึกเช่นนั้นก็จะปกป้องสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นตัวตนนี้ในทุกวิถีทาง เนื่องจากสิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็นตัวตนนี้ที่จริงไม่ใช่ตัวตนของเรา มันจึงไม่อาจเป็นไปอย่างที่เราต้องการให้เป็น เมื่อเห็นตัวตนของตนเปลี่ยนไปในทางที่ไม่ต้องการคนเราย่อมเป็นทุกข์ พระพุทธองค์ทรงแนะว่าหากเราไม่อยากเป็นทุกข์เราก็ต้องคิดให้ถูกต้อง อะไรคือความคิดที่ถูกต้อง พระพุทธองค์ตรัสว่า *ความคิดที่ถูกต้องก็คือความคิดที่ตรงกับความเป็นจริง* เมื่อชีวิตนี้ทั้งหมดทั้งสิ้นไม่ใช่ตัวตนของเรา เราก็ควรคิดเสียให้ตรงกับความเป็นจริงว่ามันไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อไม่รู้สึกว่าเป็นของเรา เราก็ไม่เป็นทุกข์เวลาที่ชีวิตนี้เปลี่ยนแปลงไปตามทิศทางของมันเช่นแก่ชรา เจ็บป่วย หรือแม้แต่ล้มตายไป

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างเบื้องต้นของการใช้ความคิดเพื่อสนับสนุนให้เกิดภาวะทางด้านอารมณ์ คงไม่มีสูตรตายตัวว่าคิดอย่างไรจึงจะเรียกว่าคิดดีคิดถูก หลักการกว้างๆที่พุทธศาสนาให้ไว้นั้นก็คือ ประสบการณ์ในชีวิตจะค่อยๆบอกเราว่าเราควรคิดอย่างไรจึงจะเป็นคนที่มีอารมณ์อันเติบโตขึ้นตามกาลเวลา การรู้จักคิดนั้นในแง่หนึ่งก็เป็นสิ่งเดียวกับการเป็นคนช่างสังเกตรายละเอียดของชีวิตและสิ่งต่างๆที่ผ่านเข้ามาในชีวิตเรา บางครั้งหากรู้จักสังเกตเราจะพบว่าชีวิตนั้นมีเครื่องชี้แนะเราเสมอ ที่สวนโมกข์อันเป็นอารามของท่านพุทธทาสนั้นมีภาพเขียนภาพหนึ่งตั้งแสดงอยู่ในโรงมหรสพทางวิญญาน เป็นภาพเขียนพุทฺธกัณฐิณินาเป็นรูปปั้นหน้า มีข้อความเขียนบรรยายว่า “เมื่อจิตใจนิ่งสงบจะได้ยินเสียงต้นหญ้าเจระจา” จิตใจอันเงียบสงัดนั้นก็คือจิตที่รู้จักหยุดสังเกตสิ่งต่างๆรอบตัว รวมทั้งรู้จักสังเกตความคิดของตนเองด้วย เมื่อความคิดนิ่งมากขึ้นอารมณ์ก็จะเยือกเย็นมากขึ้นตามสัดส่วน ความนิ่ง ความเยือกเย็นและความสงบในท้ายที่สุดแล้วก็คือสิ่งเดียวกัน

ภาวะอย่างที่สองอันได้แก่ภาวะทางความคิดนั้นในบางแง่อาจพิจารณาได้ว่าแตกต่างหากออกไปจากภาวะทางด้านอารมณ์ แต่พิจารณาจากบางแง่สองสิ่งนี้ก็ไม่น่าจะแยกจากกัน อนึ่ง การจะบอกว่าสองสิ่งนี้แยกจากกันหรือว่าเกี่ยวเนื่องกันส่วนหนึ่ง

ก็ขึ้นกับโลกทัศน์สำหรับใช้มองชีวิตด้วย ในทางตะวันตกนั้นวิชาการกับอารมณ์
ความรู้สึกอาจแยกออกจากกัน หมายความว่าในการสอนคนให้มีวุฒิภาวะทางด้าน
ความคิดผ่านทางการเรียนรู้ศาสตร์แขนงต่างๆเช่นวิทยาศาสตร์และคณิตศาสตร์ เราอาจ
สอนอย่างจำกัดเป้าหมายว่าจะเน้นเฉพาะเรื่องทางความคิดเท่านั้นก็ได้ เมื่อเราสอนเลข
สิ่งที่เราต้องการคือให้นักเรียนคิดเลขเป็น เราไม่คิดว่าการเรียนเลขจะเกี่ยวกับการที่
เด็กจะสามารถควบคุมอารมณ์ของตนได้หรือไม่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือครูสอนเลข
ไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบเรื่องวุฒิภาวะทางอารมณ์ของเด็ก สิ่งที่ครูจะพึงรับผิดชอบมี
อยู่เรื่องเดียวคือเรื่องให้เด็กคิดเลขเป็นซึ่งเป็นเรื่องของวุฒิภาวะทางด้านความคิด
เท่านั้น ในวิชาอื่นๆก็เช่นกัน ระบบการศึกษาสมัยใหม่ของตะวันตกนั้นเดินมาใน
ทิศทางที่ว่านี้ เมื่อประเทศอื่นๆทางตะวันออกเช่นบ้านเราปรับเอารูปแบบการจัด
การศึกษาที่ว่านี้มาใช้ สิ่งที่เราสอนกันเป็นหลักในสถานศึกษาตั้งแต่ระดับต้นมาจนถึง
ระดับสูงจึงเน้นไปที่เรื่องการมีวุฒิภาวะทางความคิดมากกว่าการมีวุฒิภาวะทางด้าน
อารมณ์ ระบบการศึกษาแบบนี้ปัจจุบันได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไม่น้อยว่าอาจสร้างคน
เก่งได้ แต่ไม่ได้สร้างคนดี

ในทางตะวันออก วุฒิภาวะสองอย่างนี้แม้เราจะเห็นว่าแยกกันพัฒนาได้ในบาง
สถานการณ์ แต่เราก็ไม่เห็นด้วยกับการแยกนั้น ในพุทธศาสนามีคำกล่าวอยู่ข้อหนึ่งว่า
การพัฒนามนุษย์นั้นต้องพัฒนาสองอย่างไปพร้อมๆกัน อย่างแรกท่านเรียกว่า “วิชา”
อย่างที่สองท่านเรียกว่า “จรณะ” วิชานั้นก็คือวุฒิภาวะทางด้านความคิด ส่วนจรณะ
หมายเอาวุฒิภาวะทางด้านอารมณ์ ที่พุทธศาสนาเห็นว่าเราควรพัฒนาสองสิ่งนี้ไป
พร้อมๆกันก็เพราะเห็นว่าวุฒิภาวะสองด้านนี้เกี่ยวข้องกันอยู่มาก อารมณ์อันเยือกเย็น
นั้นพุทธศาสนาสอนว่ามีได้หลายแบบและสามารถเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่าง
อารมณ์อันดุเดือดเยือกเย็นบางแบบนั้นเกิดจากการข่มใจ แต่บางแบบเกิดจากความเข้าใจ
“การข่มใจ” กับ “ความเข้าใจ” นั้นเป็นสภาพทางจิตใจคนละอย่าง แต่ก็อาจให้ผลดีต่อ
ชีวิตเหมือนกัน การข่มใจไม่เรียกร้องการเข้าใจ เราโกรธเมื่อถูกขบถปาดหน้า
กะทันหัน แต่สักครู่เราก็ข่มใจไม่ให้โกรธ กรณีเช่นนี้เราไม่โกรธเพราะข่มใจ แต่ถ้าเรา

นึกไปว่าเขาอาจมีภาระที่จำเป็นมากต้องรีบไปทำ หรือไม่ก็อาจกำลังโกรธใครหรืออะไรสักอย่างจึงแสดงอาการหุนหันเช่นนั้น ความโกรธก็ลดลง อย่างนี้เรียกว่าลดความโกรธผ่านทาง การทำความเข้าใจ ในท้ายที่สุดแล้วผลของการทำความเข้าใจอาจเป็นไปได้ว่าเจ้าคนที่เพิ่งขับรถปาดหน้าเราไปอย่างไม่มีมารยาทเลยนั้น ไม่มีเหตุอันต้องรีบร้อนเลย แต่ที่ขับเช่นนั้นเพราะอุปนิสัยอันไม่เคยถูกตั้งคำถามด้วยเจ้าตัวเองว่าควรหรือไม่ควรเท่านั้นเอง กระนั้นแล้วเราก็คงยังสามารถทำความเข้าใจได้อยู่ดี เช่นอาจเข้าใจว่ามนุษย์เรานั้นอุปนิสัยต่างกัน ใครอุปนิสัยแย่งก็เป็นโทษสำหรับเขาเอง การที่เราโกรธเขามีแต่จะทำให้ใจของเราร้อนรุ่ม ดังนั้นเราไม่ควรโกรธเขาเลย ให้ความไม่ดีที่เขาทำจัดการกับชีวิตของเขาเองเถิด อย่างนี้ก็ถือว่าเป็นการพยายามทำความเข้าใจเช่นกัน ในบรรดาหนทางสองทางนี้ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาจะเน้นทางที่สองคือทางแห่งการทำความเข้าใจ แต่การข่มใจนั้นก็เป็หลักธรรมเสริมที่สำคัญที่จะช่วยให้การทำความเข้าใจเหตุการณ์บางอย่างง่ายขึ้น บางครั้งเราไม่อาจทำความเข้าใจเรื่องนั้นๆ ได้ เพราะเราทำใจไม่ได้ การข่มใจจะช่วยให้เราทำใจได้ในเบื้องต้น เมื่อพอทำใจได้การที่จะพิจารณาหาเหตุผลเพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นๆ ก็ย่อมจะง่ายขึ้น

จ. ศาสนากับการใช้เหตุผลกับตนเอง

ในบรรดาภูมิปัญญาของมนุษย์นั้น ศาสนาจะเป็นภูมิปัญญาที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การใช้เหตุผลกับตนเองมากที่สุด ภูมิปัญญาที่สำคัญอื่นๆ เช่น วิทยาศาสตร์และปรัชญานั้นอาจมีเนื้อหาบางส่วนที่พอกล่าวได้ว่าเป็นการใช้ความคิดเพื่อจัดการกับชีวิตตน แต่เมื่อเทียบกับศาสนาแล้ว สองภูมิปัญญาที่กล่าวมานี้ก็ยังนับว่าห่างไกลจากศาสนาในเรื่องของการเน้นการใช้ความคิดกับตนเอง ปรัชญานั้นเน้นการใช้ความคิดกับผู้อื่น หมายความว่าเป้าหมายหลักของปรัชญาคือการเสนอแนวคิดเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นเห็นด้วยกับความคิดตน ส่วนวิทยาศาสตร์นั้นแทบจะไม่พูดถึงการใช้ความคิดกับตนเองเลย เพราะโลกที่วิทยาศาสตร์ต้องการศึกษาคือโลกกายภาพที่ “อยู่ข้างนอกโน้น” ในบทต่อไปเมื่อเรากล่าวถึงรายละเอียดของการใช้ความคิดกับตนเอง แหล่งอ้างอิงในฐานะระบบความรู้ที่ให้แนวทางและตัวอย่างว่าเราควรใช้ความคิดกับตนเอง

อย่างไรบ้างก็คือศาสนา ในเบื้องต้นนี้เราควรเข้าใจแนวคิดของศาสนาอย่างกว้างๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้กันก่อนว่า ที่ศาสนาสนใจการใช้ความคิดกับตนเองมากกว่าการใช้ความคิดกับผู้อื่นนั้นเพราะศาสนาเห็นว่าในท้ายที่สุดทุกอย่างก็รวมลงที่ตัวเรา ข้อนี้หมายความว่าโลกที่เรารับรู้อยู่นี้ศาสนาถือว่าเป็นโลกที่ปรากฏแก่การรับรู้ของเรา โลกนี้จะมีสภาพเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับตัวเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ โลกอันหมายถึงสิ่งต่างๆ ที่อยู่นอกตัวเราทั้งหมดเป็นของมันอยู่อย่างนั้น แต่เราคือผู้ตีค่าหรือให้ความหมายแก่โลก การตีค่าหรือให้ความหมายนี้อาจเป็นไปในทางที่จะทำร้ายชีวิตเราให้เป็นทุกข์ก็ได้หรือส่งเสริมชีวิตเราให้เป็นสุขก็ได้ ทั้งหมดเป็นเรื่องของการตัดสินใจของเราทั้งสิ้น ศาสนาเชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพที่จะตีค่าของโลกอย่างไรก็ได้ ถ้าเราตีค่าถูก โลกก็เป็นสวรรค์สำหรับเรา แต่ถ้าเราตีค่าผิดพลาด โลกก็จะกลายเป็นนรก จะอย่างไรก็ตาม โลกก็คือโลก ผู้ที่จะแปรสภาพของโลกให้กลายเป็นสวรรค์หรือนรกก็คือตัวเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ตัวเราก็คือศูนย์กลางของโลก การที่ศาสนาให้ความสำคัญแก่การใช้ความคิดกับตนเองก็เพราะเล็งเห็นว่ามนุษย์เราแต่ละคนคือผู้ที่กำลังเล่นบทบาทในฐานะศูนย์กลางของโลกตามที่กล่าวมานี้

๑.๒ การใช้ความคิดกับผู้อื่น

การใช้ความคิดกับผู้อื่นแตกต่างจากการใช้ความคิดกับตนเองในบางเรื่อง แต่บางเรื่องก็คล้ายกัน ส่วนที่คล้ายกันก็คือการใช้ความคิดทั้งสองแบบนี้ก็เพื่อโน้มน้าวความคิดของอีกฝ่ายให้เห็นคล้อยตามกับที่ตนคิด ในกรณีการใช้ความคิดกับตนเอง ผู้ที่เราต้องการโน้มน้าวใจก็คือเราในบางภาค (เช่นเราในภาคที่กำลังคิดอย่างไรเหตุผล) ส่วนในการใช้ความคิดกับผู้อื่น ผู้ที่เราต้องการโน้มน้าวใจคือคนอื่น ส่วนที่แตกต่างกันนั้นคือการใช้ความคิดกับตนเองเป็นเรื่องที่อารมณ์อาจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยมาก แต่ในการใช้ความคิดกับผู้อื่นนั้นมีหลักการที่กล่าวเอาไว้ในตำราตรรกวิทยาหรือการใช้เหตุผลโดยทั่วไปว่าจะเอาอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องไม่ได้เลย จะอย่างไรก็ตามเราสามารถตั้งข้อสงสัยได้ว่าทำไมในการใช้เหตุผลกับผู้อื่นเราจึงจะใช้อารมณ์ไม่ได้หรือในการพิจารณาการกระทำของผู้อื่น เราจะใช้อารมณ์ไม่ได้ เป็นไปได้หรือไม่ที่

อารมณ์นั้นแหละที่ทำให้คนเป็นคน ไม่ใช่เครื่องจักร คอมพิวเตอร์อาจคิดได้เหมือนคน แต่ความคิดที่คอมพิวเตอร์คิดได้เหมือนคนนั้นเป็นด้านเหตุผล ไม่ใช่อารมณ์ การตัดสินใจของมนุษย์ต่อผู้อื่นนั้นไม่ได้เกิดจากเหตุผลเพียงอย่างเดียว นี่แปลว่าในการใช้ความคิดกับผู้อื่น อารมณ์ก็มีบทบาทไม่น้อย จะอย่างไรก็ตาม ในหนังสือนี้เมื่อกล่าวถึงเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับผู้อื่น เราจะพิจารณาการใช้เหตุผลอย่างทีละวาทันทั่วไปในตำราทางตรรกวิทยาก่อน เมื่อจบเรื่องนี้แล้วเราจึงจะพิจารณาว่าอารมณ์จะสามารถเข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ความคิดต่อผู้อื่นอย่างไร

ก. เหตุผลกับการใช้เหตุผล

นักปรัชญานั้นเชื่อกันมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้วว่ามนุษย์นั้นถูกสร้างมาให้มีเหตุผล เหตุผลในที่นี้หมายถึงความสามารถที่จะเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ ในทางตะวันออกเรามักเรียกสิ่งนี้ว่าปัญญา ปัญญานั้นแนวคิดทางตะวันออกเช่นพุทธศาสนาเชื่อว่ามีอยู่แล้วในคนเรา แต่ปัญญาที่นอนนิ่งอยู่ข้างในนั้นอาจจะถูกนำออกมาใช้หรือไม่ก็ได้ สุดแต่แต่ว่าคนผู้นั้นจะรู้จักคิดและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้เขารู้จักคิดมากน้อยเพียงใด ในทางตะวันตกก็เชื่อเช่นเดียวกันนี้ คือเชื่อว่าแม้ว่าคนเราจะมีเหตุผลอันหมายถึงความสามารถที่จะคิดอยู่ข้างใน แต่คนเราก็ใช้เหตุผลได้ไม่เท่ากัน วิชาการจำนวนหนึ่งได้รับการคิดค้นขึ้นโดยนักคิดทั้งชาวตะวันตกและตะวันออกเพื่อช่วยให้คนเราสามารถดึงเอาเหตุผลที่มีอยู่นั้นออกมาใช้งานได้มากขึ้นและถูกต้องยิ่งขึ้น ถ้าจะกล่าวอย่างเปรียบเทียบเหตุผลหรือปัญญาก็เหมือนเครื่องยนต์ที่ทำงานอยู่เงียบๆ ส่วนการใช้เหตุผลหรือการใช้ปัญญาก็เหมือนการเอาเครื่องยนต์ที่ทำงานอยู่นั้นออกมาใช้งานเช่นปั่นกังหันสำหรับวิดน้ำเข้านาเป็นต้น เฉพาะในทางตะวันตกนั้นวิชาตรรกวิทยาและวิทยาศาสตร์เกิดขึ้นเพื่อพัฒนาความสามารถในการดึงเอาเหตุผลที่อยู่ข้างในของคนเราให้แสดงออกมาอย่างเหมาะสม

ปัญญาของคนเราทำงานในสองลักษณะ ลักษณะแรกคือทำงานในเชิงรับ ลักษณะที่สองคือทำงานในเชิงรุก การทำงานในเชิงรุกของปัญญามักแสดงออกผ่านการพูดหรือเขียนเพื่อชี้แจงแสดงเหตุผลให้ผู้อื่นเชื่อตามสิ่งที่เราคิด ส่วนการทำงานใน

เชิงรับของปัญญามักแสดงออกผ่านการคิดไตร่ตรองเวลาที่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การใช้ปัญญาทั้งสองลักษณะนี้ถือว่าสำคัญเท่ากัน ไม่เพียงเท่านั้นการแสดงออกของปัญญาทั้งสองแบบนี้ยังเกี่ยวข้องกัน ด้านหนึ่งจะเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาแก่อีกด้านสลับสับเปลี่ยนกันไป การคิดเวลาที่รับฟังความเห็นของคนอื่นจะช่วยให้เราจับสาระได้ว่าความคิดเช่นใดมีเหตุผลแบบใด ไม่มีเหตุผล เมื่อจับสาระได้ เวลาที่ต้องแสดงความเห็นบ้างก็ย่อมจะสามารถแสดงได้อย่างมีเหตุผล

ในการใช้ความคิดกับผู้อื่นนั้น เราเชื่อกันว่าในท้ายที่สุดแล้วความเห็นต่างกันของผู้คนจะสามารถหาข้อยุติได้ สิ่งที่จะช่วยให้เกิดความสิ้นสุดยุติที่ว่่านั้นก็คือเหตุผลหรือปัญญาที่มีอยู่ในคนทุกคนอย่างเสมอเหมือนกันนี่เอง ถ้าจะสังเกตเราจะเห็นว่า ในการคบเพื่อน เราย่อมจะมีความเห็นไม่ตรงกันได้ในเรื่องต่างๆ เวลาที่เราคุยกับเพื่อนคุยกัน บางครั้งเราจะพูดว่า “เรื่องนี้ต้องเป็นอย่างนี้” แต่พอเพื่อนแย้งว่าไม่น่าจะเป็นอย่างนั้น ทำไมเราไม่มองอย่างนี้ล่ะ เราอาจอุทานว่า “เออ ใช่วะ” ข้อความที่ว่า “เออ ใช่วะ” นั้น แปลความได้ว่าเราเห็นด้วยกับสิ่งที่เพื่อนเพิ่งพูด การที่เราสามารถเปลี่ยนความคิดจากที่เคยคิดเมื่อสักครู่มาเป็นอย่างใหม่ตามข้อมูลที่รับรู้ใหม่เป็นเครื่องแสดงว่าเราต้องมีความสามารถอะไรสักอย่างอยู่ข้างในและสิ่งนี้แหละที่ทำให้เราอุทานว่า “เออ ใช่วะ” ในเรื่องต่างๆ

ข. การใช้ความคิดกับผู้อื่นเป็นความสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างหนึ่ง

มนุษย์เราไม่ได้อยู่คนเดียว เรามีคนอื่นอยู่ร่วมโลกและสังคมด้วย ในการอยู่ร่วมกัน เราจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กัน จะโดยจงใจหรือไม่ก็ตาม ความสัมพันธ์บางอย่างเป็นเรื่องสำคัญ แต่บางเรื่องก็ไม่สำคัญ ถ้าเรายอมรับว่ามนุษย์นั้นจะทำหรือพูดอะไรออกไปก็มาจากความคิด การใช้ความคิดกับผู้อื่นก็เป็นเรื่องที่สำคัญมาก เราอาจกล่าวได้ว่าการใช้ความคิดกับผู้อื่นเป็นความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่สำคัญ และความสัมพันธ์อันนี้จะเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางกายและทางวาจาที่เราจะแสดงต่อผู้อื่นต่อไป

ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ตอนต้นที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับตนเองว่า การใช้ความคิดนั้นอาจผ่านทางอารมณ์ก็ได้ ผ่านทางเหตุผลก็ได้ การมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นผ่านทาง การใช้ความคิดจึงสามารถเกิดได้ทั้งในทางอารมณ์และเหตุผล วิชาตรรกวิทยาอย่างที่เรียนกันทั่วไปในมหาวิทยาลัยในโลกนั้นเน้นเรื่องเหตุผล ที่เป็นเช่นนั้นเพราะตรรกวิทยาแนวนี้เข้าใจขอบเขตของการใช้ความคิดกับผู้อื่นแบบหนึ่ง แนวคิดทางศาสนาโดยทั่วไปนั้นเข้าใจเรื่องการใช้ความคิดกับผู้อื่นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่าแบบ “กว้าง” (โดยเทียบกับความเข้าใจแบบที่ปรากฏในตรรกวิทยาอย่างที่เรียนกันในสถานศึกษาข้างต้นที่อาจเรียกได้ว่าเป็นแบบ “แคบ”) ตามความเข้าใจของศาสนา การใช้ความคิดกับผู้อื่นเนื่องจากเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างเราและเพื่อนมนุษย์ ประเด็นหลักที่ศาสนาให้ความสนใจจึงไม่ได้อยู่ที่ว่า “เราจะสามารถโน้มน้าวใจคนอื่นให้เห็นด้วยกับความคิดของเราอย่างไร” แต่สนใจว่า “เราและเพื่อนมนุษย์จะมีความสุขด้วยกันบนโลกใบนี้ได้อย่างไร” มากกว่า *ความเข้าใจอย่างศาสนานี้เปิดช่องให้แก่อารมณ์ที่จะเข้ามาบิบบทบาทในการใช้ความคิดกับผู้อื่นมากกว่าความเข้าใจอย่างที่ปรากฏในวิชาตรรกวิทยาที่เรียนกันในสถานศึกษา*

ศาสนาโดยทั่วไปเห็นว่าคนเรานั้นหากคิดดีกับตนแล้วย่อมจะคิดดีกับคนอื่นด้วย หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ที่ว่าคิดดีตามหลักการของศาสนามักหมายถึงคิดดีทั้งต่อตัวเราและผู้อื่น คนที่คิดโดยเห็นแก่ตนอย่างเดียวหรือเห็นแก่ผู้อื่นอย่างเดียวศาสนามักบอกว่ายังไม่ใช้คิดดีอย่างสมบูรณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ *การใช้ความคิดกับตนเองที่ดีมักเอื้อให้เกิดหรือเชื่อมโยงมายังการใช้ความคิดที่ดีกับผู้อื่นด้วย* พุทธศาสนาสอนว่าเรารักตนเอง ฉันทผู้อื่นก็รักตัวเขานั้น เมื่อพิจารณาเช่นนี้บัณฑิตจึงเป็นบุคคลที่ไม่อาจทำร้ายใครได้ เพราะตระหนักว่าเราไม่ยอมให้ใครทำร้ายฉันทผู้อื่นก็ไม่ยอมให้เราทำร้ายฉันทเดียวกันนั้น นี่คือตัวอย่างที่แสดงว่าการใช้ความคิดที่ถูกต้องกับตนเองจะเป็นพื้นฐานของการใช้ความคิดที่ถูกต้องกับผู้อื่น

๑.๓ เนื้อหาของหนังสือนี้

ที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นนี้เป็นการกล่าวให้เห็นอย่างกว้างๆว่าการใช้ความคิดของคนเรานั้นสามารถแบ่งได้เป็นสองส่วนคือ ใช้ความคิดกับตนเอง และใช้ความคิดกับผู้อื่น เราจะใช้เนื้อหาสองส่วนนี้เป็นกรอบในการพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับการใช้เหตุผลทั้งหมดในหนังสือนี้ โดยจะแบ่งเนื้อหาหนังสือออกเป็นสองภาค ภาคแรกว่าด้วยการใช้ความคิดกับตนเอง ภาคที่สองว่าด้วยการใช้ความคิดกับผู้อื่น ในภาคที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับตนเองนั้นเราจะกำหนดกรอบความหมายของการใช้ความคิดเอาไว้ให้กว้างที่สุด ในกรอบที่กว้างนี้ คำถามหลักที่เราจะพิจารณาคือคิดอย่างไรชีวิตจึงจะสมดุล สมบูรณ์ และมีความสุข ส่วนในภาคที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับผู้อื่นนั้นเราจะใช้กรอบที่แคบเข้ามา คำถามหลักที่จะถามในส่วนนี้คือเราจะใช้ความคิดกับผู้อื่นได้อย่างไรมีเหตุผลอย่างไร มีเหตุผลในที่นี้หมายความว่าตรงตามหลักตรรกวิทยาซึ่งนักคิดทั้งหลายได้คิดขึ้นไว้นับจากสมัยโบราณมาจนกระทั่งถึงวันนี้ กล่าวให้ง่ายคือเนื้อหาของหนังสือนี้จะว่าด้วยการใช้เหตุผลทั้งตามที่กล่าวไว้ในตำราทางตรรกวิทยาโดยทั่วไปและการใช้เหตุผลในความหมายที่กว้างกว่านั้น ผู้ที่ใช้หนังสือนี้ประกอบการเรียนวิชาตรรกวิทยาเบื้องต้นหรือการใช้เหตุผลเบื้องต้นในระดับปีต้นๆของปริญญาตรีจะสามารถใช้ประโยชน์ได้จากเนื้อหาในภาคที่สอง ส่วนเนื้อหาในภาคแรกนั้นจะเป็นส่วนที่เพิ่มไปจากเนื้อหาในทางตรรกวิทยา เนื้อหาส่วนนี้จะช่วยให้ผู้อ่านที่อาจจะเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยหรือผู้อ่านทั่วไปมองเห็นภาพว่า การใช้ความคิดของมนุษย์นั้นในภาพที่กว้างที่สุดจะเป็นอย่างไร และคำถามบางคำถามที่ปกติจะไม่ถามกันในการเรียนวิชาตรรกวิทยาดังกล่าวเช่น คิดอย่างไรชีวิตจึงจะมีความสุขทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและสมาชิกของสังคมก็จะถูกถามและตอบในภาคนี้

การแบ่งเนื้อหาออกเป็นสองส่วนเช่นนี้มีความหมายกว้างๆว่า การใช้ความคิดสองอย่างของมนุษย์ตามที่กล่าวมานี้สามารถแยกเป็นเรื่องราวเพื่อพิจารณาศึกษาได้ แต่ในท้ายที่สุดแล้วหนังสือนี้ก็เขียนขึ้นบนสมมติฐานที่ว่าความคิดดีกับตนเองและคิดดีกับผู้อื่นนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ เนื้อหาในภาคที่ว่าด้วยการใช้ความคิด

กับผู้อื่นนั้นแม้จะเน้นไปที่เรื่องการใช้ความคิดเพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นคล้อยตามความคิดของเรา (ซึ่งเป็นเรื่องทางวิธีการหรือเทคนิคเช่นเดียวกับเรื่องเทคนิคอื่นๆเช่น การขับรถ) แต่ผู้อ่านก็ควรได้รับการเตือนสติอยู่เสมอว่าทั้งหมดนี้จะต้องกำกับด้วยการคิดดีกับตนเอง (ซึ่งเอื้อมาสู่การคิดดีกับคนอื่นด้วย) ตามที่ได้แสดงไว้ในภาคแรก กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือการคิดในภาคหลังนั้นเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับจริยธรรม แต่การคิดในภาคต้นนั้นเกี่ยวข้อง การใช้ความคิดในภาคหลังจะต้องได้รับการกำกับด้วยการคิดในภาคแรก คือกำกับด้วยจริยธรรม เราเชื่อว่าการคิดที่ครอบคลุมไปถึงมิติทางจริยธรรม เช่นนี้เป็นสิ่งที่จะช่วยให้ชีวิตเกิดความสุขสมบูรณ์และเป็นสุข ส่วนการคิดเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียวนั้นอาจช่วยให้เราเป็นคนคิดเก่งได้ แต่คนที่คิดเก่งก็ไม่จำเป็นจะต้องมีชีวิตที่มีความสุขแต่อย่างใด ๑

ภาคที่หนึ่ง

การใช้ความคิดกับตนเอง

บทที่สอง

วิธีคิดตามหลักการของศาสนา



เราจะเริ่มบทนี้ด้วยการพิจารณาวิธีคิดตามหลักการของศาสนาในฐานะตัวอย่างที่ชัดเจนมากของการใช้ความคิดกับตนเองอย่างสร้างสรรค์ เนื่องจากวิธีคิดตามหลักการของศาสนานั้นมีรายละเอียดมาก เราไม่สามารถพิจารณาได้ทั้งหมด สิ่งที่จะพิจารณาในบทนี้จะคัดเลือกมาเฉพาะวิธีคิดบางแบบที่สำคัญเท่านั้น

๒.๑ จุดมุ่งหมายของการคิด

ในทางปรัชญา เวลาพูดถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เราอาจมีวิธีหลายอย่างในการทำความเข้าใจสิ่งนั้น หนึ่งในวิธีเข้าใจสิ่งต่างๆคือการตั้งคำถามว่าสิ่งนั้นเป็นอะไรระหว่าง “เป้าหมาย” (End) กับ “หนทางไปสู่เป้าหมาย” (Means) ยกตัวอย่างเช่น การทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าเงิน (เพื่อที่จะตอบคำถามทางจริยศาสตร์ว่าเราควรวางตัวอย่างไรต่อสิ่งนี้) อาจทำได้ด้วยการตั้งคำถามว่ามันเป็นเป้าหมายหรือเป็นสิ่งที่นำไปสู่เป้าหมาย คำว่า “เป้าหมาย” นั้นหมายถึงสิ่งที่มีค่าในตัวมันเอง เมื่อเรากล่าวว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นเป้าหมายความหมายก็คือสิ่งนั้นแม้ไม่นำไปหาอะไรเลยก็ยังถือว่าเป็นของดีอยู่ เงินนั้นหากว่าเป็นเป้าหมายก็หมายความว่ามันเป็นสิ่งที่มีค่าในตัวมันเอง คนบางคนนั้นแม้จะมีสมบัติมากมายมหาศาลแล้วก็ไม่หยุดหาเงิน เพราะเขาคิดว่าเงินเป็นเป้าหมาย ยิ่งหาเงินได้มากเท่าใดเขาก็ยิ่งรู้สึกว่าเป็นเป้าหมายของชีวิตของเขาเพิ่มสะสมมากขึ้น คนประเภทนี้บางคนอาจไม่ค่อยจะใช้เงินสำหรับซื้อหาความสุขหรือวัตถุใ้ตัวเสีย

ด้วยซ้ำ ทั้งนี้ก็เพราะว่าสำหรับเขาเงินมีค่าในตัวเอง การหาเงินไว้มากๆแล้วกองเอาไว้เฉยๆจึงอาจมองว่าเป็นสิ่งมีค่าในตัวเองได้ เขาไม่ได้หาเงินเพราะคิดว่าเงินช่วยพาไปหาสิ่งอื่นเช่นความสุขทางประสาทสัมผัสที่อาจซื้อหาได้ด้วยเงิน แต่บางคนอาจคิดว่าเงินนั้นไม่ใช่เป้าหมาย เป้าหมายของชีวิตน่าจะเป็นสิ่งอื่นเช่นความสุข สำหรับคนที่คิดเช่นนี้ หากว่าเงินจะมีค่า ค่าของมันก็จะอยู่ตรงที่มันพาเราไปหาความสุข ถ้าการหาเงินทำให้ชีวิตหมดความสุข เราก็ไม่ควรหาเงินมากเกินไปจนเวลาทั้งหมดในชีวิตไม่มีเหลือให้แก่กิจกรรมอย่างอื่นที่น่าพาความสุขในชีวิตมาให้แก่เรา

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้จะเห็นว่า การที่เรามองว่าสิ่งนั้นเป็นอะไรระหว่างเป้าหมายกับหนทางพาไปหาเป้าหมายจะเป็นสิ่งกำหนดท่าทีหรือพฤติกรรมที่เราจะแสดงออกต่อสิ่งนั้นซึ่งอาจแตกต่างกันไม่มากนักในบางกรณี แต่ในบางกรณีอาจแตกต่างกันอย่างมหาศาลจนกล่าวได้ว่ายืนอยู่ตรงข้ามกันเลยทีเดียว การใช้ความคิดของคนเรานั้นก็อาจตั้งคำถามได้ว่าเป็นอะไรระหว่างเป้าหมายกับสิ่งที่นำไปสู่เป้าหมาย ดูเหมือนว่าคำตอบจะได้แก่อย่างหลัง หมายความว่า การใช้ความคิดของคนเรานั้นเป็นเครื่องมือสำหรับนำเราไปหาอะไรบางอย่าง สิ่งนั้นอาจมีได้หลายอย่าง เช่น เพื่อให้เราเอาชนะใจคนอื่นได้ เพื่อให้เรามีความสุข เพื่อให้เรามีจิตใจอันเยือกเย็นมั่นคง เป็นต้น การใช้ความคิดคงไม่ได้มีค่าในตัวเอง ต่อไปนี้เราจะมาลองพิจารณาว่าการใช้ความคิดจะสามารถนำเราไปหาอะไรได้บ้าง หลังจากพิจารณาจบแล้ว เราจึงจะสรุปว่าในบรรดาสิ่งที่กล่าวมานี้ การใช้ความคิดตามที่จะกล่าวในบทนี้ควรนำไปสู่สิ่งใด และเหตุใดเราจึงคิดเช่นนั้น

ก. การเอาชนะคนอื่น

การใช้ความคิดในแง่ที่เป็นเครื่องมือสำหรับให้เราเอาชนะคนอื่นได้นั้นเป็นเรื่องที่ยอมรับกันในวิชาตรรกวิทยาและวิทยาศาสตร์ ในแง่นี้การใช้ความคิดก็คือศักยภาพสำหรับยกตัวเราให้อยู่เหนือผู้อื่น การเอาชนะผู้อื่นในที่นี้อาจมีได้หลายอย่าง การทำข้อสอบเพื่อให้ได้คะแนนดีนั้นก็เป็นการใช้ความคิดเพื่อเอาชนะใจของอาจารย์ การที่ชายหนุ่มพยายามทำตนให้หญิงสาวชอบเพื่อขอความรักก็เป็นการใช้ความคิดเพื่อ

เอาชนะคนอื่น การที่ทนความและอัยการต่อสู้กันในศาลก็เป็นการใช้ความคิดเพื่อเอาชนะคนอื่น ซึ่งคนอื่นในที่นี้นอกจากจะหมายถึงฝ่ายตรงกันข้ามแล้วก็หมายถึงผู้พิพากษาและลูกขุนด้วย (หากว่าระบบยุติธรรมของสังคมนั้นใช้ระบบลูกขุน) การต่อรองราคากันระหว่างคนซื้อกับแม่ค้าก็เป็นการใช้ความคิดเพื่อเอาชนะกัน จะเห็นว่าการใช้ความคิดในแง่นี้เป็นสิ่งที่มนุษย์เรากระทำกันเป็นพื้นอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในการใช้ความคิดด้วยจุดประสงค์นี้ สองฝ่ายมักมีจุดประสงค์ที่ต่างกัน เราอาจเรียกจุดประสงค์ที่ต่างกันนี้ว่าเป็นความขัดแย้งก็ได้ สารสำคัญของการใช้ความคิดเพื่อเอาชนะกันก็คือการพยายามโน้มน้าวใจให้อีกฝ่ายเอาตามที่เราเสนอ ถ้าสองฝ่ายไม่สามารถทำให้อีกฝ่ายยอมรับข้อเสนองานของตนได้ ความขัดแย้งก็จะดำรงอยู่ต่อไป ความขัดแย้งบางอย่างแม้จะยังอยู่ แต่ก็ยุติได้ เช่นเมื่อต่อราคาแล้วแม่ค้าไม่ตกลง ต่างฝ่ายต่างก็แยกย้ายกันไป ทุกอย่างก็จบ แต่ความขัดแย้งบางอย่างจำเป็นต้องทำให้จบเช่นความขัดแย้งในศาลที่จะต้องยุติลงอย่างใดอย่างหนึ่ง การยุตินี้ฝ่ายที่แพ้อาจไม่ยอมรับเหตุผลของฝ่ายตรงข้าม แต่ก็ต้องยอมให้กระบวนการสิ้นสุดลงเพราะกฎหมายกำหนดเช่นนั้น

ศาสนาโดยทั่วไปนั้นพิจารณาว่าความพยายามที่จะเอาชนะกันนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของความทุกข์ จากจุดนี้เราจะเห็นอย่างกว้างๆว่าการใช้ความคิดเพื่อเอาชนะผู้อื่นนั้นไม่ใช่จุดประสงค์ของการคิดตามหลักการของศาสนา เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้มากขึ้น เราจะลองพิจารณาเหตุผลของพุทธศาสนาที่ได้อธิบายเอาไว้ว่าทำไมเราจึงไม่ควรตั้งวัตถุประสงค์ของการคิดเอาไว้เช่นนี้ ดังต่อไปนี้

ประการแรก พุทธศาสนาวินิชาดว่ามนุษย์และสัตว์ที่ถือกำเนิดมาในโลกนี้จะมีสิ่งหนึ่งติดตัวมาตั้งแต่เกิด พุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า “อหังการ” ท่านพุทธทาสแปลคำนี้ว่า “สัญญาตญาณว่านี่คือตัวกู” เราอาจแปลคำนี้ด้วยภาษาอย่างเป็นกลางๆว่า “สัญญาตญาณว่านี่คือตัวฉัน” สัญญาตญาณดังกล่าวนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ภายในชีวิตของมนุษย์และสัตว์ และสิ่งนี้เองที่ทำให้หน้าทีออกคำสั่งให้ชีวิตเราแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ นานาออกมา เนื่องจากอหังการทำงานอยู่ลึกมาก เราจึงถูกบังคับโดย

สิ่งนี้จึงไม่รู้สีกตัว พุทธศาสนามีความเห็นในเบื้องต้นว่าการที่ชีวิตถูกชักนำ กระตุ้น หรือแม้แต่กะเกณฑ์บงการให้แสวงหา พยายาม หรือแม้แต่ดิ้นรนกระเสือกกระสนไป ในรูปแบบต่าง ๆ นั้นเป็นความทุกข์ การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาก็เพื่อปลดปล่อยตัวเราให้เป็นอิสระจากสัญชาตญาณที่ว่านี้ ทำไมพุทธศาสนาจึงสอนให้เราพยายามที่จะเอาชนะอหังการ คำตอบคือเพราะสิ่งนี้ได้บงการชีวิตเราให้ดิ้นรน ความดิ้นรนนั้นคือทุกข์ ชีวิตเราจะสุขสงบได้ก็ต่อเมื่อสัญชาตญาณที่ผลักดันชีวิตให้ดิ้นรนไปอย่างไม่รู้จบสิ้นนี้ถูกขจัดออกไปอย่างราบคาบแล้วเท่านั้น

อหังการนั้นแสดงตัวออกได้หลากหลายไม่รู้สิ้นสุด แต่ทุกการแสดงออกจะมีแกนกลางอย่างหนึ่งเหมือนกันคือเป็นการกระทำที่เป็นไปเพื่อ “ปกป้องตนเอง” เราปกป้องตนเองในสองลักษณะคือ หนึ่ง พยายามดิ้นรนเพื่อให้ได้สิ่งนั้นมา สอง พยายามขัดขวางคนอื่นที่เราเชื่อว่ากำลังจะเข้ามาจะแย่งชิงสิ่งเดียวกับที่เราหมายตาไว้นั้น การปกป้องตนเองของมนุษย์ป่าอาจแตกต่างจากมนุษย์สมัยปัจจุบันตรงที่เราสมัยนี้ปกป้องตนเองตามกฎหมายของบ้านเมือง ไม่อาจปกป้องเอาตามอำเภอใจ ส่วนคนป่านั้นปกป้องตนเองตามสัญชาตญาณและตามบุญตามกรรมเนื่องจากไม่มีกฎหมายของสังคมสำหรับการจัดการกับการปกป้องตนเองที่ไร้จริยธรรมของคนบางคน แต่ไม่ว่าจะต่างกันอย่างไร เราและคนป่าก็ปกป้องตนเองบนพื้นฐานของสัญชาตญาณว่าเป็นตัวฉันเหมือนกัน พิจารณาจากแง่นี้พุทธศาสนาจึงถือว่าการปกป้องตนเองไม่ว่าจะในสังคมบรรพกาลหรือในสังคมปัจจุบันล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น

ทัศนะของพุทธศาสนาที่ว่า การปกป้องตนเองย่อมก่อให้เกิดความทุกข์นี้เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ ไม่อย่างนั้นอาจก่อให้เกิดความเข้าใจผิดว่าพุทธศาสนาสอนให้ยอมแพ้ผู้อื่น แม้ผู้อื่นที่ว่ำนนั้นจะได้กระทำความผิดต่อเรา ลองพิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้ ชายคนหนึ่งเข้ามาขโมยของในบ้านเรา เราเห็น ถามว่าในฐานะที่เราเป็นชาวพุทธ เราควรปกป้องทรัพย์สินของตนเองไหม ถ้าการปกป้องทรัพย์สินในที่นี้หมายถึงการที่เราโทรศัพท์ไปเรียกตำรวจเพราะคิดว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้องที่ใครจะเข้าไปหยิบฉวยเอาข้าวของในบ้านคนอื่นโดยที่เจ้าของเขาไม่ยินยอม การกระทำนี้ก็อาจไม่

เข้าข่ายของสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าการปกป้องตนเอง เพราะสิ่งที่อยู่ในความคิดของเราตอนนั้นคือ “ความถูกต้อง” สมมติว่าตำรวจมาตามที่เราแจ้งไปและทันจับชายคนนั้น เราไม่ได้รู้สึกโกรธแค้นชายคนนั้นเป็นการส่วนตัว และเนื่องจากเราเป็นชาวพุทธที่ได้รับการอบรมมาให้พิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆอย่างรอบคอบและอย่างเกี่ยวโยงไปยังสิ่งที่เราไม่เห็น เราก็อาจคิดไปได้ว่าไม่มีใครในโลกนี้อยากเป็นขโมย เพราะเสี่ยงต่อการติดคุก ที่ชายคนนี้ทำอย่างนั้นส่วนหนึ่งอาจมาจากความจำเป็นบางอย่างเช่น ยากจน เราจึงทำใจได้ที่จะพิจารณาเหตุการณ์นี้อย่างเป็นกลางๆ แต่กระนั้นก็ตาม เนื่องจากการกระทำของชายคนนี้แม้จะอธิบายโยงไปหาเหตุปัจจัยจำนวนหนึ่งได้ แต่ในท้ายที่สุดแล้วเขาก็ได้กระทำความผิด สังคมเราไม่ควรอนุญาตให้ใครกระทำความผิดต่อผู้อื่นได้โดยไม่ต้องรับผิดชอบในทางกฎหมาย เราจึงแจ้งตำรวจ ถ้าคิดเช่นนี้พุทธศาสนาก็ไม่ถือว่าเป็นการคิดเพื่อปกป้องตนเองตามสัญญาตณฺหาที่เรียกว่า อหังการข้างต้น ข้อพิสูจน์ง่ายๆก็คือ ผลของความคิดเช่นนี้ไม่ก่อให้เกิดความร้อนรนในใจของเรา ดังนั้นจึงไม่เป็นการคิดตามสัญญาตณฺหา แต่ถ้าเราแจ้งตำรวจเพราะโมโหว่าเจ้าคนนี้มันไม่รู้จักทำมาหากิน มันกำลังขโมยของของเรา มันจะต้องติดคุก อย่างนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นการคิดตามสัญญาตณฺหาว่าเป็นของฉันท การคิดเช่นนี้จะก่อให้เกิดความทุกข์อันหมายถึงสภาพที่จิตใจไม่สงบ ขาดความสมดุล จากที่กล่าวมานี้ เราจะเห็นว่า การกระทำอย่างเดียวกัน เช่น โทศัพท์เรียกตำรวจเมื่อเห็นขโมยเข้าบ้าน อาจมาจากความคิดที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงก็ได้ ความคิดที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนั้นเองที่จะบอกเราได้ว่าการกระทำนั้นสอดคล้องกับวิธีคิดของพุทธศาสนาหรือไม่ โดยมีหลักการง่ายๆว่า หากสิ่งที่เราคิดอยู่ในใจได้แก่การรักษาความถูกต้อง ไม่ได้ปกป้องหรือหวงแหนทรัพย์สิน การเรียกตำรวจนั้นก็ถือว่าชอบแล้ว แต่ถ้าสิ่งที่เราคิดคือความหวงแหนทรัพย์สิน และเพราะหวงแหนเราจึงโกรธเมื่อมีคนเข้ามาเกี่ยวข้องกับข้าวของของเรา การโทศัพท์แจ้งตำรวจแม้จะชอบด้วยกฎหมาย แต่ในทางศาสนาถือว่าเราได้กระทำการอย่างไม่สอดคล้องกับธรรม ผลของการกระทำที่ไม่สอดคล้องกับธรรมก็คือใจของเราจะร้อนรุ่มไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

อหังการนั้นพุทธศาสนาวิเคราะห์ว่าเป็นสิ่งเดียวกันกับอวิชชาและอุปาทาน อวิชชาหมายถึงความไม่รู้สิ่งต่างๆตามความเป็นจริง ส่วนอุปาทานหมายถึงความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ อุปาทานนั้นเป็นแง่หนึ่งของความไม่รู้ คือเพราะไม่รู้ไม่เข้าใจสิ่งต่างๆตามความเป็นจริงจึงยึดมั่น มีพระพุทธรวณะในพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลีอยู่ ข้อความหนึ่งเขียนไว้ว่า “สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา” แปลว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอะไรที่เราควรจะยึดมั่น” พระพุทธรวณะบทนี้ท่านพุทธทาสมักจะยกมาเพื่อแสดงว่าตามทัศนะของพุทธศาสนาไม่มีอะไรเลยในโลกนี้ที่เราควรจะปกป้องหวงแหนเอาไว้ เพราะไม่มีอะไรที่อาจเรียกได้ว่าเป็นตัวตนของเราหรือเป็นของของเราเลย แม้แต่ตัวของเราเองก็ไม่ใช่ของเรา การวิเคราะห์ชีวิตอย่างถึงรากถึงแก่นของพุทธศาสนาทำให้พุทธศาสนาพบว่าแม้แต่สิ่งที่ป็นต้นตอของความคิดว่าเป็นตัวเราอันได้แก่เนื้อตัวของเราทั้งหมด (ที่พุทธศาสนาเรียกว่าขันธห้า) ก็ไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นตัวเรา เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นไปตามธรรมชาติ เมื่อถึงเวลาที่ต้องแก่เจ็บและตายมันก็เป็นไปตามนั้นอย่างที่เราไม่อาจเข้าไปทักทวนได้ ชีวิตที่เราไม่อาจบงการให้เป็นอย่างที่เราต้องการนี้คือความจริง ความจริงนี้พุทธศาสนาเรียกว่าความไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อความจริงของชีวิตเป็นเช่นนี้ ความจริงนี้ย่อมขัดแย้งหรือตรงกันข้ามกับสิ่งที่สัญชาตญาณที่เรียกว่าอหังการนั้นจินตนาการขึ้น ถ้าเรายอมรับว่าภาวะที่อยู่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่อหังการจินตนาการขึ้นคือความจริง สิ่งที่อหังการจินตนาการขึ้นก็เป็นความไม่จริง จากจุดนี้เองที่พุทธศาสนาได้ชี้ว่า การปกป้องตนเองและสิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็นของเราเช่นทรัพย์สินเกียรติยศจึงเป็นพฤติกรรมอันเกิดจากความไม่รู้ การใช้ความคิดเพื่อเอาชนะผู้อื่น เพื่อให้ตนเองได้ จึงไม่ตรงตามหลักคิดของพุทธศาสนา เพราะการใช้ความคิดแบบนี้เป็นไปเพื่อสนับสนุนความไม่รู้และความยึดมั่น ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วเราจะพบว่าการคิดไปในทิศทางเช่นนี้ไม่ได้ช่วยให้เกิดความสงบในชีวิตเลย

ข. การเอาชนะตนเอง

พระพุทธองค์เคยตรัสไว้ในพระไตรปิฎกว่า “นักรบที่เอาชนะคนอื่นได้เป็นหมิ่นเป็นพินันน์ไม่ใช่नักรบที่แท้จริง นักรบที่แท้จริงคือผู้ที่สามารถเอาชนะตนเองได้ การ

เอาชนะตนเองได้เพียงผู้เดียวมีค่ามากกว่าการเอาชนะคนทั้งโลก” พระพุทธทระจะข้างต้นนี้เมื่อพิจารณาต่อเนื่องกับสิ่งที่ได้กล่าวเอาไว้ข้างต้นก็จะช่วยให้เรามองเห็นภาพกว้างๆ ในเบื้องต้นว่าอะไรคือวิธีคิดที่พุทธศาสนาสอนให้เราคิด เนื่องจากพระพุทธทระจะข้างต้นนี้เกี่ยวข้องกับทัศนะของพุทธศาสนาเรื่องความเข้มแข็ง เราจึงจะพิจารณาเรื่องนี้ก่อนแล้วจึงย้อนมาพิจารณาเรื่องการเอาชนะตนเอง

ชาวโลกนั้นมักนิยามความเข้มแข็งจากการที่คนผู้นั้นสามารถกำราบคนอื่นให้ราบคาบลงด้วยกำลัง นักมวยที่ล้มคู่ต่อสู้ลงได้บนเวทีจึงเป็นคนที่เข้มแข็งในทัศนะของเรา การนิยามความเข้มแข็งเช่นนี้พุทธศาสนาก็พอจะเข้าใจ เพราะเรื่องทางกายภาพที่สังเกตเห็นได้ด้วยอายตนะนั้นมักถูกใช้โดยมนุษย์ให้เป็นเกณฑ์สำหรับวัดสิ่งต่างๆ เช่นคนสวยในทัศนะของเราก็คือคนที่มรูปร่างหน้าตาสมบุรณ์ คนรวยก็คือคนที่มทรัพย์สินสมบัติมาก คนมีความรู้ก็คือคนที่เรียนหนังสือมากๆ จบสูงๆ เป็นต้น แต่เกณฑ์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้พุทธศาสนาไม่เคยใช้เป็นหลักวัดคน เพราะพุทธศาสนาไม่คิดว่าเป็นหลักที่แท้ ความเป็นหลักที่แท้นั้นวัดจากความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่แปรผัน คนสวยที่หน้าตานี้วันหนึ่งความสวยก็จากไปได้ คนรวยก็เช่นกัน ความเข้มแข็งที่เรากำลังพิจารณาก็อยู่ในข่ายเดียวกันนี้ พุทธศาสนาพิจารณาความเข้มแข็งจากความยั่งยืน การเอาชนะคนอื่นด้วยกำลังนั้นไม่ได้ยั่งยืนเลย นับจากเรื่องเล็กๆ เช่นการที่นักมวยคนหนึ่งเอาชนะคู่ต่อสู้บนเวทีไปจนถึงเรื่องที่ใหญ่ๆ เช่นการที่ประเทศหนึ่งเอาชนะประเทศหนึ่งด้วยกองทัพ การเอาชนะด้วยกำลังทางกายภาพ นอกจากจะไม่ยั่งยืนยังเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดทุกข์อันเนื่องมาจากความพยายามที่จะรักษาสิ่งที่ไม่อาจจะยั่งยืนให้ยั่งยืน พระพุทธองค์ตรัสว่าคนมทรัพย์สินมากๆ ก็เป็นทุกข์เพราะกังวลว่าทรัพย์สินจะหมดไป ทุกข์จากการมทรัพย์สินนั้นมาจากความขัดแย้งระหว่างสองสิ่งคือทรัพย์สินเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้กับความปรารถนาของเราที่ต้องการให้มันเที่ยงแท้ แต่ถ้าทรัพย์สินนั้นไม่ใช่ทรัพย์สินทางกายภาพ หากแต่คือคุณธรรม (อริยทรัพย์ ๘ ประการ) ผู้ที่ร่ำรวยด้วยทรัพย์สินเป็นคุณธรรมเช่นนี้จะไม่มีทุกข์อย่างผู้มีทรัพย์สินทางกายภาพเลย เพราะทรัพย์สิน

อันเป็นนามธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีความเที่ยงแท้แน่นอนเป็นธรรมชาติ เราจึงไม่ต้องกังวลหรือหวาดวิตกว่ามันจะจากเราไปสักวันหนึ่ง

เมื่อพุทธศาสนาพิจารณาความเข้มแข็งจากแง่มุมด้านความมั่นคงเที่ยงแท้เช่นนี้ คนที่สามารถเอาชนะคนอื่นได้จึงไม่ได้รับการยอมรับโดยพุทธศาสนาว่าเป็นผู้ที่เข้มแข็ง แต่คนที่สามารถเอาชนะตนเองได้นั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นคนที่เข้มแข็งแท้ เพราะการเอาชนะตนได้นั้นเป็นภาวะที่เที่ยงแท้ คนที่เอาชนะตนได้จะชนะตลอดไป นอกจากจะพิจารณาในแง่ที่เป็นภาวะอันเที่ยงแท้ พุทธศาสนายังพิจารณาการเอาชนะตนนี้จากแง่มุมด้านความสงบด้วย คนที่เอาชนะผู้อื่นได้แล้วนั้นเนื่องจากต้องคอยกังวลว่าจะต้องรักษาชัยชนะนั้นให้ยืนยาวต่อไป เขาจึงไม่อาจนอนตาหลับอย่างสนิท ผิดกับผู้ที่สามารถเอาชนะตนได้ การเอาชนะตนได้นั้นเป็นความสงบในตัวเอง พุทธศาสนาเปรียบชีวิตที่รุ่มร้อนเพราะความปรารถนาต่าง ๆ นานา เช่น ปรารถนาที่จะเอาชนะผู้อื่นหรืออยู่เหนือผู้อื่นว่าเป็นเสมือนกองไฟที่กำลังลุกโชน กองไฟนั้นต้องได้รับการหล่อเลี้ยงด้วยเชื้อเพลิงจึงจะลุกอยู่ได้ เชื้อเพลิงในที่นี้ก็คือ การที่ต้องพยายามรักษาสถานภาพของตนเองไว้ ชีวิตเช่นนี้ ย่อมไม่สงบสุข หากแต่เป็นชีวิตที่เหนื่อยหนัก แต่ทันทีที่เราดับกองไฟนั้นลง ทุกอย่างก็จบสิ้น การเอาชนะตนก็คือการดับกองไฟแห่งความปรารถนาที่จะเอาชนะคนอื่น

แต่เนื่องจากว่าในความเป็นจริงนั้นการเอาชนะตนยากกว่าการเอาชนะคนอื่น ผู้ที่สามารถเอาชนะตนได้พุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นผู้ชนะที่ยิ่งใหญ่ ทำไมการเอาชนะตนจึงยิ่งใหญ่กว่าการเอาชนะผู้อื่น เรื่องนี้พุทธศาสนาอธิบายโยงกลับไปหาสัตยชาติญาณที่เรามีติดตัวมาตั้งแต่เกิดที่เรียกว่าอหังการที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ในทางชีววิทยานั้น นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าสัตยชาติญาณที่ปรากฏในมนุษย์และสัตว์นั้นเป็นผลสะสมยาวนานของวิวัฒนาการ พลังแห่งสัตยชาติญาณนั้นยิ่งใหญ่มากว่าเรามาก นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่ไม่นับเชื่อด้วยซ้ำไปว่าเราจะสามารถเอาชนะสัตยชาติญาณได้ การเอาชนะผู้อื่นนั้นทำได้ไม่ยาก คนบางคนเอาชนะคนอื่นด้วยเงิน บางคนเอาชนะด้วยอำนาจ แต่เงินและอำนาจที่สามารถใช้เอาชนะคนอื่นได้นี้ก็กลับไม่สามารถใช้เพื่อ

เอาชนะตนเองได้โดย นี่ย่อมแสดงว่าการเอาชนะตนยากกว่าการเอาชนะคนอื่นอย่างมหาศาล เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ถูกต้องแล้วที่พุทธศาสนาจะเห็นว่าคนที่เอาชนะตนได้เป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่มากกว่านักรบที่มีชื่อในประวัติศาสตร์มนุษย์ เพราะคนที่เอาชนะตนได้นั้นเป็นผู้ที่สามารถเอาชนะสิ่งที่เงินและอำนาจไม่สามารถเอาชนะได้นั่นเอง

จากหลักความคิดตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น เมื่อพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องการใช้ความคิด พุทธศาสนาจึงเสนอให้เราใช้ความคิดแบบมุ่งเข้าหาตนเป็นหลัก ไม่ได้ใช้ความคิดแบบมุ่งไปหาคนอื่น มุ่งเข้าหาตนหมายความว่ามุ่งเพื่อให้ตนสามารถเอาชนะตนได้ ไม่ใช่มุ่งเพื่อให้ตนสามารถเอาชนะคนอื่นได้ การคิดเพื่อเอาชนะคนอื่นนั้น พุทธศาสนาคิดว่าเป็นการคิดที่ไม่มีเหตุผล ที่ไม่มีเหตุผลเพราะเป็นการคิดที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ความเป็นจริงนั้นมีว่าไม่มีใครที่สามารถเอาชนะคนอื่นได้ตลอดไปและตลอดเวลา ดังนั้นความพยายามที่จะเอาชนะผู้อื่นจึงขัดแย้งกับความเป็นจริง เมื่อขัดแย้งกับความเป็นจริงวันหนึ่งสิ่งที่เราคาดหวังไว้ย่อมพลาดไปจากความเป็นจริง คือวันหนึ่งเราจะเรียนรู้ว่าเราไม่อาจเอาชนะผู้อื่นได้ วันนั้นเราจะเป็นทุกข์ การคิดเพื่อเอาชนะตนนั้นหากทุกคนในโลกคิดไปในแนวทางนี้จะช่วยให้เกิดความสุขร่วมกัน และเป็นสุขที่มั่นคง พุทธศาสนาเชื่อว่าคนที่เอาชนะตนได้นั้นจะปฏิบัติต่อคนอื่นอย่างไมเคียดที่จะเอาเปรียบ เพราะการคิดเอาเปรียบก็คือแง่หนึ่งของการคิดที่จะอยู่เหนือผู้อื่น โลกที่มีสมาชิกที่ไร้ความคิดที่จะเอาเปรียบกันและกันจึงเป็นโลกแห่งความสงบสุขโดยแท้ หลักคำสอนเรื่องเมตตาที่พุทธศาสนาสอนว่าเป็นคุณธรรมล้ำจนโลกนั้นก็มาจากรากฐานความคิดเรื่องการเอาชนะตนนี้เอง คนที่มีเมตตานั่นคือคนที่ยืนอยู่ตรงกันข้ามกับความคิดที่จะเอาชนะหรืออยู่เหนือผู้อื่น

๒.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างการคิดและการกระทำ

มีความเห็นที่ต่างกันในเรื่องการคิดและการกระทำของมนุษย์อยู่บางจุด ซึ่งเราควรพิจารณาก่อนที่จะไปพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความคิดและการกระทำ เรื่องที่วุ่นนี้คือ ในบรรดาการกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่ากรรมนั้น อะไรสำคัญที่สุดระหว่างมโนกรรม วชิกรรม และกายกรรม มโนกรรมคือการกระทำ

ผ่านทางความคิด วิจิกรรมคือการกระทำผ่านทางวาจา ส่วนกายกรรมนั้นคือการกระทำที่ผ่านทางกาย คนเรานั้นจะทำอะไรออกไปก็ผ่านช่องทางทั้งสามนี้เท่านั้น คำถามข้างต้นนี้พุทธศาสนาตอบว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด ด้วยเหตุผลว่าวิจิกรรมและกายกรรมของคนเราจะเป็นอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับมโนกรรม กล่าวง่ายๆคือคนเราจะพูดหรือทำอะไรก็ย่อมสุดแต่ว่าเขาเป็นคนที่มีความคิดอย่างไร มีศาสนาร่วมสมัยกับศาสนาพุทธอยู่ศาสนาหนึ่งในอินเดียที่ตอบคำถามนี้ต่างจากพุทธศาสนา ศาสนาที่ว่านี้คือศาสนาเซน ศาสนาเซนกล่าวว่ากายกรรมนั้นสำคัญที่สุด เหตุผลคือในบรรดาการกระทำสามอย่างนั้น การกระทำที่สามารถทำร้ายคนอื่นได้มากที่สุดก็คือกายกรรม สมมติว่าเราไม่ชอบคนบางคน การคิดแค้นค่าเขาอยู่ในใจเป็นมโนกรรม การค่าเขาด้วยวาจาเป็นวิจิกรรม การทุบตีเขาเป็นกายกรรม จะเห็นว่าในบรรดาการกระทำทั้งสามอย่างนี้ การกระทำทางกายอันได้การทุบตีเขานั้นส่งผลร้ายแรงแก่ผู้ที่ถูกเรากระทำมากที่สุด รองลงมาคือการค่าด้วยวาจา ส่วนการนึกแค้นค่าเขาอยู่ในใจนั้นส่งผลร้ายแรงน้อยที่สุด คนที่เรานึกค่าในใจอาจไม่รู้สึกระคายด้วยซ้ำ เพราะคิดอย่างนี้ศาสนาเซนจึงเห็นว่าการกระทำทางกายนั้นสำคัญที่สุด

ทัศนะของพุทธศาสนาและศาสนาเซนตามที่กล่าวมานี้หากพิจารณาดีๆแล้วจะเห็นได้ว่าไม่ได้ขัดแย้งกัน เพราะเป็นทัศนะที่มองกันคนละประเด็น ทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องกรรมทั้งสามนั้นเน้นที่การพิจารณาว่ากรรมทั้งหลายที่ส่งผลต่อชีวิตของเราในกรรมประเภทใดส่งผลร้ายแรงที่สุด ส่วนทัศนะของศาสนาเซนเน้นที่การพิจารณากรรมทั้งสามนั้นในส่วนที่ให้ผลแก่คนอื่น กล่าวง่ายๆคือพุทธศาสนามองกรรมที่เกี่ยวกับชีวิตตน ส่วนศาสนาเซนนั้นมองกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ในท้ายที่สุดนั้นดูเหมือนว่าสองศาสนานี้จะเห็นคล้ายคลึงกัน สิ่งที่พุทธศาสนากล่าวไว้ในพระไตรปิฎกนั้นอาจใช้ยืนยันได้ว่าเมื่อพิจารณากรรมในส่วนที่กระทบต่อผู้อื่น การกระทำทางกายพุทธศาสนาถือว่าร้ายแรงที่สุด ดังจะเห็นได้ว่ากรรมหนักที่เรียกว่าอนันตริยกรรม ๕ อย่างนั้นไม่มีสักอย่างเดียวที่เป็นมโนกรรม สิ่งอย่างแรกคือการฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องของกายทั้งสิ้น ส่วนข้อสุดท้ายคือ

การยุยงส่งเสริมให้แตกแยกกันนั้นก็เป็นเรื่องของกายกรรมกับวจีกรรม คัมภีร์ของศาสนาเซนก็กล่าวเอาไว้ว่าความชั่วร้ายของมนุษย์นั้นเกิดจากการที่เขาคิดผิด ในแง่นี้ศาสนาเซนก็ยอมรับว่ามโนกรรมนั้นคือจุดเริ่มต้นหรือเป็นรากเหง้าของประดาความชั่วทั้งหลายในชีวิตของคนคนหนึ่ง ซึ่งก็ตรงกับที่พุทธศาสนาได้กล่าวเอาไว้

โดยทั่วไปเมื่อกล่าวถึงการคิด ศาสนาทั้งหลายมักเห็นตรงกันว่า (๑) ความคิดนั้นคือจุดเริ่มต้นของพฤติกรรมมนุษย์ ดังมีพระพุทธวาทะในคัมภีร์ “ธรรมบท” ของพุทธศาสนาซึ่งรู้จักกันดีบทหนึ่งกล่าวว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนเรามีใจดี จะพูดจะทำก็ดี แต่ถ้ามีใจชั่วร้าย จะพูดจะทำก็ร้ายไปด้วย” (๒) การพัฒนาจริยธรรมในชีวิตมนุษย์จึงต้องเริ่มต้นที่การฝึกหัดความคิดให้เดินไปในทางที่ถูกต้อง (๓) จะอย่างไรก็ตาม แม้ว่ามโนกรรมจะเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ แต่ลำพังเพียงมโนกรรมไม่เพียงพอที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาจริยธรรมที่ครบทั้งระบบได้ ความคิดที่ดีงามจึงต้องได้รับการสนับสนุนด้วยกายและวาจาที่ดีงาม

อนึ่ง มีข้อที่น่าสังเกตว่า เมื่อศาสนากล่าวถึงความคิดที่ดีงาม ความดีงามดังกล่าวมักเกี่ยวข้องกับความมีเหตุผลไปในตัวด้วย ยกตัวอย่างเช่นพุทธศาสนาอธิบายว่าความดีนั้นหมายถึงความสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ คนที่คิดดีก็คือคนที่คิดสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ พุทธศาสนาสอนว่าชีวิตนี้ไม่ใช่ตัวตนของเราในความหมายว่าเราไม่สามารถบงการให้เป็นอย่างที่เราต้องการได้ ดังนั้นความคิดในเชิงที่จะบงการชีวิตให้เป็นไปตามความปรารถนาของตนจึงไม่สอดคล้องกับกฎความเป็นจริงของชีวิต ความคิดที่ไม่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติเช่นนี้เองที่พุทธศาสนานิยามว่าเป็นความคิดที่ไม่ถูกต้อง ในทางตรงกันข้าม ความคิดที่คล้อยตามความจริงของสรรพสิ่งก็ได้รับการนิยามโดยพุทธศาสนาว่าเป็นความคิดที่ดี ยกตัวอย่างเช่นเมื่อเห็นว่าชีวิตนี้ไม่อาจบงการให้เป็นอย่างที่เราปรารถนาได้ สิ่งที่ตรงกับความเป็นจริงนี้ที่สุดก็คือการดูแลชีวิตโดยการจัดการชีวิตตามข้อมูลที่ปรากฏขึ้นตามกาลเวลาให้ดีที่สุดอย่างมีสติและมีปัญญา บางครั้งเราอาจเจ็บป่วยด้วยโรคที่ไม่มีทางรักษา นี่ก็ข้อเท็จจริง ความปรารถนาที่จะยืดชีวิตเอาไว้อย่างถึงที่สุดนั้นเนื่องจากไม่ตรงกับข้อเท็จจริงของชีวิต ณ เวลานั้นที่

กำลังก้าวเข้าหาความตายจึงไม่ใช่ความคิดที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้องน่าจะได้แก่การยอมรับสิ่งที่จะเกิดขึ้นอย่างมีสติและพยายามใช้เวลาของชีวิตเท่าที่จะมีอยู่ในท้ายที่สุดนั้นอย่างที่จะเป็นคุณที่สุด

จากที่กล่าวมานี้เราจะเห็นว่า กระบวนการของการใช้ความคิดตามหลักการของศาสนานั้นเป็นสิ่งที่พ่วงมากับการกระทำอย่างแยกไม่ออก ศาสนาไม่เคยสอนให้เราฝึกหัดความคิดเพียงเพื่อให้เป็นคนที่คิดได้เก่งแล้วหยุดอยู่เพียงเท่านั้น การเป็นคนเก่งในเรื่องการใช้เหตุผล แต่เมื่อประสบวิกฤตการณ์ในชีวิตแล้วกลับไม่สามารถใช้ความคิดนั้นแก้ปัญหาใดๆ ได้เป็นสิ่งที่ศาสนาถือว่าไร้ประโยชน์ หนึ่ง การใช้ความคิดไม่ควรเป็นสิ่งที่แยกออกจากการใช้ชีวิตทั้งหมด คนที่คิดดี แม้พูดไม่เก่ง แต่สิ่งที่เขาแสดงออกต่อคนอื่นจะเป็นสิ่งชี้บอกว่าเขาเป็นคนที่ดีข้างใน ศาสนาเต๋าโดยท่านเหลาจื่อ กล่าวว่า คนดีคือคนที่ตรง ท่านเปรียบคนดีว่าเหมือนไม้ที่ไม่ได้แกะสลัก ความงามของไม้ที่ไม่ได้แกะสลักนั้นเป็นความงามตามธรรมชาติ ไม่เสแสร้ง พุทธศาสนาก็คิดเช่นเดียวกันนี้ พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบนั้นเป็นบุคคลที่มีมโนกรรม วชิกรรม และกายกรรมทั้งงดงาม ความงดงามนี้ต่างจากความงดงามอันเกิดจากการดัดแปลงตกแต่งเช่นการฝึกหัดมารยาทของคนที่ดีว่าตนเองอยู่ในวงการชั้นสูง กล่าวโดยสรุปคือความงดงามของใจ กาย และวาจาที่ศาสนาสอนนั้นเป็นเรื่องที่เราจะสังเกตเห็นความเป็นธรรมชาติ ง่าย ตรงไปตรงมา และสงบแผ่อยู่ หากผิดไปจากนี้ก็ไม่ใช่ความงามอย่างที่ศาสนาประสงค์ ๑

บทที่สาม

ศิลปะการคิดตามแนวทางศาสนาที่สำคัญ



ในบทที่ผ่านมา เราได้พิจารณาหลักการคิดตามแนวทางของศาสนาไปแล้วอย่างกว้างๆ ในบทนี้เราจะพิจารณาลึกลงไปในรายละเอียดว่า เมื่อกล่าวถึงการใช้เหตุผลกับตนเอง ศาสนาได้ให้หลักที่เป็นรายละเอียดอะไรเอาไว้บ้าง เราจะพิจารณาเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องๆ ไปดังนี้

๓.๑ หลักการพิจารณาปรากฏการณ์ที่เห็นอย่างรอบคอบรอบค้ำ

เราจะเริ่มต้นที่หลักการข้อแรกซึ่งถอดมาจากหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่งของพุทธศาสนาคือหลัก “อิทัปปัจจยตา” หลักธรรมข้อนี้มีเนื้อหาง่ายๆ ว่า ทุกปรากฏการณ์ที่เราเห็นมีที่มา มีสาเหตุ มีคำอธิบาย ซึ่งบางปรากฏการณ์ที่มาอาจไม่ซับซ้อน แต่บางปรากฏการณ์มีที่มาที่ซับซ้อนมาก การรับรู้ปรากฏการณ์นั้นๆ แล้วจบลงแค่ตัวปรากฏการณ์นั้นมีแนวโน้มที่จะสร้างความทุกข์ให้แก่ชีวิตเรา ส่วนการพิจารณาความเป็นไปได้ว่าปรากฏการณ์นั้นๆ น่าจะมีที่มาหรือสาเหตุบางอย่าง จะช่วยให้เรามีจิตใจที่สมดุลมากกว่า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ขณะขับรถบนทางด่วน เราขับมาด้วยความเร็วสม่ำเสมอ ไม่นานมีรถคันหนึ่งวิ่งแซงเราไปด้วยความเร็วสูง แล้วหักเลี้ยวไปมาปาดหน้าคันอื่นอย่างไม่กลัวจะเกิดอุบัติเหตุ เรารู้สึกโมโหในใจ แต่ไม่แสดงออก ที่โมโหเพราะเราคิดว่าเจ้าคนที่ขับรถคันนั้นไม่เคารพกฎจราจร แล้วเราก็นึกต่อไปอีกว่าเพราะมีคนแบบนี้แหละ อุบัติเหตุจึงมีให้เห็นทุกวัน

ข. เราเรียกแท็กซี่ไปทำธุระ แท็กซี่ขับรถอย่างไม่มีมารยาท ปาดซ้ายปาดขวาอย่างไม่จำเป็นและแสดงอาการหงุดหงิดตลอดเวลา เรารู้สึกอึดอัด อยากให้ถึงที่หมายเร็วๆ บรรยากาศในรถเต็มไปด้วยความตึงเครียด เราเกือบจะบอกคนขับแท็กซี่ไปว่า “คุณขับรถไม่คิดถึงคนนั่งเลยเหรอว่าเขาจะรู้สึกอย่างไร ผมจ่ายเงินให้คุณนะ ไม่ได้นั่งฟรี” แต่ก็ไม่พูด

ค. นายเขียวเปิดโทรทัศน์ดูรายการบันเทิงในคืนหนึ่ง พิธีกรเชิญนักร้องเพลงเพื่อชีวิตคนหนึ่งที่ย้ายหลังหันมาตั้งบริษัทขายเครื่องดื่มชูกำลัง พิธีกรถามว่าแต่เดิมนักร้องผู้นั้นแต่งเพลงที่บอกว่าเห็นอกเห็นใจคนหาเช้ากินค่ำหนักหนา แล้วทำไมตอนนี้จึงได้มาตั้งบริษัทขายเครื่องดื่มชูกำลังที่ใครๆ ก็รู้ว่าไม่มีประโยชน์อะไรในทางบำรุงสุขภาพและคนกินก็คือกรรมกรที่หาเช้ากินค่ำนี้แหละ อย่างนี้ไม่ถือว่ากลืนน้ำลายตนเองหรือ นักร้องผู้นั้นพูดอะไรออกมาสักอย่าง นายเขียวทนไม่ได้รับกตริโทษเปลี่ยนช่องทันที ทำทางไม่สบอารมณ์ผู้ให้สัมภาษณ์

ตัวอย่างทั้งสามข้างต้นนี้คล้ายกันตรงที่เป็นเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดอารมณ์ในทางลบแก่ผู้ที่ประสบ ขอให้สังเกตว่าอารมณ์โมโหนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นอารมณ์(หรือแรงขับ)พื้นฐานหนึ่งในจำนวนอารมณ์พื้นฐานสามอย่างที่สำคัญของมนุษย์อันได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง แรงขับทั้งสามอย่างนี้พุทธศาสนาวิเคราะห์ว่าไม่ใช่ตัวตนแท้ๆของเรา หากแต่เป็นพลังที่ก่อตัวขึ้นจากวิวัฒนาการของกาย มนุษย์ และสัตว์ต่างก็มีแรงขับพื้นฐานที่ว่านี้เหมือนกัน ภาษาวិทยาศาสตร์เรียกแรงขับเหล่านี้ว่าสัญชาตญาณ ลักษณะเด่นของสัญชาตญาณคือทั้งหมดมีศูนย์รวมอยู่ที่ความรู้สึกว่าเป็น “ตัวฉัน-ของฉัน” ดังนั้นหากจะสังเกตให้ดีจะเห็นว่าปฏิกิริยาที่มีต่อเหตุการณ์ในสามตัวอย่างข้างต้นนั้นลึกๆแล้วเป็นปฏิกิริยาที่ก่อตัวออกไปจากสัญชาตญาณที่ว่า “ตัวฉัน-ของฉัน” ทั้งสิ้น การวินิจฉัยปรากฏการณ์ที่พบเห็นจากแรงขับสามอย่างข้างต้นนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นที่มาของทุกข์ ที่เป็นทุกข์ก็เพราะว่าการวินิจฉัยปรากฏการณ์ผ่านแรงขับที่มีขอบเขตนั้นทำให้เราไม่เข้าถึงความจริง ความจริงนั้นมิใช่คุณสมบัติหลายอย่าง และอย่างหนึ่งคือหากใครเข้าถึง เขจะมีจิตใจที่สงบเยือกเย็น

ในตัวอย่างแรก เราโกรธเพราะคิดว่าการขับรถอย่างนั้นอาจทำให้เกิดอุบัติเหตุแก่ตัวเรา (ก็รถนั้นอาจเสียหลักมาชนเราได้) นี่คือการคิดจากความรู้สึกว่าการกระทำนั้นจะทำให้ฉันเดือดร้อน หรือไม่เราก็อาจคิดไปไกลกว่านั้นว่า สังคมมีกฎระเบียบ คนที่ทำเช่นนี้ทำให้เราผิดหวังเพราะรู้สึกว่าในขณะที่เราพยายามรักษาระเบียบแต่คนพวกนี้กลับไม่รักษา จะเห็นว่าการคิดที่ดูเหมือนจะไกลออกไปจากตัวเรานี้ก็ยังมีตัวเราเกี่ยวข้องอยู่ในฐานะเจ้าของสังคมและผู้พยายามรักษากฎกติกาของสังคม ในตัวอย่างที่สองก็อธิบายคล้ายกันคือเรารู้สึกว่าคนขับแท็กซี่นั้นคิดถึงแต่ตัวเอง ไม่คิดถึงเราเลย การขับรถแบบนั้นเป็นการปฏิเสธความสำคัญของตัวเรา เราจึงไม่ชอบ

ตัวอย่างที่สามนั้นค่อนข้างซับซ้อนกว่าสองตัวอย่างแรกตรงที่ในสองตัวอย่างแรกนั้น เราเป็นผู้ถูกระทบโดยตรง สัตว์ชาตญาณในการปกป้องตนเองที่แสดงออกในกรณีทั้งสองนั้นจึงสังเกตได้ไม่ยาก จะอย่างไรก็ตามในกรณีนี้เมื่อพิจารณาให้จนถึงที่สุดแล้วการที่นายเจียวทนดูรายการโทรทัศน์นั้นต่อไปไม่ได้ก็มีสาเหตุคล้ายกับสองกรณีแรกคือเขารู้สึกว่าตัวตนของเขาถูกระทบ ขอให้สังเกตว่าโดยทั่วไปนั้นมนุษย์เรามีแนวโน้มที่จะไม่ชอบคนที่โอ้อวด แต่ชอบคนที่ถ่อมตัว ทำไมคนโอ้อวดจึงเป็นบุคคลที่เราไม่ชอบ ก็เพราะการอวดตัวของเขานั้น โดยความหมายก็คือการที่เขา กำลังยกตัวขึ้นให้เหนือเรา ส่วนคนที่ถ่อมตัวนั้นกำลังลดตนให้ต่ำกว่าเรา สัตว์ชาตญาณลึกๆของเรารายงานสองกรณีนี้ต่างกันจึงแปรผลออกมาเป็นปฏิกิริยาที่ต่างกัน ดังนั้นการที่นายเจียวทนนั่งร้องเพลงเพื่อชีวิตคนนั้นไม่ได้ก็อาจจะมาจากการตีความหมายว่าสิ่งที่นักร้องคนนั้นพูดออกมาเป็นการกดคนฟัง (คือนายเจียว) ให้ต่ำลงในทางใดทางหนึ่ง เช่นในทางที่เสมือนว่าคนฟังนั้นโง่เหลือเกินที่ไม่สามารถแยกแยะได้ว่าสิ่งที่นักร้องคนนั้นพูดมันไปไม่ได้กับสิ่งที่เขาทำเป็นต้น

ถามว่าคนที่ขับรถไม่มีมารยาทหรือคนที่ปากว่าอย่างหนึ่งแต่ทำอีกอย่างหนึ่งสมควรที่เราจะโกรธหรือไม่ แน่แน่นอน คำตอบคือสมควรแล้ว จะอย่างไรก็ตามพุทธศาสนาก็สอนให้เราแยกประเด็นเกี่ยวกับเรื่องที่กำลังมาข้างต้นออกให้ชัดเจนเป็นเรื่องๆ ดังนี้

ก. เป็นความจริงที่ว่าคนที่ขับรถอย่างไม่เคารพกฎจราจรหรือปาทองอย่างโจ่งอย่าง เป็นบุคคลที่สมควรแก่การที่จะมีคนโกรธแค้น

ข. แต่เราก็ไม่จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติในเชิงโกรธแค้นต่อคนเหล่านี้

ที่พุทธศาสนาแยกสองประเด็นนี้ออกจากกันก็โดยอาศัยแนวคิดที่ว่า เวลาที่เรา มีความสัมพันธ์ต่อโลกนั้น เรากับโลกเป็นคนละสิ่ง โลกหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ผ่าน เข้ามาในชีวิตเรานั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่ “อยู่เหนือการควบคุม” ของเรา (ดังเช่น การที่เราขับรถดีๆ อย่างสุภาพชนบนถนนก็อาจมีคนบางคนขับรถอย่างไม่สุภาพ ผ่านมาให้เราเห็น หรือไม่ก็อาจรบกวนเราเลยทีเดียว) แต่สำหรับตัวเราเองนั้น อาจ กล่าวได้ว่าตัวเราอยู่ในขอบเขตของสิ่งที่เรา “สามารถควบคุมได้” พุทธศาสนานี้เน้นการ ควบคุมตนเองเวลาที่กระทบกับโลก ดังนั้น อาจจะเป็นความจริงที่ว่ามีบางคนกระทำการ บางอย่างที่ไม่สมควรให้คนอื่นโกรธแค้น แต่เราก็ไม่จำเป็นต้องโกรธแค้นบุคคลที่ว่านั้น การที่เขาทำตัวเช่นนั้นเป็นสิ่งที่อยู่พ้นการควบคุมของเรา เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ต้อง พิจารณาปรากฏการณ์นั้นว่าเป็นเรื่องที่ใครทำคนนั้นก็เสียหายเอง ส่วนเราที่ประสบ พบเห็นปรากฏการณ์นั้นก็ควรพยายามทำใจให้เยือกเย็นเอาไว้ อย่าให้ปรากฏการณ์นั้น มามีอิทธิพลทางลบต่อความรู้สึกของเรา

หลักการคิดข้างต้นของพุทธศาสนานี้อาจต้องขยายความเพิ่มเติมหนึ่งเพราะ อาจชวนให้เข้าใจว่าพุทธศาสนาไม่เห็นความสำคัญของการที่ผู้คนในสังคมจะช่วยกัน ก่อการให้คนที่ชอบเอาเปรียบคนอื่นได้รู้สึกตัว ชาวตะวันตกนั้นได้รับการอบรมมาว่า การแสดงปฏิกิริยาต่อคนที่ละเมิดสิทธิของคนอื่นนั้นจะช่วยทำให้สังคมเราน่าอยู่ขึ้น เพราะหากมีคนแสดงปฏิกิริยามากๆ คนที่ชอบเอาเปรียบคนอื่นก็จะรู้สึกว่าตนเองถูก ต่อต้านโดยมหาชน แนวคิดนี้นับว่ามีเหตุผลมากทีเดียว และเหตุผลที่ว่านี้พุทธศาสนา ย่อมจะต้องเห็นด้วย จะอย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้อยู่ที่วิธีการแสดงออกซึ่งปฏิกิริยาที่ พุทธศาสนาเห็นว่าเราสามารถแสดงออกอย่างสุภาพนุ่มนวล อย่างคนที่ใช้ปัญญาอัน สงบงดงาม ไม่ได้ใช้อารมณ์อันรุนแรงเผด็จรื้อ อันที่จริงหากมองกลับกันในแง่ที่ว่า สัญชาตญาณในการปกป้องอาณาเขตชีวิตของฉันทของมนุษย์นั้นมีพลานุภาพมาก

(ดังเราจะเห็นทั่วไปว่าแทบทุกการกระทำของมนุษย์ในแต่ละวันล้วนแล้วแต่มี
สัญชาตญาณที่ว่ามันอยู่เบื้องหลังทั้งสิ้น) สิ่งที่พุทธศาสนาแนะนำให้เราก็ดำเนินการถือว่ายาก
เพราะเป็นการกระทำที่สวนทางกับสัญชาตญาณนั่นเอง

เพราะรู้ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องยาก พุทธศาสนาจึงสอนให้เราฝึกคิดในแนวทางที่ได้
ขึ้นเป็นหัวข้อข้างต้น คือคิดให้รอบคอบรอบด้านโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ต่างๆ ให้
มากที่สุด มีผู้เล่าว่าเคยขึ้นรถแท็กซี่แล้วคนขับขับอย่างกระชอกโศกฮาก แรกทีเดียว
ท่านก็ไม่พอใจ ต่อเมื่อได้สบใจลองคุยกับคนขับจึงทราบว่าแท็กซี่คันนั้นเพิ่งออกจาก
ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งหลังจากที่ไปส่งผู้โดยสารที่ห้างแห่งนั้น ขณะออกจากห้าง
ยามของห้างได้เข้ามาไล่แท็กซี่คันนั้นด้วยถ้อยคำที่หยาบคาย คนขับได้พูดกับผู้ที่
เล่าเรื่องว่า “พี่ครับ ถึงผมจะเป็นแค่คนขับแท็กซี่กระชอกๆ เขาก็ไม่น่าไล่ผมเหมือนหมู
เหมือนหมาอย่างนั้น...” เมื่อได้ฟังเช่นนี้ท่านผู้อ่านก็คงนึกภาพออกว่าความรู้สึกที่ท่าน
ผู้เล่าเรื่องนี้มีต่อคนขับแท็กซี่นั้นได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไรบ้าง

วิธีคิดตามหลักอทิปปัจจยตาหรือคิดในเชิงเหตุปัจจัยในพุทธศาสนานั้นมองว่า
ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เราได้สัมผัสนั้นล้วนแล้วแต่ต้องมีที่มา เราอาจจินตนาการถึงที่มา
ต่างๆ ได้ เช่นเห็นคนขับรถเร็วอาจเป็นไปได้ว่าที่เขาขับเช่นนั้นเป็นเพราะนิสัยที่แ่
หรือไม่ก็อาจเป็นเพราะเขามีความจำเป็นบางอย่างเช่นลูกป่วย จะเห็นว่านอกจากความ
เป็นไปได้ในเรื่องนิสัยที่ไม่ดี ยังมีความเป็นไปได้อื่นๆ อีกมาก พิจารณาเช่นนี้แล้ว การที่
เราจะด่วนวินิจฉัยว่าเขาไม่ดีทันทีก็เป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการเลือกสรุปจาก
ความเป็นไปได้เพียงหนึ่งทางเท่านั้น

๓.๒ การคิดในเชิงบวก

ฝรั่งที่ศึกษาพุทธศาสนาไม่น้อยเข้าใจว่าคำสอนเรื่องทุกข์ซึ่งเป็นคำสอนที่สำคัญ
มากอย่างหนึ่งในพุทธศาสนานั้นสะท้อนว่าพุทธศาสนามีวิธีคิดแบบ “ลบ” ลบในที่นี้
เข้าใจว่าฝรั่งคงเทียบกับวิธีคิดของตะวันตกที่เข้าใจกันในหมู่ชาวตะวันตกว่าเป็นการ
คิดแบบบวก เมื่อเราคิดตรงกันข้ามกับเขา เขาก็เลยเรียกว่าเราคิดอย่างลบ ฝรั่งนั้นมอง
ชีวิตว่าเป็นสุข จึงมีการฉลองวันเกิดเพื่อแสดงความยินดีทั้งแก่พ่อแม่ผู้ให้กำเนิดลูก

และแก่ลูกที่จะเกิดมาสัมผัสความสุขในโลกนี้ คำสอนเรื่องทุกขนั้นไม่จำเป็นต้องแปลว่าเป็นการคิดอย่างลบ แต่เนื่องจากหนังสือนี้ไม่ประสงค์จะแสดงรายละเอียดคำสอนของพุทธศาสนา เราจึงจะไม่วิเคราะห์กันว่าคำสอนเรื่องทุกข์ก็สามารถตีความว่าเป็นการคิดอย่างบวกได้ แต่จะไปพิจารณาคำสอนอื่นๆ ที่แสดงวิธีคิดแบบบวกของพุทธศาสนาแทนแล้วดูว่าหลักการที่พบในคำสอนเหล่านั้นจะเอามาประยุกต์ใช้กับการใช้เหตุผลกับตนเองอย่างไร

การคิดในเชิงบวกหมายถึงการคิดในแง่ดีหรือในแง่สร้างสรรค์ การนิยามว่าคิดอย่างไรจึงถือว่าดีหรือสร้างสรรค์นั้นยาก ผู้เขียนจะขอใช้ตัวอย่างแทนการนิยาม เวลาที่เราขับรถนั้นเป็นธรรมดาที่จะมีรถเบียดแทรกเข้ามาในทางของเรา คนส่วนใหญ่ก็นึกถือว่าตัวเองอยู่ในทางตรง และถือว่าคนมาทางตรงนั้นมีสิทธิไปก่อน จึงไม่ยอมที่จะชะลอความเร็วเพื่อให้คันที่ขอทางเข้ามานั้นได้เข้ามา เมื่อคันนั้นไม่ได้เข้ามาและเก้ๆกังๆอยู่ในทางของตนก็ทำให้รถที่ตามหลังมาในทางนั้นชะลอตัว นี่คือปัญหาหนึ่งที่ทำให้การจราจรติดขัด ปัญหานี้มาจากการคิดถึงแต่ตัวเองเวลาที่ขับรถ ตรงกันข้ามถ้าเราขับรถด้วยความรู้สึกว่าจะเหมือนกำลังบรรเลงดนตรีเป็นวง หากมีจังหวะที่พอจะให้คันที่ขอแทรกเข้ามาได้แทรกได้เสียบเข้ามาเราก็จะให้ ทั้งนี้เพื่อให้ระบบจราจรโดยรวมนั้นลื่นไหล การคิดอย่างหลังนี้คือการคิดในเชิงบวก ส่วนการคิดอย่างแรกนั้นคือการคิดในเชิงลบ

มีคนที่ค้าขายขาดทุนไปหาท่านพุทธทาสแล้วเรียนท่านว่าจะระงับความกลุ้มใจจากการขาดทุนนั้นอย่างไร ท่านพุทธทาสแนะว่า “ลองหาเหตุให้ดีเถิด ในการขาดทุนไปสิบล้านนั้น มองให้ดีเราจะเห็นความสุทธาคาสิบล้านแฝงอยู่ ขาดทุนหนึ่งล้านก็มีความสุทธาหนึ่งล้านแฝงอยู่ หากรู้จักหา เราจะมองเห็น” คำพูดของท่านพุทธทาสนี้ค่อนข้างเข้าใจยาก และท่านก็ไม่ได้อธิบาย เพราะต้องการให้เป็นปริศนาธรรม ผู้เขียนขอลองอธิบายคำพูดของท่านดังนี้ พุทธศาสนานั้นสอนเรื่องความยุติธรรมตามธรรมชาติเอาไว้มาก แต่ไม่ได้สอนตรงๆ แทรกอยู่ตามคำสอนต่างๆ เช่น คำสอนเรื่องความยินดีในสิ่งที่ตนมีหรือตนเป็น ทำไมพุทธศาสนาจึงสอนให้เราพอใจในสิ่งที่เรามี

หรือเป็น คำตอบก็เพราะทุกอย่างมีอีกด้านหนึ่งประกอบอยู่ในปริมาณที่เท่ากันเสมอ ยกตัวอย่างเช่น เด็กสาวที่หน้าตาธรรมดาๆอาจจะรู้สึกอิจฉาราวสาวๆที่หน้าตาสวยๆ ความรู้สึกอิจฉานี้มาจากการไม่ตระหนักรู้ว่าการมีหน้าตาธรรมดาๆของตนมีอะไรบางอย่างประกอบอยู่ ส่วนคนที่หน้าตาดีนั้นก็必有บางอย่างประกอบอยู่ คารานั้นต้องสูญเสียความเป็นส่วนตัวไปมากหรือแทบไม่มีความเป็นส่วนตัวเลย ไปไหนก็ลำบาก (นักจิตวิทยานั้นเชื่อว่าการที่คนเหล่านี้รู้สึกที่ตนเองถูกจ้องมองดูโดยสาธารณชน ตลอดเวลานั้นได้ก่อให้เกิดความเครียด คนเหล่านี้จึงพยายามทำให้ชีวิตตนเองดูดีเสมอ เอาไว้ก่อน เช่นทะเลาะกับคู่ครองก็ต้องปกปิดไม่ให้ใครรู้ นานเข้าภาวะเหล่านี้ก็สะสม พอพูนจนกลายเป็นภาระหนัก คารากันวนมากที่ทนภาวะนี้ไม่ได้ก็หันไปหา ยาเสพติดเป็นต้น) แต่สำหรับพวกเราที่ไม่ใช่คนดัง ไปไหนก็สบาย ไม่ต้องคอยกังวลว่าจะมีใครมาคอยมองดู นี่คือความยุติธรรมที่ธรรมชาติมิให้แก่สรรพสิ่งในโลกอย่างเท่าเทียมกัน ไม่มีใครได้มากกว่าใคร และไม่มีใครได้น้อยกว่าใคร ผู้ที่เราคิดว่าได้มากกว่าคนอื่นก็มีส่วนที่ต้องจ่ายไปเป็นการชดเชยในปริมาณที่เท่ากัน ผู้เขียนนั้นเวลานั่งเครื่องบินไปต่างประเทศซึ่งต้องใช้เวลานานๆรู้เลยว่าการเป็นคนเอเชียตัวเล็กๆนั้นได้เปรียบเพื่อนชาวฝรั่งมากในเรื่องความสะดวกสบาย เพราะแข่งขาเราสั้น จึงมีที่วางให้ยื่นแขนขาได้มากกว่า ส่วนเพื่อนฝรั่งนั้นนั่งห้าวเข้าชนพนักเบาะข้างหน้า เห็นแล้วน่าสงสาร ยิ่งคนที่ตัวใหญ่และสูงมากยิ่งน่าสงสาร ในแง่นี้การเป็นคนตัวเล็กหรือเตี้ยที่มักถูกมองว่าเป็นข้อด้อยก็ได้รับการชดเชยเช่นกัน

แนวคิดเรื่องความยุติธรรมหรือการชดเชยสรรพสิ่งอย่างยุติธรรมที่กล่าวมาข้างต้นนี้เองที่ผู้เขียนเข้าใจว่าอยู่เบื้องหลังคตินิยมของท่านพุทธทาสที่กล่าวข้างต้น เมื่อพิจารณาจากหลักการคิดเชิงบวกของพุทธศาสนา การค้าขายขาดทุนหรือการทำอะไรล้มเหลวก็อาจจะพิจารณาได้ว่ามีส่วนที่เป็นการชดเชยประกอบอยู่อีกด้านหนึ่ง ทำอย่างไรเราจึงจะมองเห็นด้านที่ซ่อนอยู่นั้น พุทธศาสนาไม่มีสูตรตายตัวว่าจะต้องมองอย่างนี้อย่างนั้น นี่เป็นเรื่องที่เราแต่ละคนจะต้องแสวงหากันเอาเอง จะอย่างไรก็ตาม หลักการคิดเชิงบวกแม้ว่าจะไม่มีนิยามชัดเจน แต่ก็มีลักษณะกว้างๆที่พอระบุได้

อย่างน้อยสองลักษณะคือ (ก) เป็นความคิดที่มีได้เอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง ตรงกันข้าม การคิดอย่างบวกคือการคิดอย่างที่เราเอาตัวเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวมแล้วคิดอย่างสร้างสรรค์ว่าทำอย่างไรเราและผู้อื่นจะมีความสุขร่วมกัน (ข) เป็นการคิดอย่างที่เราพยายามมองหาด้านที่ขาดหายไปของปรากฏการณ์ต่างๆ เราอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่เรารับรู้ในชีวิตนั้นเป็นเสี้ยวหนึ่งหรืออย่างมากที่สุดก็ครึ่งหนึ่งของความเป็นจริง การคิดอย่างบวกก็คือการพยายามเติมส่วนที่เรายังมองไม่เห็นนั้นให้เต็ม เมื่อเห็นสิ่งนั้นเต็มๆ เราจะเข้าใจได้เองว่าโลกนี้ไม่มีอะไรเลวร้ายหรือดิ่งมไปเสียทั้งหมด

๓.๓ การมองในมุมกลับ

หลักการคิดข้อนี้ในแง่หนึ่งอาจถือว่าเป็นส่วนขยายเรื่องการมองสิ่งที่ขาดหายไปให้เต็มที่ได้กล่าวข้างต้นก็ได้ เชื่อกันว่านักวิทยาศาสตร์หรือใครก็ตามแต่ที่ได้สร้างสรรค์ผลงานที่ล้ำเลิศจะเป็นทางด้านใดก็ตามแต่ไว้ให้เป็นสมบัติของโลกนั้นเป็นผู้มีคุณสมบัติที่สำคัญอย่างหนึ่งคือมักมีมุมมองใหม่ๆ สำหรับใช้มองปัญหาเดิมแล้วแก้ไขปัญหานั้นได้ เรามักยกตัวอย่างอาร์คิมิดีสที่ค้นพบวิธีหาว่ามงกุฎทองของพระราชามีการปลอมปนทองลงไปหรือไม่เป็นตัวอย่างของผู้ที่รู้จักคิดพลิกแพลงเพื่อแก้ปัญหานั้นๆ ได้ เหมือนจะหมดทางแก้โดยวิธีการเดิมๆ ที่เคยใช้กันอยู่ พุทธศาสนานั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นศาสนาที่สอนว่าสิ่งที่จะช่วยให้มนุษย์ชาติรอดพ้นจากภัยต่างๆ ก็คือปัญญา ปัญญานั้นพุทธศาสนาเชื่อว่ามีมาแล้วในชีวิตของเราตั้งแต่แรกเกิด แต่น้อยคนที่จะตระหนักในปัญญานั้นแล้วรู้จักพัฒนาและนำออกมาใช้ ปัญญานั้นพุทธศาสนา มองว่าคือความฉลาดในการที่จะใช้ชีวิตอย่างที่จะมีปัญหาน้อยที่สุดหรือไม่มีเลย ปัญญาแสดงออกผ่านการคิดและไตร่ตรอง และหนึ่งในการไตร่ตรองด้วยปัญญาก็คือการคิดในมุมกลับที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้

มีเรื่องเล่าไว้ในตำนานของพุทธศาสนานิกายเซนว่า มีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นพระเซนชาวญี่ปุ่นชื่อว่า เรียวกัน ท่านผู้นี้เป็นพระที่ชาวญี่ปุ่นนับถือมาก ท่านเป็นพระที่ใช้ชีวิตง่ายๆ ซื่อๆ ไม่ได้เก่งทางเทศนาใดๆ ทั้งนั้น ท่านเป็นคนเก็บตัวไม่พูดไม่จา เสียด้วยซ้ำไป แต่ที่ผู้คนนับถือท่านก็เพราะเห็นว่าวิธีมองโลกของท่านนั้นเป็นไปอย่าง

ไสซื่อและบริสุทธิ์จริงๆ มีเรื่องเล่ากันต่อมาว่า คราวหนึ่งท่านไปสร้างกุฏิอยู่บนหน้าผาริมทะเล ตอนที่สร้างกุฏินั้นท่านไม่ทราบว่าที่พื้นตรงนั้นเคยมีกอไผ่ซึ่งเหง้าของมันยังไม่ตายซ่อนอยู่ หลังจากปลูกกระท่อมไปได้ไม่กี่วันหน่อไผ่ก็งอกขึ้นมา ท่านก็ปล่อยให้มันเติบโตขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งถึงหลังคา เมื่อถึงตอนนี้ท่านก็ได้เจาะช่องหลังคากระท่อมให้ต้นไผ่นั้นงอกขึ้นไปรับแสงแดดได้เต็มที่ ช่วงนั้นเริ่มเข้าหน้าฝนฝนตกลงมาแทบทุกวัน ช่องที่หลังคานั้นทำให้น้ำฝนไหลเข้ามาในกุฏิ ญาติโยมที่มาพบท่านก็ถามว่าทำไมท่านจึงไม่ตัดต้นไผ่ทิ้งแล้วปิดหลังคาเสีย ท่านก็บอกว่าไม่เป็นไร น้ำท่วมกุฏิก็นอนบนแคร่ไม้ไผ่ได้ ท่านยังบอกชาวบ้านว่าอันที่จริงควรขอบุณด้วยต้นไผ่ที่ทำให้ท่านต้องเจาะหลังคาให้เป็นช่อง เพราะว่าในคืนที่ฝนไม่ตกและเดือนหงายนั้นท่านสามารถนอนชมแสงจันทร์ได้ภายในกระท่อมนั่นเอง ไม่ต้องลุกออกมาข้างนอกเหมือนแต่ก่อน ไม่เท่านั้น ช่องนั้นยังทำให้แสงจันทร์สาดส่องเข้ามาในกุฏิ เป็นภาพที่งดงามมาก จากตัวอย่างนี้เราจะเห็นว่าเรานั้นสิ่งที่พระภิกษุรูปนี้ประสบคือปัญหา แต่ปัญหานั้นก็คลี่คลายกลายเป็นสิ่งดี หัวใจของการที่ปัญหากลับคลี่คลายกลายเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ปัญหาในกรณีนี้อยู่ที่วิธีคิดของพระภิกษุรูปนี้ นี่คือตัวอย่างการคิดในมุมกลับที่พุทธศาสนาสอน เป็นการคิดในมุมที่กลับหัวกลับหางกับปัญหาจนกระทั่งว่าปัญหานั้นไม่เป็นปัญหาแก่เราอีกต่อไป

พลังของจิตใจนั้นเป็นสิ่งมหัศจรรย์ พุทธศาสนาเชื่อว่าจิตใจนั้นสามารถพลิกสถานการณ์ที่เลวร้ายให้กลายเป็นดีได้แทบจะทุกสถานการณ์ ดังนั้นพุทธศาสนาจึงเน้นการจัดการกับความคิดมากกว่าการจัดการกับปัญหายภายนอก นี่ไม่ใช่ว่าการจัดการปัญหายภายนอกไม่สำคัญ ที่กล่าวมานี้หมายความว่าแม้ว่าการมีระบบเพื่อจัดการกับปัญหายภายนอกจะสำคัญ แต่ก็สำคัญน้อยกว่าการมีระบบจัดการกับจิตใจของคน สงครามนั้นเอาชนะด้วยกำลังก็ได้ แต่ถ้าเอาชนะใจกันได้ สงครามก็ไม่จำเป็นต้องมี

ที่บ้านผู้เขียนนั้นเลี้ยงหมาไว้ตอนนี้ก็ ๑ ตัว เป็นลูกหมาเสีย ๑ ตัว การเลี้ยงลูกหมาไว้ในบ้านนั้นคนที่รักหมาจะรู้กันว่าต้องทำใจเกี่ยวกับเรื่องเครื่องใช้ในบ้านเช่น โต๊ะเก้าอี้ เพราะเจ้าตูบตัวน้อยๆทั้งหลายนั้นเมื่อพินิจใจใหม่จะเที่ยวแทะข้าวของไป

ทั่วบ้าน ขาโตะเก้าอี้ในบ้านผู้เขียนนั้นดูไม่ได้เพราะเต็มไปด้วยรอยเขียวของเจ้าตัวเล็กเหล่านี้ เติมนั้นผู้เขียนพยายามหาทางป้องกัน แต่ก็สู้ความซนของลูกหมาเหล่านี้ไม่ไหว ทำยที่สุดก็ปล่อยเลยตามเลย ผู้เขียนเรียนรู้ว่าวิธีการแก้ปัญหาก็ใจของเราอย่างทีพุทธศาสนาสอนนั้นเป็นแนวทางที่ดีที่สุด รื้อรอยที่เจ้าตัวเล็กของผู้เขียนฝากไว้ตามขาโตะขาตู้ขึ้นนั้นไม่พอจะทำให้เครื่องใช้เหล่านี้ชำรุดเสียหาย โตะตู้ก็ยังใช้ได้เหมือนเดิม เพียงแต่จะมีรื้อรอยเท่านั้น อีกอย่างหนึ่ง รื้อรอยพวกนี้นานไปก็อาจกลายเป็นของมีค่าได้ โตะที่ผู้เขียนใช้นั่งเขียนหนังสือนี้มีเก้าอี้เก่าอยู่ตัวหนึ่งที่ใช้มาเกือบยี่สิบปีแล้ว ที่ขาเก้าอี้ขึ้นนั้นเต็มไปด้วยรอยตะแจากฟันลูกหมาตัวหนึ่งที่เลี้ยงเมื่อเกือบยี่สิบปีที่แล้ว ขาเก้าอี้กร่อนและสึกไปมาก แต่ผู้เขียนก็ไม่คิดจะเปลี่ยนเก้าอี้ตัวนี้ ยังใช้มาจนวันนี้ เพื่อระลึกถึงเจ้าของรอยฟันที่ตอนนี้ได้จากโลกนี้ไปแล้ว ผู้เขียนจำได้ว่าก่อนโน้นเวลานั่งเขียนวิทยานิพนธ์ตอนเรียนปริญญาโทและเอก ตลอดจนเขียนหนังสืออื่นๆ เจ้าตัวนี้จะมานั่งเฝ้ากางเกงผู้เขียนแล้วก็ตะแจากขาโตะไปด้วย นี่ก็ประสบการณ์ที่มีค่า บ้านที่ไม่เลี้ยงหมานั้นอาจสะอาดสะอาด เครื่องใช้ในบ้านไม่ถูกตะแจากกัด ผู้เขียนไม่อาจตัดสินใจว่าบ้านแบบไหนจะดีกว่ากัน แต่สำหรับผู้เขียนที่เลี้ยงหมามานานและจะเลี้ยงต่อไป รื้อรอยเหล่านี้ให้คุณค่าทางใจบางอย่างที่ผู้เขียนและคนในครอบครัวเรารู้สึกกันได้ แต่ยากจะอธิบายให้คนอื่นโดยเฉพาะคนที่ไม่ได้เลี้ยงสัตว์เลี้ยงในบ้านให้เข้าใจ

ชีวิตนั้นในแง่หนึ่งก็เหมือนตู้เดียวที่เล่ามานี้ คือจะมีรื้อรอยที่เกิดขึ้นอย่างที่เราไม่อาจจะป้องกันหรือห้ามปรามได้ตลอดเวลา บางชีวิตอาจมีรื้อรอยไม่มาก แต่บางชีวิตรื้อรอยนั้นช่างมหาศาลและสาหัสเหลือเกิน รื้อรอยของชีวิตนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นข้อเท็จจริง ข้อเท็จจริงนี้มองได้จากหลายแง่มุม ปัญหาที่ว่าเราจะเลือกมองมันจากแง่มุมไหนเท่านั้นเอง รื้อรอยอาจเป็นได้ทั้งประสบการณ์และความทรงจำที่มีค่า แต่ก็อาจเป็นภาพหลอนที่บางคนอยากหลีกเลี่ยงให้พ้น ข้อเท็จจริงนั้นอย่างไรก็เป็นข้อเท็จจริง มนุษย์ต่างหากเป็นผู้ให้ความหมายแก่มัน พุทธศาสนาเชื่อว่าเรามีเสรีภาพที่จะเลือกให้ความหมายแก่รื้อรอยของชีวิตเหล่านี้ได้อย่างไรก็ได้ ผู้ตัดสินใจว่าจะเลือกทางไหนระหว่างทางที่สร้างสรรค์กับทางที่ไม่สร้างสรรค์ย่อมได้แก่ตัวเราโดยแท้

๓.๔ ความปราศจากตัวตน

วิธีคิดข้อนี้ขยายความมาจากหลักอนัตตาและสุญญตาที่พุทธศาสนาสอน “อนัตตา” นั้นแปลว่าไม่มีหรือไม่ใช่ตัวตน ส่วน “สุญญตา” นั้นแปลว่าความว่าง สองคำนี้เป็นคำที่มีความหมายโดยรวมใกล้เคียงกัน แต่ต่างกันในเรื่องของการเข้าหา ปราภฏการณ์ต่างๆจากเหลี่ยมมุมที่ไม่เหมือนกัน หลักความไม่ใช่ตัวตนนั้นใช้มองโลก ก็ได้ใช้มองตัวเราเองก็ได้ หลักความว่างก็เช่นกัน แต่ในที่นี้เราจะพิจารณาการประยุกต์หลักคิดสองอย่างนี้เข้ากับชีวิตเท่านั้น ในพระสูตรหลายพระสูตรในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงสอนว่าเมื่อเราสังเกตดูตัวเรา จะเห็นว่าสิ่งต่างๆที่มาประกอบกันเข้าเป็นเราห้าอย่าง (ที่พุทธศาสนาเรียกว่าขันธ์ห้า) คือกาย (ที่เป็นสสาร) ความรู้สึก ความจำ ความคิด และการรับรู้ (ซึ่งสี่อย่างหลังนี้เป็นนามธรรม) ต่างก็ไม่มีอะไรเที่ยงแท้แน่นอน ความที่สิ่งเหล่านี้ไม่เที่ยงแท้แน่นอนนี้เองที่พระพุทธเจ้าใช้เป็นเหตุผลหลักในการบอกว่าเราควรพิจารณาว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวตนของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ชีวิตเรานั้นแบ่งออกเป็นกายกับใจ กายนั้นชัดเจนว่าอยู่เหนือการควบคุมของเรา ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายนั้นบอกได้ว่ากายนี้ไม่ใช่ของเรา เลย มันจะเจ็บไข้เมื่อใดก็ได้ตามเงื่อนไขปัจจัย ส่วนใจนั้นแม้ว่าพุทธศาสนาจะยอมรับว่ามีบางส่วนของใจที่เป็นความดีและส่วนนี้ของใจนี้เองที่เป็นสิ่งจะกำหนดความเป็นไปของชีวิตให้มุ่งไปหาความดีงาม แต่โดยภาพรวมใจนั้นก็ไม่ใช่ตัวตนในแง่ที่ว่า เป็นสิ่งที่เลื่อนไหลไปตามเหตุปัจจัย เราอาจเปรียบเทียบชีวิตว่าเหมือนเรือที่ลอยไปตามกระแสน้ำ เรือนั้นถูกน้ำพัดไปตามเหตุปัจจัย ระหว่างทางอาจมีอะไรต่อมีอะไรวิ่งเข้ามากระทบซึ่งก็เปรียบได้กับความแก่ ความเจ็บ และความตาย จะอย่างไรก็ตาม แม้เรือนั้นจะเป็นสิ่งเหนือการควบคุมถ้ามองในภาพว่ากำลังไหลล่องไปตามกระแสน้ำ อย่างที่ไม่อาจต้านทานได้ แต่นายท้ายเรือที่อยู่บนเรือนั้นก็สามารถบังคับเรือให้หลบหลีกสิ่งที่จะเข้ามากระทบได้ เรือนี้จึงเป็นสิ่งเหนือการควบคุมในภาพใหญ่ แต่เป็นสิ่งที่ควบคุมได้ในภาพเล็ก นายท้ายเรือในตัวอย่างสมมตินี้ก็คือจิตส่วนที่แฝงความดีงามและความสว่างไสวเอาไว้ พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิกายเซน)

เรียกจิตนี้ว่า “โพธิจิต” อันหมายถึงจิตที่ฉลาดสามารถทำให้ชีวิตอันไม่ใช่ตัวตนของเราที่มีความหมาย มีความสุข โดยการแปรข้อเท็จจริงของชีวิตที่เราควบคุมไม่ได้ให้กลายมาเป็นสิ่งที่เราควบคุมได้ ดังจะอธิบายให้เห็นรายละเอียดข้างหน้า

ขอเริ่มต้นด้วยเรื่องกายก่อนเพราะเป็นสิ่งที่มองเห็นง่าย กายของเรานั้นไม่ใช่ของเรา แต่เป็นของธรรมชาติ วัชรุนที่เพิ่งผ่านวัยเด็กและเริ่มเป็นสาวที่โบหน้านั้นจะเริ่มเรียนรู้ว่ากายของเรานั้นมีทิศทางของมันเอง มันนี่จะเป็นสิวมันก็เป็น พร้อมกับการรับรู้ถึงความเป็นสิ่งเหนือการควบคุมนี้ เราก็จะเริ่มหันใจกับปรากฏการณ์ทางกายบางอย่างที่เกิดกับเราแล้วเราคิดว่าเราไม่ต้องการ เด็กสาวจะเริ่มหันไปหาเครื่องสำอาง สิ่งเหล่านี้เราคิดว่าจะช่วยควบคุมกายเช่นโบหน้าหรือผิวหนังให้เป็นไปอย่างที่เราต้องการ แต่ที่สุดเราก็จะเรียนรู้เหมือนกันทุกคนว่ากายอันเป็นอนัตตานี้มีพลังมากกว่าเราอย่างไม่อาจเทียบกันได้ ผู้หญิงเมื่อวัชรุนเริ่มมาเยือนจะพบว่าสิ่งที่เครื่องสำอางเคย “เอาอยู่” นั้นไม่อาจจะเอาอยู่ได้อีกต่อไป โบหน้าของเราจะเริ่มเหี่ยวแห้ง ผิวหนังจะเริ่มตกราะและแห้งผาก คนจำนวนมากในโลก (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรีเพศ) นั้นไม่อาจทำใจได้กับการที่ตนเองจะต้องแก่เฒ่า แต่ไม่ว่าเราจะทำใจได้หรือไม่ได้ กายของเราก็จะค่อยๆ คืบคลานไปหาความแก่ชราคร่ำคร่าผุพังขึ้นเรื่อยๆ แล้ววันหนึ่งเราก็จะตาย

การที่กายของเราอยู่เหนือการควบคุมนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นข้อเท็จจริง และข้อเท็จจริงนี้ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ มนุษย์เรานั้นสังเกตเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสิ่งต่างๆ รอบตัว แต่ก็รู้สึกกว่านี้เป็นปัญหา เราปลูกดอกไม้ไว้ในสวน เมื่อออกดอกแล้วมันก็โรยไป เราไม่เคยเป็นทุกข์กับปรากฏการณ์พวกนี้เพราะเราไม่รู้สึกว่าความเปลี่ยนแปลงร่วงโรยนั้นเกิดกับ “ตัวฉัน” ในทางตรงกันข้าม เมื่อความเปลี่ยนแปลงในทางเสื่อมเกิดแก่กายที่เราเข้าใจว่าเป็น “ตัวฉัน” ความทุกข์ ความว้าวุ่น ความพยายามที่จะหาทางยืดยุดต่อสู่ก็เกิดขึ้น สิ่งที่พุทธศาสนาสอนให้เราคิดคือ (ก) อะไรคือที่มาของความคืบคลานนั้น (ข) คืบคลานไปแล้วจะช่วยให้อะไรดีขึ้นหรือไม่ คำตอบสำหรับคำถามแรกนั้นคือเพราะเราเข้าใจว่ากายนี้เป็นของตน ส่วนคำตอบ

สำหรับคำถามที่สองคือคืนรณแล้วที่สุดเราก็จะรู้ว่าเราไม่อาจเอาชนะได้ เมื่อคำตอบเป็นเช่นนี้ ก็ชวนให้คิดต่อไปว่า แล้วเราจะคืนรณไปทำไม

พุทธศาสนิกายเซนนั้นเสนอความคิดว่าความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เราเข้าใจว่าเสื่อมสลายตามกาลเวลานั้นมองให้เห็นแง่ดีก็ได้ หลักสุนทรียศาสตร์ของเซนนั้นให้ความสนใจแก่ความร่วงโรยมากกว่าความสดชื่นแจ่มใสเสียด้วยซ้ำ ด้วยเหตุผลว่าความร่วงโรยเสื่อมสลายเป็นสัจธรรมมากกว่า ดอกไม้บานนั้นบานอยู่ไม่นานก็เหี่ยวเฉา เมื่อเหี่ยวแล้วดอกไม้เหล่านั้นจะอยู่ได้ทนนานกว่า ความเหี่ยวแห้งจึงเป็นสัจธรรมมากกว่า อนึ่งการชื่นชมความงามบนพื้นฐานของความคิดที่ว่าของที่สวยงามคือของที่ยังสดใหม่นั้นก็เป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์สมมติขึ้น ทำไมความงามจึงจะมีได้เฉพาะแก่สิ่งที่ยังสดใหม่ ความงามไม่อาจมีได้แก่สิ่งอื่นๆหรือ บทกวีเซนนั้นมักบรรยายภาพของความเปลี่ยนแปลง เช่นภาพของดอกไม้แห้งที่ค่อยๆปลิวลงสู่สายน้ำ หรือภาพของใบไม้แห้งที่สลายลมกวาดพัดปลิวกระจายอยู่บนสนามหญ้าและทางเดิน ประเทศญี่ปุ่นซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนิกายเซนในเรื่องของศิลปะมากนั้นมิกคิดในเรื่องการพิจารณาความงามว่า ความงามที่ลึกซึ้งนั้นต้องสัมพันธ์กับความอ้างอ้างโคดเคียว การจัดแสงในบ้านญี่ปุ่นที่ถือคติความงามแบบนี้จะจัดให้มีบางส่วนของบ้านที่แสงสลับสับกับส่วนที่มีแสงสว่าง แม้ส่วนสว่างนั้นก็เน้นความนุ่มนวล ไม่ใช่แสงอย่างจัดจ้า การปล่อยให้ใบไม้แห้งได้ปลิวอยู่ตามทางเดินบ้างในช่วงฤดูแล้งก็ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการจัดสวนเพื่อให้เกิดความวิเวกอ้างว้าง สลายลมหนาวที่พัดพาไอหนาวมาปะทะใบสนที่ร่วงโรยแล้วปลิวลอยลงสู่สระน้ำนั่นคือความงาม ถ้าท่านผู้อ่านยังนึกภาพหลักความงามแบบนี้ไม่ออกก็ขอให้นึกถึงภาพพระอาทิตย์ยามเช้าหรือเย็นที่มองผ่านสายหมอก พระอาทิตย์นั้นมองไม่เห็นชัด จึงงดงาม และสายหมอกนั้นช่วยสร้างบรรยากาศแห่งความอ้างว้าง จึงช่วยให้ความงามนั้นมีความอ้างว้างโคดเคียวแฝงอยู่ด้วย

หลักความไม่มีตัวตนเมื่อแปรมาเป็นการคิดก็คือหลักที่บอกเราว่ากายที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลานั้นควรพิจารณาในแง่ที่ว่านี่คือข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ

ที่เราอาจมองเห็นแง่ที่ดีงามของมันได้ การได้เจ็บไข้บ้างก็คือประสบการณ์ที่ผ่านเข้ามาเพื่อช่วยเตือนความจำเรื่องความไม่เที่ยงแท้ของชีวิต ความเจ็บไข้จึงควรพิจารณาว่าเป็น “ข่าวสารของธรรมชาติ” ที่ส่งมาให้เราอย่างหวังดี และสำหรับคนที่เจ็บไข้มากกว่าคนอื่นอยู่เป็นอาจินั้น ความทุกข์จากความเจ็บไข้นั้นก็สมควรได้รับการพิจารณาอย่างลึกซึ้งเป็นพิเศษ ภายเรานั้นมีกลไกตามธรรมชาติที่จะกำหนดให้เราสามารถทนต่อความเจ็บไข้ได้ภายในขอบเขตที่แน่นอนอย่างหนึ่ง ถ้าเกินนั้นระบบจะตัดตัวมันเองเหมือนฟิวส์ที่จะตัดกระแสไฟฟ้าที่เข้ามาในระบบเกินปริมาณอย่างอัตโนมัติ นั่นคือถ้ากายเห็นว่าความเจ็บปวดจากโรคร้ายมีมากเกินไปจนความพอดี กายก็จะตัดระบบ เราก็ตาย ดังนั้นทราบเท่าที่เรายังไม่ตายก็แสดงว่าความเจ็บไข้นั้นอยู่ในภาวะที่ยังพอทนได้ อาจเป็นไปได้ว่าความรู้สึกที่ว่า “ฉันทนไม่ไหวแล้วนะ” นั้นเกิดจากจิตที่อ่อนแอของเรา ถ้าจิตเข้มแข็งพอ เราจะทนได้เสมอ และหากจิตเข้มแข็งมากไปกว่านั้น โรคร้ายที่รุมเร้าอยู่ทุกวันก็อาจกลับกลายเป็นคุณมากกว่าโทษ คาลิล ยิบราน กวีที่มีชื่อเสียงของโลกนั้นเป็นคนที่สุขภาพไม่ดี ต้องนอนป่วยอยู่เนืองๆ เวลาที่นอนป่วยอยู่คนเดียวในห้องเงียบๆ นั้นกวีท่านนี้พบว่าช่วงเป็นเวลาที่ประเสริฐสุดจริงๆ ช่วงเวลานั้นเราจะคิดได้อย่างอิสระ ความเจ็บไข้สำหรับกวีท่านนี้จึงให้โอกาสในการได้เข้าใจบางมิติของชีวิตที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งอันยากที่คนผู้มีได้เจ็บป่วยต่อเนื่องกันยาวนานจะรับรู้ได้

และสำหรับความแก่ชราที่ย่อมจะมีบางด้านที่เป็นความงามของมันเช่นเดียวกับช่วงวัยอื่นๆ เมื่อแก่เฒ่าลง ความคิดอ่านเราจะแล่นช้าลง แต่ความสุขุมเยือกเย็นจะเข้ามาแทนที่ ความจริงบางอย่างของโลกและชีวิตนั้นจะเป็นที่เข้าใจได้ง่ายขึ้นเมื่อเราแก่ตัวลง จะเห็นว่าในขณะที่กายเริ่มพัฒนาไปหาความเสื่อมนั้น อีกสิ่งหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตคือจิตใจนั้นก็กลับพัฒนาสวนทางกับกาย คือยิ่งอายุมากขึ้น กายทรุดโทรมอ่อนล้ามากขึ้น จิตกลับเข้มแข็งส่องสว่างมากขึ้น ปัจฉิมวัยจึงเป็นวัยที่สมควรแก่การยินดี เพราะเป็นวัยที่จิตใจของเราได้พัฒนามาจนถึงขั้นที่ละเอียดประณีตสูงสุด นอกจากนั้น ความตระหนักรู้ว่ากายกำลังจะแตกดับแล้วเมื่อผนวกเข้า

กับพลังอันแจ่มจ้าของจิต ชีวิตในวัยนี้จึงเฝ้าต่อการที่จะปล่อยวางกิเลสอย่างโลกๆ เอาไว้แล้วหันไปหาสิ่งที่สูงส่งดั่งงามในทางจิตวิญญาณมากกว่าวัยอื่นๆ

ความตายเป็นปรากฏการณ์ของชีวิตด้านสุดท้ายที่คนโดยทั่วไปมักประหวั่นพรั่นพรึงที่จะเผชิญ พุทธศาสนานั้นสอนเรื่องมรณสติอันหมายถึงวิธีคิดที่มีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นการเตือนสติเราว่าความตายอาจเกิดกับเราได้เสมอ ดังนั้นจึงไม่ควรประมาท ควรฝึกเตรียมตัวให้พร้อมเวลาใกล้ตายจะได้ไม่ต้องฉุกละหุก พุทธศาสนานิกายวัชรยาน ของทิเบตนั้นมีชื่อเสียงมากในเรื่องการสอนวิธีเตรียมตัวตาย อันที่จริงพุทธศาสนาทุกนิกายก็สอนเรื่องนี้ เพียงแต่ไม่ได้เน้นมากอย่างวัชรยาน การสอนเรื่องเตรียมตัวตายในพุทธศาสนานั้นมีความเชื่ออย่างน้อยสองอย่างรองรับอยู่คือ ประการแรก พุทธศาสนาองว่าความตายนั้นเป็นปรากฏการณ์สำคัญของชีวิตที่มาคู่กันกับการเกิด กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือการเกิดและตายนั้นเป็นกระบวนการสืบเนื่องกัน เมื่อกล่าวถึงการเกิดก็เป็นอันกล่าวถึงการตายไปในตัวด้วย คือก่อนที่จะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ในโลกนี้ เราต้องตายจากชีวิตก่อนซึ่งอาจจะจะเป็นชีวิตมนุษย์ในโลกเดียวกันนี้หรือชีวิตในรูปแบบอื่นจากโลกอื่น ในทำนองเดียวกัน ความตายก็ไม่ใช่จุดสิ้นสุดของชีวิต เราตายก็เพื่อที่จะไปเกิดใหม่ เมื่อการตายมีความหมายว่าเป็นการยุติชีวิตในโลกนี้เพราะข้อจำกัดทางธรรมชาติที่ร่างกายที่รองรับชีวิตเรามีอายุขัยในเชิงชีววิทยาของมันเองเพื่อไปเกิดใหม่เป็นชีวิตใหม่ การเตรียมตัวเผชิญหน้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ของชีวิตก็เป็นสิ่งที่จำเป็น หรือหากไม่ถึงกับกล่าวได้ว่าจำเป็นก็ต้องถือว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ ประการต่อมา ชีวิตใหม่ในชาติใหม่จะเป็นอย่างไรนั้นพุทธศาสนาถือว่าส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับภาวะใกล้ตายอยู่ค่อนข้างมาก จริงอยู่ว่าตามหลักคำสอนเรื่องกรรมที่พุทธศาสนาสอน ความคิดความชั่วที่มนุษย์คนหนึ่งได้กระทำลงไปจะไม่ปะปนกัน หักล้างกันไม่ได้ ทำดีทำชั่วไว้เท่าใดก็ต้องได้รับวิบากเท่านั้น แต่สภาพของจิตใจก่อนที่เราจะตายลงนั้นมีผลอย่างมากต่อการที่เราจะไปสู่คติที่ดีหรือคติที่เลวก่อนการไปสู่คติที่ดีก่อนย่อมเป็นผลดีกว่าเพราะการมีชีวิตในคติภพที่ดีย่อมเป็นปัจจัยหรือโอกาสให้ทำความดีสืบต่อไปได้ หากว่าการทำความดีนั้นสืบต่อไปเช่นนั้นอยู่เรื่อยๆ

กรรมชั่วที่ได้กระทำไว้ก็อาจต้องรอโอกาสให้ผลอยู่เป็นเวลานาน ซึ่งหากความดีที่เรากระทำอย่างสืบเนื่องนั้นเพิ่มพูนสูงขึ้นจนส่งผลเป็นความหลุดพ้นก็เท่ากับว่ากรรมชั่วทั้งหลายไม่มีโอกาสได้ให้ผล กรรมเหล่านี้ก็จะกลายสภาพเป็นอโหสิกรรมไปโดยอัตโนมัติ เพราะเล็งเห็นสิ่งที่กล่าวมานี้ พุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่การเตรียมตัวตาย คนที่เตรียมตัวที่จะเผชิญหน้ากับความตายมาดีแล้วเมื่อความตายกระโจนพรวดพราดเข้ามาหาย่อมมีสติควบคุมตนเองได้ การตายอย่างผู้มีสติ อย่างเยือกเย็นนั้นย่อมส่งผลให้ไปสู่คติภพที่ดี

คำสอนเรื่องกรรมและเรื่องชาติหน้าอาจเป็นเรื่องที่ใครบางคนสงสัยไม่ยอมรับ เพราะพิสูจน์ไม่ได้ แต่การเตรียมตัวตายที่พุทธศาสนาสอนก็ยังมีประโยชน์แม้กับผู้ที่โน้มไปในทางที่จะเชื่อว่าคนเราเกิดหนเดียวตายหนเดียวอยู่นั่นเอง คำสอนเรื่องความว่างเปล่าของชีวิตนั้นเหมาะที่จะใช้เป็นอนุสติสำหรับตระเตรียมจิตใจให้พร้อมที่จะเผชิญหน้ากับความตาย นักชีววิทยานั้นเชื่อว่าสัจชาตญาณในการกลัวตายนั้นเป็นสัจชาตญาณที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้สัจชาตญาณหลักๆสองสามตัวเช่น สัจชาตญาณในการสืบต่อเผ่าพันธุ์ กล่าวในเชิงชีววิทยาก็คือความตายนั้นเป็นสิ่งที่ถูกคามจิตใจของมนุษย์และสัตว์อย่างลึกซึ้งที่สุด เมื่อเป็นเช่นนี้การเตรียมตัวเตรียมใจเพื่อเผชิญหน้ากับความตายจึงไม่ใช่เรื่องที่อาจกระทำให้สำเร็จได้ง่ายๆโดยไม่ต้องกรเวลาและการฝึกปรืออบรม หลักธรรมเรื่องความว่างเปล่านี้ไม่ใช่คำสอนที่บอกว่าชีวิตนั้นไม่มีอะไรหรือไม่เป็นอะไร หากแต่เป็นคำสอนที่บอกว่าความว่างอันได้แก่การที่ชีวิตมีอิสระที่จะแปรเปลี่ยนไปเป็นอะไรก็ได้ นั่นคือแก่นแท้ของความเป็นเรา เมื่อพิจารณาความตายจากแง่มุมเรื่องความว่างเปล่า ความตายก็เหมือนการที่ดักแด้จะกลายเป็นผีเสื้อปรากฏการณ์ที่เรียกว่าความตายนั่นควรมองว่าเป็นจุดผันแปรของชีวิตซึ่งเราไม่ควรกลัวเลย ยิ่งเราที่เป็นคนที่เรียนรู้ชีวิตตามหลักความไม่ใช่ตนมาตลอดยังไม่สมควรกลัวความตาย เพราะหากชีวิตไม่ว่างเปล่า การเปลี่ยนผ่านไปเป็นสิ่งอื่นก็เป็นไปไม่ได้ จะเห็นว่าวิธีพิจารณาความตายแบบนี้จะช่วยระครองจิตใจของเราให้นิ่งและเย็นได้มาก ในคัมภีร์นั้นกล่าวถึงผู้มีประสบการณ์ในการตระเตรียมตนมาอย่างดีในเรื่อง

ความตายว่า เมื่อใกล้ตายแทนที่จะหวาดกลัวกลับรู้สึกตื่นเต้นที่จะได้ลิ้มลองประสบการณ์ใหม่ของการเปลี่ยนผ่าน เหมือนดั่งแค่ที่ฝังตัวอยู่ในรังแคบๆมานานที่ กำลังจะได้ลิ้มลองประสบการณ์ของการได้โบยบินไปในห้วงเวหาอันกว้างใหญ่ไพศาล

การคิดถึงความตายไม่เพียงแต่เป็นคุณแก่เราในแง่ความนึกคิดที่มีต่อตนเองดังที่ จาระโนมาเท่านั้น หากแต่เป็นคุณในแง่ความนึกคิดที่เรามีต่อผู้อื่นด้วย คนที่เราเคย โกรธหรือเกลียดนั้น ไม่นานเขาก็จะตายจากโลกนี้ไปเช่นเดียวกับเรา คนที่เราเห็นว่า เกิดมาเพื่อประทุษร้ายสังคมในนามของนายทุนหน้าเลือดหรือนักการเมืองทรราช ไม่นานพวกเขาก็จะตายเช่นกัน ความเกลียดแค้นที่เราเคยมีให้แก่คนที่ทำร้ายเราหรือทำร้าย สังคมที่เรารักนั้นสามารถถูกชะล้างให้จางลงได้มากด้วยการจินตนาการเห็นว่าเพียงอีกไม่กี่ปีคนเหล่านี้ก็จะตายแล้ว ถ้าเขาได้ทำความชั่วจริง คติภพอันยุติธรรมแก่เขาก็รอ เขาอยู่แล้วในโลกหน้า นี่คือการยอมรับของธรรมชาติ นี่คือการเทียงธรรมของ ธรรมชาติ นี่คือการเสมอภาคภายใต้ธรรมชาติ เป็นความยุติธรรม เทียงธรรม และ เสมอภาคภายใต้กฎความว่างเปล่า

๓.๕ ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกและมุ่งข้างใน

วิธีคิดเพื่อให้การใช้ชีวิตดำเนินไปอย่างสงบสุขและมีคุณภาพนั้นวิชาตรรกวิทยา ตะวันตกไม่ได้รวมเอาไว้เป็นส่วนหนึ่งของตน แต่ตรรกวิทยาตะวันออกนั้นถือว่าหาก ตรรกวิทยาไม่ได้กล่าวถึงสิ่งนี้เอาไว้เลย ตรรกวิทยาก็จะมีเนื้อหาที่แคบลงไปอย่างถนัดใจ ตรรกวิทยานั้นอาจแยกออกเป็นสองส่วนคือตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกอันได้แก่ ตรรกวิทยาที่มุ่งแสดงว่าเราจะมีวิธีใช้เหตุผลเพื่อให้คนอื่นสยบยอมอย่างไร กับตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างในอันได้แก่ตรรกวิทยาที่มุ่งแสวงหาหลักคิดว่าทำอย่างไร การมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ของเราจึงจะสงบสุข ตรรกวิทยาสองแบบนี้มีประโยชน์ต่างกัน จะอย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดแล้วทั้งสองแบบนี้ก็สมควรที่เราจะพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ เกื้อกูลกัน ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกนั้นใช้ในทางที่เป็นคุณก็ได้เป็นโทษก็ได้ ทนายนความที่ไร้ศีลธรรมนั้นก็คือตัวอย่างของมนุษย์จำพวกที่ใช้ประโยชน์จาก

ตรรกวิทยาแบบแรกในทางที่เป็นโทษ พิจารณาเช่นนี้แล้วเราจะเห็นว่าการเรียนรู้ตรรกวิทยาอย่างแรกนั้นจำเป็นต้องกระทำควบคู่ไปกับการเรียนรู้ตรรกวิทยาอย่างที่สอง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างในนั้นจะเป็นตัวกำกับให้การใช้ตรรกวิทยาอย่างแรกเป็นไปในทางที่เป็นคุณ

ข้อแตกต่างที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งระหว่างตรรกวิทยาสองแบบนี้คือ ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกนั้นมักมีกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอนเหมือนวิชาคณิตศาสตร์ กฎเกณฑ์เหล่านี้จะมีจำนวนที่แน่นอนในแต่ละยุค เวลานี้อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการในเชิงเนื้อหาของตรรกวิทยาแบบนี้ได้ดำเนินมาในทางที่จะหยุดนิ่งนานแล้ว คือค่อนข้างมีเนื้อหาที่ลงตัวแน่นอนแล้ว กฎทางตรรกวิทยาใหม่ๆ ไม่ได้เกิดมานานแล้ว จะมีบ้างก็แต่การตีความกฎเกณฑ์เหล่านี้ในทางปรัชญาที่อาจกระทำได้อย่างเรื่อยไป แต่ในแง่เนื้อหาหรือตัวกฎ ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกมีขอบเขตที่ชัดเจนแน่นอนลงตัวแทบจะเรียกว่าสมบูรณ์แล้ว

ต่างกับตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างในที่เนื้อหาไม่ได้ชัดเจนเป็นกฎตายตัว ซึ่งเปิดทางให้เราที่เป็นคนธรรมดาสามัญสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการคิดหาแนวทางใหม่ๆ ในการแสวงหาหลักคิดเพื่อการใช้ชีวิต ตรรกวิทยาแบบแรกนั้นเป็นเรื่องของนักเทคนิคจำนวนไม่มากที่จะคิดค้นหากฎเกณฑ์ใหม่ๆ ออกมา ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่ากฎเกณฑ์เหล่านั้นในท้ายที่สุดแล้วก็ยังเป็นเพียงการเล่นเกมทางความคิดที่ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงในโลก แต่หลักคิดเพื่อการใช้ชีวิตนั้นเกิดไม่ได้ถ้าเราไม่ได้ใช้ชีวิตจริงๆ ตรรกวิทยาแบบหลังจึงแยกไม่ออกจากการเป็นมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่ในโลก ได้มองเห็นข้อผิดพลาดของการใช้ชีวิตของตนและเพื่อนร่วมโลก แล้วชี้ให้ทุกคนช่วยกันตั้งคำถามว่าข้อผิดพลาดเหล่านี้ควรที่จะแก้ไขอย่างไร ที่ผ่านมานั้นผู้เขียนเพียงแต่นำเอาหลักคิดส่วนหนึ่งที่ขยายความมาจากคำสอนของพุทธศาสนามาเป็นตัวอย่างของเนื้อหาตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างใน ยังมีภูมิปัญญาในศาสนาอื่นๆ ที่เราอาจมองเห็นหลักคิดอันแหลมคมล้าลึกได้มากมาย ขอถือโอกาสนี้ชักชวนให้ท่านผู้อ่านหนังสือนี้มาช่วยกันตรองหาหลักคิดอันยังไม่ถูกเปิดเผยเหล่านี้กันเถิด ภายในกรอบของ

ตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างในนี้ ชาวนา พ่อค้า ข้าราชการ หรือใครก็ได้สามารถที่จะเป็นนักตรรกวิทยาที่ชาญฉลาดได้ทั้งสิ้น เพราะเราทุกคนเป็นมนุษย์ มีชีวิตและใช้ชีวิตอยู่ในโลกและจักรวาลอันน่ามหัศจรรย์นี้เหมือนกัน

เราจะยุติเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยการใช้เหตุผลกับตนเองในภาคแรกลงเพียงเท่านี้ ในภาคต่อไปเราจะพิจารณาการใช้เหตุผลกับผู้อื่นอันเป็นเนื้อหาของตรรกวิทยาแบบมุ่งข้างนอกกันต่อไป ๑

ภาคที่สอง

การใช้ความคิดกับผู้อื่น

บทที่สี่

การเล่นไม่ซื่อในการใช้เหตุผล



เราจะเริ่มต้นเนื้อหาในภาคที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับผู้อื่นด้วยหลักการพื้นฐานที่สำคัญเรื่องหนึ่งในทางตรรกวิทยา หลักการที่ว่านี้คือการพิจารณาในภาพรวมว่าการใช้เหตุผลที่ดีและไม่ดีนั้นดูกัน

อย่างไร ในการติดต่อระหว่างคนในสังคมนั้น สิ่งที่เราต้องการก็คือความถูกต้อง ความเป็นจริงและความเป็นธรรม ความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อการตัดสินใจเรื่องราวและปัญหาต่าง ๆ มาจากความเป็นจริงและความถูกต้อง แต่ในสังคมก็มีทุกคนที่ไม่รู้ข้อเท็จจริง และใช้ข้อเท็จจริงในการอ้างเหตุผลอย่างไม่ถูกต้อง และคนที่รู้ข้อเท็จจริง แต่ก็ยังพูดเท็จหรืออำพรางความจริงและจงใจใช้เหตุผลอย่างไม่ถูกต้องเพื่อเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่งหรือเพื่อหลอกให้เชื่อโดยหวังผลประโยชน์บางอย่าง การอ้างเหตุผลแบบหลังนี้พบได้มากในการโฆษณาชวนเชื่อไม่ว่าจะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง หรือการโฆษณาสินค้าที่กฎหมายโดยเฉพาะในประเทศทุนนิยมเสรีเปิดโอกาสให้ผู้ขายสินค้ากระทำการดังกล่าวได้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นการเลี่ยงการโกหกหลอกลวงซึ่ง ๆ หน้า

ด้วยเหตุดังกล่าวในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นเราจึงต้องมีความระมัดระวังสองประการคือ ระวังไม่ให้ผู้อื่นใช้เหตุผลผิด ๆ หลอกลวงเรา คือเราต้องรู้ทันการอ้างเหตุผลผิด ๆ ทั้งหมดนี้ ไม่ว่าผู้อื่นจะจงใจหรือไม่จงใจก็ตาม อีกประการหนึ่ง เราต้องระวังตัวเรามิให้ใช้เหตุผลผิดและใช้เหตุผลแบบผิด ๆ หลอกลวงผู้อื่น สิ่งที่ดีที่สุดในหมู่มนุษยชาติก็คือความถูกต้อง ความเป็นจริง และเป็นธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงในการอ้างเหตุผล ในแง่องค์ประกอบของการอ้างเหตุผลนั้นเรานึกถึงความถูกต้องกับความ

เป็นจริง ในแง่จุดมุ่งหมายของการใช้เหตุผลในสังคมนั้นเรากำลังถึงความจำเป็นธรรม เราต้องคิดเช่นนี้สังคมจึงจะร่มเย็นเป็นสุขได้ ดังนั้นเราควรพิจารณาการอ้างเหตุผลที่บกพร่องแบบต่าง ๆ ที่มักพบกันในสังคม เพื่อจะได้ระมัดระวัง หลีกเลี่ยงการใช้ และแก้ไขการใช้เหตุผลดังกล่าวดังต่อไปนี้

๔.๑ การใช้คำที่หนักไปในค่านการเร้าอารมณ์

ภาษานั้นเราอาจใช้รายงานข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมาก็ได้เช่น “ก. เป็นดาราภาพยนตร์” แต่การรายงานข้อเท็จจริงบางอย่างก็ต้องใช้คำที่มีลักษณะกึ่งข้อเท็จจริงกึ่งเร้าอารมณ์ เช่นถ้าเราพูดว่า “ก.เป็นดาราลูกครึ่ง” คำว่า “ลูกครึ่ง” หากพูดเมื่อห้าสิบปีก่อนให้ความรู้สึกเชิงลบ เพราะไม่นิยมการแต่งงานกับคนต่างชาติ แต่ถ้าพูดในปัจจุบันให้ความรู้สึกเชิงบวก เพราะมักเห็นว่า “ลูกครึ่ง” เป็นพวกที่หน้าตาสวยงาม การใช้คำว่า “ลูกครึ่ง” นอกจากมีความหมายเชิงบรรยายว่า มีพ่อหรือแม่ที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษากันแล้ว ยังมีความหมายเชิงอารมณ์คือให้ความรู้สึกที่น่าพอใจหรือไม่น่าพอใจด้วย

ในเรื่องที่มีการเร้าอารมณ์สูงเช่น ศาสนาหรือการเมือง มักจะมีการใช้คำเหล่านี้ทำให้คนภูมิใจ เชื้อมั่น หลงใหล เกลียด โกรธได้ง่าย เช่นอาจพูดถึงตัวเองว่า “ผมเป็นคนยึดมั่นในหลักการ” “คุณเป็นพวกหัวดีหัวรั้น” และ “ท่านผู้นั้นเป็นพวกคือแบบหัวชนฝา” ตามความเป็นจริงทั้งสามคนยึดถือสิ่งที่ตนเชื่อและไม่รับฟังความเห็นของผู้อื่น แต่ใช้คำที่ให้ความรู้สึกดี คือ “ยึดมั่นในหลักการ” กับตนเอง แต่ใช้คำที่ให้ความรู้สึกไม่ดีกับคนอื่น คือ “หัวดี” นักเคลื่อนไหวทางการเมืองมักเรียกการเคลื่อนไหวว่าเป็น “การต่อสู้ด้วยความรักชาติ” แต่รัฐบาลมักเรียกการเคลื่อนไหวนั้นว่าเป็นการ “ก่อความไม่สงบ” หรือ “ก่อความวุ่นวาย” ข้อเท็จจริงก็คือ มีความเห็นต่างกันในเรื่องจนฝ่ายหนึ่งต้อง “แสดงประชามติตามระบอบประชาธิปไตย” ที่อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่า “เล่นนอกกติกาเพราะเคลื่อนไหวนอกสภา”

คำพูดเหล่านี้มนุษย์ได้ยินได้ฟังมาแต่โบราณและจะยังคงได้ยินต่อไปเพราะการเร้าอารมณ์ความรู้สึกยังคงใช้ได้ผลสำหรับเรื่องที่แบ่งฝักฝ่ายทางความคิดเช่นศาสนาและ

การเมือง และหากยังเป็นเช่นนี้เรื่องดังกล่าวก็เป็นแค่การแบ่งพวกเพื่อต่อสู้กัน ไม่รู้จักจบสิ้น เพราะไม่ได้ใช้เหตุผลและข้อเท็จจริงเป็นหลัก แต่มุ่งเอาชนะคะคานกันเป็นหลัก

ทางแก้สำหรับการอ้างเหตุผลผิด ๆ แบบนี้ก็คือการใช้คำที่มีความหมายเชิงบรรยาย คือบอกข้อเท็จจริงแท้ ๆ โดยไม่มีความรู้สึกเข้าไปตัดสิน หรือหากไม่มีคำเช่นนั้นก็ต้องอธิบายความหมายโดยตัดความหมายส่วนที่เป็นความรู้สึกออกซึ่งเป็นการแก้ปัญหาคำถามเดียวกับที่วิทยาศาสตร์ใช้คือ คำบางคำบอกความรู้สึกเช่น ร้อน หนาว วิทยาศาสตร์แก้ปัญหานี้โดยตัดความรู้สึกของมนุษย์ออกและวัดด้วยการขยายตัวและการหดตัวของสารที่มีการขยายและหดตัวสม่ำเสมอ เช่นปรอท แล้ววัดเป็นอุณหภูมิโดยไม่ตัดสินว่าร้อนหรือหนาวซึ่งเป็นความรู้สึกส่วนตัวและไม่เป็นกลาง

กรณีการแสดงความเห็นขัดแย้งทางการเมืองดังกล่าวเป็นเรื่องปกติและทำได้ในระบอบประชาธิปไตย ประเทศอังกฤษซึ่งเป็นเจ้าตำรับประชาธิปไตยก็มีการใช้สวนสาธารณะ ไฮด์ปาร์ก เป็นที่ชุมนุมดังกล่าว จนเป็นชื่อที่ติดเข้ามาเป็นชื่อการชุมนุมทางการเมืองในประเทศไทยสมัยหนึ่ง ซึ่งผู้จัดการชุมนุมใช้คำว่า “จัดไฮด์ปาร์ก” มิใช่เป็นเรื่องก่อความสงบแต่ประการใด

กล่าวโดยสรุปหลักการแก้ปัญหาคำที่มีความหมายเชิงอารมณ์ก็คือ การใช้ข้อความที่ไม่มีการแสดงอารมณ์หรือตัดสินโดยใช้อารมณ์แทนข้อความที่มีคำดังกล่าว

๔.๒ ใช้ข้อความที่สรุปรวม “ทั้งหมด” ทั้งที่ข้อเท็จจริงยืนยันได้เพียง “บางส่วน”

ในช่วงที่มีรัฐบาลซึ่งมาจากการปฏิวัติและรัฐประหารมักจะมีการปกครองโดยใช้อำนาจบางอย่างในขอบเขตกว้าง เรามักได้ยินคำพูดของฝ่ายที่คัดค้านว่า “หากไม่มีเสรีภาพก็เท่ากับเผด็จการครองเมือง” เราอาจพิจารณาความบกพร่องของการอ้างเหตุผลนี้ได้หลายแง่ แต่ในหัวข้อนี้เราจะพิจารณาเฉพาะแง่ของความผิดในเรื่องการอ้าง “ทั้งหมด” กับ “บางส่วน” ถ้าไม่มีเสรีภาพเลยคือไม่มีเสรีภาพ “ทั้งหมด” ทุก ๆ เรื่องเราอาจถือว่าสังคมนั้นเป็นเผด็จการ หรือแม้แต่สังคมทาส และผู้พูดกำลังพูดราวกับว่าสังคมเป็นเช่นนั้น แต่ในความเป็นจริงสังคมก็ยังมีเสรีภาพในเรื่องต่าง ๆ เช่น เสรีภาพที่จะดำเนินชีวิตประจำวันตามปกติ เสรีภาพที่สื่อมวลชนจะเสนอข่าวหลายประเภทโดยไม่

ถูกตรวจสอบ เสรีภาพที่จะดื่มเบียร์เย็น ๆ เสรีภาพที่จะเดินทางไปพักผ่อนในวันหยุด ดังนั้นในความเป็นจริงก็คือยังมีเสรีภาพ “บางส่วน” และอาจขาดเสรีภาพ “บางส่วน” ดังนั้นหากเราใส่คำว่า “ทั้งหมด” หรือ “บางส่วน” ลงไปในข้อความดังกล่าวจะเกิดข้อความที่แตกต่างกันดังนี้

๑. “หากไม่มีเสรีภาพ” ทั้งหมด “ก็เท่ากับเผด็จการครองเมือง”

๒. “หากไม่มีเสรีภาพ” บางส่วน “ก็เท่ากับเผด็จการครองเมือง”

หากความจริงเป็นดังข้อความ ๑ ก็คงไม่มีใครแย้ง แต่ถ้าเป็นดังข้อความ ๒ ก็ยังคงสรุปไม่ได้ว่าเผด็จการครองเมือง เพราะยังมีเสรีภาพอยู่ ความเห็นเกี่ยวกับเสรีภาพที่เสียไปก็อาจต่างกันว่าสำคัญจนถึงว่าการจำกัดเสรีภาพดังกล่าวเป็น “เผด็จการ” หรือไม่

หากมีข้อเท็จจริง “บางส่วน” แต่พูดรวม ๆ ราวกับ “ทั้งหมด” เป็นเช่นนั้น เราอาจพิสูจน์ว่าคำพูดดังกล่าวไม่ถูกต้องโดยเติมคำว่า “ทั้งหมด” ลงในข้อความ และแสดงให้เห็นว่าการอ้างดังกล่าวขัดกับข้อเท็จจริงหรือข้อมูลที่เป็นเพียง “บางส่วน” การสรุปดังกล่าวไม่ถูกต้องเพราะเป็นการสรุปเกินข้อเท็จจริงที่ใช้เป็นหลักฐาน การสรุป “ทั้งหมด” นั้นโดยปกติหาความเป็นจริงได้ยากและสามารถคัดค้านได้ง่าย กล่าวคือหากมีตัวอย่างที่คัดค้านแม้เพียงตัวอย่างเดียว การสรุปว่า “ทั้งหมด” เป็นเช่นนั้นก็กลายเป็น “เท็จ” ลองทำตามวิธีดังกล่าวกับข้อความนี้ “คนผมสีออกแดงเป็นคนอารมณ์ร้าย”

๔.๓ สรุปจากตัวอย่างที่เลือกมา

ในปัจจุบันเมื่อจะสรุปเรื่องใดเรื่องหนึ่งมักจะใช้ข้อมูลหรือสถิติสนับสนุน เช่น หากต้องการสรุปว่า “วัยรุ่นปัจจุบันเป็นวัตถุนิยม” ก็อาจมีข้อมูลวัยรุ่นที่เป็นวัตถุนิยมจำนวนหนึ่งสนับสนุน การอ้างเหตุผลเช่นนี้อาจดูน่าเชื่อถือเพราะมีข้อมูลหรือตัวเลขยืนยัน แต่ข้อมูลดังกล่าวก็อาจเป็นเพียงตัวอย่างที่เลือกมาคืออาจเลือกกลุ่มตัวอย่างจากคนกลุ่มหนึ่งหรือจากสถานที่หนึ่งซึ่งก่อนไปทางวัตถุนิยมอยู่แล้ว กรณีเช่นนั้นเราอาจแย้งได้ว่าข้อมูลไม่เป็นกลาง และเราอาจยกข้อมูลอีกชุดหนึ่งซึ่งค้านข้อมูลดังกล่าว คือข้อมูลที่ให้ข้อสรุปตรงข้าม เช่นสำรวจจากกลุ่มอื่นและแหล่งอื่นที่เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ก่อนไป

ในทางจิตนิยม ก็จะทำให้ข้อสรุปดังกล่าวข้างต้นไม่เป็นจริง วิธีการดังกล่าวแม้จะแย้งข้อสรุปได้แต่ก็ไม่ใช่วิธีการที่ดีเช่นกัน เพราะเป็นการสรุปจากข้อมูลที่ไม่เป็นกลาง และจำกัดกลุ่มเช่นเดียวกัน วิธีการที่น่าจะดีกว่านี้ก็คือ การใช้ข้อมูลให้เป็นกลางยิ่งขึ้น เช่น สํารวจจากวัยรุ่นทั่วไปโดยไม่จำกัดกลุ่มและไม่ใช้แหล่งที่มีลักษณะเฉพาะด้านวัตถุนิยมหรือจิตนิยมจัดเก็บไป ผลสรุปที่ได้ก็อาจมีความเป็นกลางยิ่งขึ้น แต่การสรุปดังกล่าวก็อาจเป็นการสรุปที่แคบคือสรุปจากความเชื่อเกี่ยวกับวัยรุ่น และศึกษาจากกลุ่มวัยรุ่นทำให้ดูเหมือนเรื่องดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับวัย หากเราใช้ข้อมูลที่กว้างขึ้น เราอาจพบว่าลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะทั่วไปของคนในเมือง หรือของคนชาตินั้น หรือแม้แต่เป็นลักษณะของคนทั่วไปในโลกปัจจุบัน เช่นหากเราสํารวจจากคนทั่วไปโดยเทียบกับวัยรุ่น เราก็อาจได้กลุ่มที่จะนำมาสรุปมากขึ้น เช่น วัยรุ่นและวัตถุนิยม วัยรุ่นและไม่วัตถุนิยม ไม่ใช่วัยรุ่นและวัตถุนิยม ไม่ใช่วัยรุ่นและไม่วัตถุนิยม หากเราดูจากกลุ่มวัยรุ่นและไม่วัยรุ่นเท่า ๆ กัน กับกลุ่มที่สํารวจโดยไม่แยกฝ่าย ก็อาจได้คำตอบเกี่ยวกับความเป็นวัตถุนิยมแตกต่างกัน

การแก้ไขการอ้างตัวอย่างที่ลำเอียง จึงอาจใช้วิธีเลือกตัวอย่างตรงข้ามมาคํานหรือเสนอให้ใช้วิธีการทางสถิติที่ถูกต้อง ซึ่งอีกฝ่ายหนึ่งยังไม่ได้คํานึงถึง

๔.๔ ลงมติด้วยคำพูดที่เด็ดขาด

คนเรามักชอบการสรุปที่เด็ดขาด เช่น มักพูดว่า “핀ธงลงไปเลย” “สรุปแบบ핀ธงได้ว่า” การสรุปเด็ดขาดเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย เพราะเป็นเพียงการใช้คำพูด การที่จะให้คำพูดมีผลเป็นจริงตามคำพูดนั้นปกติก็เป็นเรื่องยากอยู่แล้ว ยิ่งสรุปเด็ดขาดก็ยิ่งเป็นจริงตามนั้นได้ยาก เพราะเรื่องต่าง ๆ มักซับซ้อนและมีเงื่อนไขข้อแม้ต่าง ๆ ได้ เราอาจรู้ข้อเท็จจริงไม่ครบถ้วน การสรุปแบบเด็ดขาดบางครั้งเป็นที่ถูกใจฝ่ายหนึ่ง แต่อาจไม่จริงถึงระดับที่สรุปและอาจไม่เป็นที่ถูกใจของอีกฝ่ายหนึ่ง เช่น เฮอร์มันน์ สมัย ฮิตเลอร์สรุปว่า “เยอรมันเป็นพวกอารยัน เป็นพวกที่สร้างอารยธรรมให้แก่โลก ส่วนยิวเป็น ชนชาติชั่วร้ายที่จะมาทำลายอารยธรรม” คนผิวขาวมักจะสรุปว่า “นิโกรเป็นพวกไร้สติปัญญา”

ข้อความเด็ดขาดเหล่านี้ก็คือข้อความแบบสรุปเด็ดขาด ซึ่งเป็นข้อความที่สามารถแปลงเป็นข้อความที่สรุป “ทั้งหมด” ได้ และเราได้เห็นแล้วว่าข้อความที่สรุปแบบ “ทั้งหมด” เป็นข้อความที่แย้งได้ง่าย เพราะมีตัวอย่างที่แย้งแม้เพียงตัวอย่างเดียว ข้อความนั้นก็ไม่ใช่ “ทั้งหมด” หรือข้อความ “ทั้งหมด” นั้น ไม่เป็นจริงอีกต่อไป ข้อความดังกล่าวจึงมีข้อความที่แย้งตัวเองได้ง่าย เช่น “ผลิตภัณฑ์นี้ผ่านการตรวจสอบที่ได้มาตรฐานทุกขั้นตอนจึงไว้ใจได้ว่าจะไม่มีข้อบกพร่อง”

เมื่อมองในแง่ความเป็นจริงของข้อความ ข้อความ “ทั้งหมด” ที่เป็นจริงมักเป็นข้อความประเภทที่คนเรากำหนดขึ้นหรือเชื่อถือเช่น “ชีวิตเป็นไปตามกรรม” “สิ่งที่เท่ากับสิ่งเดียวกันย่อมเท่ากัน” ข้อความที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงคือข้อความที่พิสูจน์ด้วยประสบการณ์มักจะไม่สามารถยืนยันความจริงแบบ “ทั้งหมด” ได้ เพราะมีประสบการณ์ที่เราไม่รู้และที่ยังไม่เกิดขึ้น แม้แต่ข้อความเช่น “ดวงอาทิตย์จะขึ้นทุกวันตลอดไป” “แม่ทุกคนรักลูก” ก็เป็นข้อความที่ไม่สามารถยืนยันได้เด็ดขาด การตัดสินแบบ “ฟันธง” เป็นความอยากแต่อาจไม่ใช่ความจริง

การใช้ข้อความกลาง ๆ ข้อความที่มีข้อแม้ หรือข้อความที่ไม่ถึงกับเด็ดขาดจะใกล้เคียงความจริงมากกว่าและเกิดข้อโต้แย้งได้น้อยกว่า อีกฝ่ายหนึ่งยอมรับได้มากกว่า เช่น ข้อความเด็ดขาดที่กล่าวมาแล้วทั้งสามข้อความข้างต้นนั้นเป็นข้อความที่ได้แย้งได้ง่าย คนเยอรมันที่เลวกีมีเช่นพวกที่เป็นอาชญากรและชาวยิวที่ดีก็มี นิโกรที่ฉลาดและเป็นคนที่มิชื่อเสียงก็มีมาก ผลิตภัณฑ์ที่ว่ามีคุณภาพดีที่สุดในที่สุดก็อาจบกพร่องได้ รถยนต์ราคาแพงที่เพิ่งซื้อใหม่ ๆ เครื่องดับกะทันหันก็มีอยู่เนื่อง ๆ การใช้ข้อความที่เด็ดขาดน้อยกว่าอาจคัดค้านได้ยากกว่า เช่น “โดยเฉลี่ยผู้ประสบความสำเร็จทางสติปัญญาเป็น คนผิวขาวมากกว่านิโกร” “ผลิตภัณฑ์นี้ได้ผ่านกระบวนการผลิตที่มีมาตรฐานทุกขั้นตอนโดยตั้งใจจะมีให้เกิดข้อบกพร่องขึ้น” ข้อความทั้งสองนี้มีความเป็นจริงได้มากกว่าข้อความเด็ดขาดที่กล่าวมาแล้ว และเกิดข้อแย้งน้อยกว่าเพราะจำนวนผู้ประสบความสำเร็จทางสติปัญญาที่มากกว่าก็อาจเป็นปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่แล้ว ซึ่งความจริงอาจมิใช่เพราะมีปัญญาดีกว่าแต่อาจมาจากสาเหตุอื่น ๆ ในประโยคหลังความบกพร่อง

หากเกิดขึ้นก็เป็นไปได้เพราะมิได้รับประกัน เป็นแต่มีความตั้งใจจะไม่ให้เกิดและมีความพยายามที่จะดำเนินการ

๔.๕ เปลี่ยนประเด็นหรือนำสิ่งที่ไม่เกี่ยวกับประเด็นมาอ้าง

วิธีนี้เป็นการนำเอาข้อความอีกข้อความหนึ่งมาใช้อ้างเพื่อพิสูจน์ข้อความแรกโดยที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกัน เช่น เมื่อมีผู้อ้างว่าที่มีการพูดกันว่า “ในประเทศคอมมิวนิสต์นั้นชนชั้นกรรมาชีพได้รับความยกย่องมากกว่าในประเทศที่มีการปกครองระบอบอื่น” ก็มีผู้ค้านว่า “ไม่จริง ในกัมพูชานั้นเพียงสองสามปี มีคนถูกฆ่าเพราะถูกสงสัยว่ามีความคิดต่างถึงสองหมื่นคน” ข้อความดังกล่าวนี้ฟังดูเหมือนเป็นข้อแย้งข้อความแรก แต่ที่จริงแล้วเป็นการนำสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกันมาอ้างเป็นเหตุผล เพราะการยกย่องชนชั้นกรรมาชีพ กับการฆ่าผู้ถูกสงสัยไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกัน การยกย่องชนชั้นกรรมาชีพกับการฆ่าผู้ถูกสงสัยเป็นเรื่องที่เกิดด้วยกันได้ ไม่จำเป็นว่าถ้าฆ่าผู้ถูกสงสัยแล้วจะไม่สามารถยกย่องชนชั้นกรรมาชีพได้ การที่ข้อความหนึ่งจริงหรือเท็จมิได้กระทบความจริงหรือเท็จของอีกข้อความหนึ่ง

การนำสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องมาเป็นข้ออ้างนี้ในอีกแง่หนึ่งเป็นการเปลี่ยนประเด็น เพราะเปลี่ยนจากเรื่องการยกย่องชนชั้นกรรมาชีพไปเป็นเรื่องการฆ่าผู้ถูกสงสัย บางครั้งการเปลี่ยนประเด็นก็ไม่ใช่การเปลี่ยนไปสู่ประเด็นอื่นเพียงประเด็นเดียว แต่เป็นการอ้างเรื่องอื่นหลาย ๆ เรื่องจนดูเหมือนมีหลักฐานมากมายในการพิสูจน์ ในกรณีเช่นนี้หลักฐานมากมายนั้นก็ไม่ได้เพิ่มความจริงหรือเท็จของข้อความที่อ้าง เพราะเราสามารถพิสูจน์ได้ว่าหลักฐานทุก ๆ ข้อไม่เกี่ยวข้องกันกับสิ่งที่เรากำลังพูดถึง

การเปลี่ยนประเด็นอีกอย่างหนึ่งเกิดจากการโต้แย้งในประเด็นย่อยมากกว่าประเด็นใหญ่ เช่นเมื่อมีผู้อ้างว่า ลัทธิเทวสิทธิ์ถูกโค่นล้มเมื่อพระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๑ ถูกตัดพระเศียร ในปี ค.ศ. ๑๖๔๙ และมีผู้แย้งว่าไม่ถูกต้องเพราะพระเจ้าชาร์ลส์ที่ ๑ ถูกตัดพระเศียรในปี ค.ศ. ๑๖๔๕ ปี ค.ศ. ๑๖๔๙ ที่อ้างอาจไม่ถูกต้อง แต่สาระของปัญหาไม่ได้อยู่ที่พระเจ้าชาร์ลส์ถูกตัดพระเศียรในปีใด แต่อยู่ที่การถูกลบพระชนม์ของพระองค์เป็นการสิ้นสุดลัทธิเทวสิทธิ์

วิธีแก้ปัญหามิให้การเปลี่ยนประเด็นชักนำให้ออกนอกประเด็นก็คืออย่ายอมเปลี่ยนประเด็นไปจากเรื่องที่เป็นตัวปัญหา แต่งขึ้นหยัดพิจารณาอยู่ในประเด็นนั้น ไม่ว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะเปลี่ยนประเด็นไปสู่เรื่องใด ให้ดึงกลับมาสู่ประเด็นเดิม การทำเช่นนี้อาจไม่เป็นเรื่องง่ายเพราะอีกฝ่ายหนึ่งก็จะอ้างว่าเราเลี้ยงที่จะได้แย้งกับเขาในประเด็นที่เขาเห็นว่าเกี่ยวข้องกัน

๔.๖ อย่ามัวโต้แย้งเรื่อง ก. เพราะว่าเรื่อง ข. เลวร้ายกว่าความมุ่งโต้แย้งเรื่อง ข.

เรามักได้ยินคำพูดว่า “ล้างโคลนด้วยน้ำโคลนไม่หายเปื้อนโคลน” แต่การเอาน้ำโคลนไปล้างโคลนก็อาจทำให้คนเข้าใจผิดว่าเปื้อนโคลนเพราะถูกน้ำโคลนแล้วเลยไม่สนใจว่าที่จริงเปื้อนโคลนอยู่ก่อน วิธีหนึ่งที่คนเราใช้เบี่ยงเบนความสนใจจากความผิดของตนก็คือให้ไปสนใจความผิดของผู้อื่น เช่น เมื่อคนในรัฐบาลถูกโจมตีเรื่องนอกราชการบังหลวงก็โจมตีคนของฝ่ายค้านว่านอกราชการบังหลวงยิ่งกว่า เพื่อจะได้เบนความสนใจจากการนอกราชการบังหลวงของคนในรัฐบาล ไปสู่การนอกราชการบังหลวงของคนของฝ่ายค้าน ดูประหนึ่งว่าถ้าอีกฝ่ายหนึ่งผิดมากกว่าแล้ว ฝ่ายแรกก็พ้นผิด คนเราอาจถูกหลอกด้วยการชักจูงดังกล่าว แต่ตามความเป็นจริง การที่ฝ่ายหลังผิดมากกว่าก็ไม่ทำให้ฝ่ายแรกพ้นผิด

ทำไมเราจึงควรตรวจสอบเฉพาะฝ่ายหลังและเลิกสนใจตรวจสอบฝ่ายแรก ในเมื่ออาจจะผิดทั้งคู่ การได้ตัวคนผิดสองฝ่ายย่อมดีกว่าได้ตัวฝ่ายเดียว และปล่อยอีกฝ่ายหนึ่งให้พ้นผิด หรือถ้าสิ่งที่สองก่อผลร้ายมากกว่า ทำไมจึงควรแก้สิ่งที่สองอย่างเดียว ในเมื่อสิ่งแรกก็ก่อผลร้ายเช่นกัน การปล่อยให้สิ่งแรกก่อผลร้ายต่อไปโดยไม่แก้ไขย่อมไม่ทำให้ผลร้ายนั้นหมดไปได้ และไม่จำเป็นต้องแก้สิ่งที่ก่อผลร้ายมาก่อน และรอแก้สิ่งที่ให้ผลรายน้อยกว่าในภายหลัง ถ้าเกิดผลร้ายแล้วก็ต้องแก้ไม่ควรรอ เช่น “ตำรวจไม่ควรจับการพนัน เพราะมีอาชญากรรมที่ร้ายแรงมากกว่าอยู่อีกมาก ตำรวจควรไปแก้ปัญหาล่าช้า” จริงอยู่ตำรวจควรแก้ปัญหาล่าช้า แต่ก็ต้องจับผู้ทำความผิดเกี่ยวกับการพนันด้วย เพราะเป็นความผิดเช่นกัน “เราไม่ควรตื่นเต้นควบคุมโรคเอดส์ เพราะทำให้คนตายปีละไม่กี่คน โรคหัวใจและมะเร็งปีหนึ่ง ๆ ทำให้คนตาย

มากกว่าเอดส์ เราควรสนใจโรคทั้งสองนั้นมากกว่า” ถ้าคิดเช่นนี้ก็ย่อมไม่มีการควบคุมโรคเอดส์ โรคก็จะแพร่มากขึ้น และในที่สุดก็อาจมีคนตายเพราะโรคดังกล่าวมากกว่าโรคหัวใจและมะเร็งได้

ดังนั้นแทนที่จะเลือกแก้ปัญหาที่ใหญ่กว่าแล้วทิ้งปัญหาเดิม เราควรชี้ว่ามีเหตุผลดีที่จะแก้ปัญหาที่ใหญ่ แต่ก็ไม่มีเหตุผลใดที่จะเลิกแก้ปัญหาเดิม แม้ว่าเป็นปัญหาที่เล็กกว่า การแข่งจักรยานยนต์ในถนนทำให้เกิดความรำคาญเล็กน้อยแต่เมื่อไม่แก้ไขก็กลายเป็นฝูงจักรยานยนต์ที่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้ใช้ถนนและในที่สุดกลายเป็นแก๊งทำร้ายและปล้นในหลายจังหวัดดังที่เป็นอยู่

๔.๗ เลือกตรงกลางระหว่างที่สุดทั้งสอง

คนเราชอบการประนีประนอมแต่ก็มักจะขัดแย้งกันถ้าทั้งสองฝ่ายมีความเห็นแบบเอียงสุดไปคนละทาง วิธีที่จะให้คนรู้สึกพอใจวิธีหนึ่งก็คือการอ้างว่าความคิดความเห็นนั้นเป็นกลางระหว่างความคิดความเห็นที่เป็นที่สุดทั้งสองข้าง คนจึงนิยมเสนอความคิดในแนวนี้ ในอังกฤษพวกเสรีนิยมอ้างว่าพวกอนุรักษนิยมเป็นพวกเอียงสุดข้างหนึ่ง พวกสังคมนิยมก็เอียงสุดไปอีกข้างหนึ่ง พวกเสรีนิยมเป็นพวกสายกลาง คนที่ไม่ชอบพวกเอียงสุดก็จะเลือกพวกสายกลาง แต่พวกอนุรักษนิยมก็แย้งว่าเสรีนิยมที่มีรัฐธรรมนูญแบบของอนุรักษนิยมเป็นทางสายกลางระหว่างลัทธิที่ล้มทุกสิ่งทุกอย่างของพวกหัวก้าวหน้ากับเผด็จการแบบฟาสซิสต์ ส่วนพรรคกรรมกรก็อ้างว่าทิศทางของตนอยู่ตรงกลางระหว่างพรรคที่เป็นทุนนิยมกับพรรคปฏิวัติแบบคอมมิวนิสต์ พรรคคอมมิวนิสต์ก็อ้างว่าตนเป็นกลางระหว่างพรรคของนายทุนและสังคมนิยมของพวกกวมฟี กับ อนาธิปไตย

เราจะเห็นได้ว่าลัทธิเหล่านี้ต่างก็อ้างความเป็นสายกลางได้ทั้งสิ้น และความเป็นสายกลางก็มีได้หมายความว่าจะต้องเป็นจริงหรือดีที่สุด ถ้าคิดว่าผู้หญิงเป็นความเอียงสุดทางเพศด้านหนึ่งผู้ชายก็เอียงสุดอีกด้านหนึ่ง กะเทยก็เป็นทางสายกลาง กะเทยเป็นสิ่งที่ดีที่สุดหรือไม่ และต้องเป็นกะเทยแบบใด แบบหญิงเป็นชาย หรือชายเป็นหญิง หรือกะเทยแท้ที่มีสองเพศ หรือกะเทยที่เป็นทั้งผู้หญิงและผู้ชาย แบบใดเป็นสายกลาง

ที่สุด หรือถ้าคนสองคนเถียงกัน คนหนึ่งว่า $๒+๒ = ๔$ อีกคนหนึ่งว่า $๒+๒ = ๖$ ทางสายกลางคือ $๒+๒ = ๕$ เป็นคำตอบที่ถูกต้องที่สุดหรือไม่ หากคำตอบที่ถูกคือ $๒+๒ = ๔$ ก็แสดงว่าสิ่งที่ถูกอาจเป็นที่สุดด้านใดด้านหนึ่งก็ได้ ไม่มีเหตุผลอะไรที่สิ่งที่เป็นกลาง หรือ ประนีประนอมจะต้องถูกต้องหรือดีที่สุด

ที่กล่าวทั้งหมดนี้มีได้หมายความว่าทรศนะตรงกลางจะไม่ถูกหรือไม่ดีเสมอไป ทรศนะเช่นนั้นอาจเป็นจริง ถูกต้อง และดีก็ได้ และการพูดถึงทรศนะที่เป็นที่สุดสองด้านก็เป็นสิ่งที่ทำได้และอาจเป็นวิธีที่ดีที่สุดหากเราต้องการอธิบายทรศนะที่ประนีประนอม ทรศนะที่เราอธิบายอาจถูกหรือไม่ถูกก็ได้ แต่อย่างน้อยการอธิบายโดยเทียบกับที่สุดทั้งสองด้านก็ช่วยให้เข้าใจทรศนะที่อยู่ตรงกลางได้ชัดเจน

การแก้ปัญหาคำถามอย่างเหตุผลที่บกพร่องดังกล่าวควรใช้วิธีปฏิเสธว่าการอ้างสิ่งที่อยู่ตรงกลางไม่เกิดประโยชน์แก่การค้นหาคำความจริง ไม่ควรใช้วิธีอ้างทางสายกลางหรือสิ่งที่อยู่ตรงกลางอื่น ๆ มาเป็นข้อโต้แย้ง เพราะการใช้วิธีเช่นนั้นเป็นการใช้วิธีที่บกพร่องแย้งวิธีที่บกพร่องซึ่งไม่ทำให้ผลที่ได้เป็นความจริงหรือความถูกต้อง

๔.๔ อคติ

คนที่ไม่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอาจตอบปัญหาเรื่องนั้นได้ถูกต้อง การตอบคำถามในรายการโทรทัศน์ซึ่งเป็นคำถามที่ต้องอาศัยความรู้ในวิชาใดวิชาหนึ่ง ผู้ตอบที่ไม่มีความรู้ดังกล่าวอาจตอบคำถามได้ถูกต้อง เรามักเรียกการตอบได้ถูกต้องนี้ว่าเกิดขึ้นโดยการเดา หรือโดยบังเอิญคือ “ถูกทั้ง ๆ ที่ไม่มีความรู้”

คนที่มีความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอย่างดี เช่นเป็นนักตรรกวิทยาที่มีความรู้เรื่องการใช้เหตุผลเป็นอย่างดี เมื่อตอบคำถามเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ตนมีความพอใจหรือไม่พอใจอยู่ หรือให้คำตอบเกี่ยวกับคนใดคนหนึ่งที่ตนชอบหรือไม่ชอบให้เกิดผลในทางดีหรือทางร้าย แม้ผู้นั้นจะมีความสามารถเชิงเหตุผลและรู้ว่าคำตอบที่ถูกต้องหรือยุติธรรมคืออะไร ก็อาจใช้เหตุผลสนับสนุนให้เป็นไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่ตน แก่คนที่ตนชอบ หรือแก่ความเชื่อที่ตนพอใจ การทำเช่นนี้เรียกว่า การทำโดยอคติ คนรู้อาจเลือกคำตอบที่ไม่ถูกต้องหรือไม่เป็นธรรมโดยอคติ คือเลือกสิ่งที่ “ผิดทั้ง ๆ ที่รู้”

อคติไม่ได้มาจากเหตุผลแต่มาจากอารมณ์ อคติทำให้คนเราทิ้งเหตุผล และใช้เหตุผลเข้าข้างอารมณ์ คือ เหตุผลไม่ได้ควบคุมอารมณ์แต่รับใช้อารมณ์ คนเรามีอคติกันแทบทุกคน เราจึงพบว่าข้าราชการผู้ใหญ่ คนที่แก่เกือบบจะเข้าโลง คนที่ทำหน้าที่ด้านยุติธรรม แม้แต่พระสงฆ์ผู้สั่งสอนธรรม นักปราชญ์ราชบัณฑิตและครูอาจารย์ ก็มีผู้ที่คิดและทำการด้วยอคติปะปนอยู่เป็นจำนวนมาก ประเทศจึงไม่อาจเป็นสังคมแห่งความรู้หรือสังคมที่ใช้ความรู้เป็นหลักได้ หากคนมีอคติมาก โดยเฉพาะคนคนนั้นมีความรู้สูงแต่ใจไม่สูงหรือมีอำนาจและเป็นทาสอารมณ์ หากละหรือลดอคติไม่ได้ก็เป็นสังคมแห่งความรู้ไม่ได้ อคติอาจเกิดจากหลายสาเหตุ พระพุทธศาสนากล่าวถึงสาเหตุใหญ่ ๆ ๔ ประการ ซึ่งทำให้แบ่งอคติเป็น ๔ อย่าง คือ

ฉันทาคติ อคติที่เกิดจากความรัก ความพึงพอใจ ซึ่งพระพุทธศาสนาจัดเป็นพวกอารมณ์ที่น่าพอใจ เรียกว่า อิฏฐารมณ์ เป็นเรื่องราคะ เป็นสุขเวทนา

ภยาคติ อคติที่เกิดจากความกลัว ซึ่งเป็นธรรมชาติของสัตว์โลกที่รักสุขเกลียดทุกข์ สิ่งใดที่เป็นทุกข์ ที่ทำให้เกิดความไม่น่าพึงพอใจ หรืออนิฏฐารมณ์แก่ตน อาจทำให้คนเราทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้องเพราะความกลัวทุกขเวทนานั้น ๆ ได้

โทสาคติ อคติเกิดจากความโกรธคือ โทสะซึ่งอาจมาจากความไม่พอใจในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความไม่สมปรารถนาในสิ่งที่ปรารถนา ความประสพกับสิ่งไม่ปรารถนา หรือไม่พึงปรารถนา อันเป็นอนิฏฐารมณ์ อารมณ์อันไม่น่าพอใจต่าง ๆ ทำให้โกรธและหากสามารถทำลายบุคคลหรือสิ่งอันเป็นสาเหตุให้โกรธได้ ก็จะทำโดยไม่คำนึงถึงเหตุผลหรือความถูกต้อง คนที่มีความโกรธนี้ตัวเองก็มีอนิฏฐารมณ์และทำให้เกิดอนิฏฐารมณ์แก่ผู้อื่นด้วย

โมหาคติ อคติเกิดจากความหลง ความไม่รู้ความจริง ความหลงในสิ่งที่ไม่จริง หรือสิ่งที่นำทุกข์มาให้ในภายหลัง เช่น หลงในอิฏฐารมณ์ โดยไม่รู้ว่าเกิดทุกข์ตามมา เข้าใจผิดเห็นไปว่าสิ่งที่ถูกต้องเป็นสิ่งที่ผิด เห็นผิดเป็นชอบ แล้วใช้ความคิดที่ผิดโดยความไม่รู้หรือความโง่เขลาของตนตัดสินหรือกระทำการต่าง ๆ

ผู้ที่มีความรู้ทางวิชาการดี มีความรู้ในเรื่องเหตุผลดี หากมีอคติ ๔ นี้แม้แต่เพียงอย่างเดียว ก็ทำให้ถูกเป็นผิด ผิดเป็นถูกไปได้ การศึกษาทางโลกจึงไม่ช่วยให้คนเราคิดและทำในสิ่งที่ถูกได้มากนักเพราะการศึกษาทางโลกในปัจจุบัน นอกจากไม่กล่อมเกลานิสาสัยใจคอแล้ว ยังตั้งข้อสงสัยความรู้ทางศาสนา จริยธรรมและเรื่องถูกผิดชั่วอีกด้วย ซึ่งยิ่งลดค่าความจริงและความดีของคุณค่าและวิชาความรู้เกี่ยวกับคุณค่าลงลดการศึกษาอบรมกล่อมเกลาลงเพียงใด ก็จะเปิดโอกาสให้คนมีอคติและใช้อคติได้มากขึ้นเพียงนั้น ทำให้คนที่คิดถูกคิดตรงมีน้อยลง และคนคดในข้ออยู่ในกระดุกคือคิดคดโดยสันดานมีมากขึ้นและจะทำให้เกิดภาวะตรงข้ามอย่างหนึ่งขึ้นในสังคมคือ “นักปราชญ์ราชบัณฑิตอ้างเหตุผลที่ถูกต้องป้องกันหรือสนับสนุน สิ่งที่ไม่รู้เหตุผลและไม่ชอบธรรมอันตนมีอคติอยู่ ส่วนคนไร้การศึกษาก็จะป้องกันหรือสนับสนุนสิ่งที่ไร้เหตุผลและไม่ชอบธรรมอันตนมีอคติด้วยข้อโต้แย้งที่ไม่ถูกต้องในเชิงเหตุผล”

สิ่งที่เกิดขึ้นในสภาวะดังกล่าวไม่ใช่การอ้างเหตุผลผิด แต่อาจเป็นการอ้างเหตุผลที่ถูกจากข้ออ้างที่มาจากอคติที่จะเลือกอย่างหนึ่งปฏิเสธอีกอย่างหนึ่งโดยไม่ใช้เหตุผล เช่น ใช้ความเชื่อว่าคนนั้นคนนี้เป็นคนดี ความคิดนั้นความคิดนี้เป็นความคิดดีแล้วยอมรับสิ่งที่เกี่ยวข้องกับคนนั้น ๆ หรือกับความคิดนั้น ๆ มาเป็นข้อยอมรับเพื่อจะอ้างเหตุผลต่อไป

อคติจึงเป็นเรื่องที่แก้ยากซึ่งพระพุทธศาสนา มักใช้คำที่พูดถึงคนเหล่านี้ว่า “เกื้อยาก” คือไม่เกื้อไม่เงินในความผิดที่ตนกระทำ เป็นคนประมาท หน้าด้านไร้ยางอาย ทำความผิดความชั่ว แล้วอ้างเหตุผลสนับสนุนว่าดีหรือไม่ใช่ความผิดความชั่ว ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่แก่ใจ เราจึงมีความคิดแปลก ๆ เกิดขึ้นในสังคมระดับประเทศเช่น “ถ้าจะว่าโกงก็ต้องหาใบเสร็จมาแสดงได้” “ทำความผิดโดยสุจริต” คำพูดเหล่านี้ถ้าเป็นเรื่องเกิดจากตนก็ยอมรับว่าใช่เป็นเหตุผลได้ แต่ถ้าเกิดจากคนอื่นก็จะถือว่าเป็นการเลียงความผิดอคติของคนไม่มีความรู้แก่ง่ายกว่าเพราะการป้องกันหรือสนับสนุนอคติด้วยการอ้างเหตุผลผิด ๆ สามารถเอาชนะได้ง่ายด้วยการอ้างเหตุผลที่ถูก แต่อคติของคนที่มีความรู้จะเปลี่ยนแปลงได้ยากเพราะเขาจะพยายามอย่างถึงที่สุดที่จะอ้างเหตุผลเพื่อปกป้อง

รักษาคติของเขาไว้และหากเป็นคนมีอำนาจก็จะใช้อำนาจปกป้องทุกวิถีทาง แม้กระทั่งงานด้วยเหตุผลก็จะคือแพ่งหรือใช้อำนาจบิดเบือนไป

ตัวเราเองถ้ามีอคติก็จะทำเช่นนั้น บางครั้งก็รู้ตัว บางครั้งก็ไม่รู้ตัว อคตินี้เมื่อถูกโต้แย้งด้วยเหตุผลจนแพ้หรือต้องยอมงานจะทำให้เกิดความโกรธอย่างรุนแรง และทำในสิ่งที่ไร้เหตุผลและเป็นภัยได้ เพราะโดยปกติคนที่มีความเชื่อใดถ้ามีผู้ทำการอัน สันคลอนหรือดูหมิ่นความเชื่อก็จะโกรธและได้ตอบรุนแรงได้ง่าย ยิ่งเป็นคนมีความ ฉลาดหรือมีอำนาจก็ยิ่งรู้สึกว่าคุณทำลาย ความโกรธจึงเพิ่มขึ้นอีก เมื่อเหตุผลพิทักษ์ ความเชื่อไม่ได้ คนเราก็มักใช้ความโกรธและทำสิ่งไร้เหตุผลและเป็นภัยในการพิทักษ์

เมื่อการโต้แย้งทำให้อีกฝ่ายหนึ่งโกรธแสดงว่าฝ่ายนั้นเริ่มมีจุดอ่อนและเกิดจุดอ่อน ในการโต้แย้งต่อไปได้ง่าย ในกรณีทั่ว ๆ ไปวิธีที่จะทำให้คนคิดหาเหตุผลได้ไม่ดีก็คือ กระตุ้นให้โกรธ ซึ่งเป็นวิธีที่ไม่ดีในเชิงเหตุผลแต่เป็นกลอุบายเอาชนะเหตุผลได้อย่าง หนึ่ง เพราะทำให้เกิดจุดอ่อนที่จะโจมตีได้ง่าย เช่น ทำให้เขาดูเป็นตัวตลกหรือเป็นคน ไม่มีเหตุผล หรือเราอาจทิ้งการโต้แย้งเพราะเรากำลังจะเป็นฝ่ายแพ้ก็ได้ แต่ในเชิง วิชาการเราไม่ควรใช้วิธีการเช่นนี้กับผู้อื่นเนื่องจากไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม เป็นการ กระทำของคนไม่ดี

อคติเกิดขึ้นได้ก็เพราะคนมีธรรมชาติปรารถนาสิ่งที่ตนพอใจและไม่ปรารถนาสิ่ง ที่ตนไม่พอใจ เช่น ปรารถนาเงินทอง ความสะดวกสบาย ไม่ปรารถนาความล้มเหลว ยากจน ความตาย ดังนั้นข้อความหรือความเชื่อใดที่ทำให้รู้สึกว่ารักษาความร่ำรวย ความสะดวกสบาย ความมั่นคงของชีวิต และทำให้รู้สึกว่าสิ่งที่ไม่พอใจซึ่งตรงกันข้าม จะไม่เกิดขึ้น ย่อมเป็นข้อความที่คนที่พึงพอใจ ยอมรับ เชื่อถือและยึดเอาเป็นความเชื่อ

การขจัดอคติเป็นเรื่องยากก็เพราะผู้มีอคติมักจะคิดว่าตนเชื่อถือหรือยึดถือความ เชื่อนั้น ๆ โดยมีเหตุผลและไม่ได้ใช้อารมณ์ ถ้าเรารู้ว่าสิ่งที่เราเชื่อไม่มีเหตุผลเราก็จะ เลิกเชื่อ แต่อคติทำให้เราไม่สามารถมองเห็นความไม่มีเหตุผลนั้นได้ เพราะความเชื่อ ไม่ได้มาจากเหตุผลแต่เป็นเหตุผลที่มาจากความเชื่อ อีกทั้งอคติยังซ่อนอยู่ในจิตไร้สำนึกลึกเกินกว่าระดับจิตสำนึกโดยปกติ อคติทำให้คนเราไม่รับฟังเหตุผลตรงข้าม

ฟังแล้วก็ไม่ได้คิดต่ออย่างพินิจพิเคราะห์แต่ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไป และลืมเสียในที่สุด ในทางตรงข้ามถ้าเป็นเรื่องที่เชื่อแล้วก็จะหาเหตุผลสนับสนุนอย่างเต็มที่ การไม่รับฟังเหตุผลหรือการพยายามพูดถึงเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามอย่างพอฟ่าน ๆ แล้วใช้เหตุผลสนับสนุนความเชื่อของตนและหักล้างให้เห็นว่าดีกว่า น่าเชื่อกว่านี้เรียกว่า การใช้เหตุผลสนับสนุนด้านเดียว (rationalisation) การแก้ไขเรื่องนี้ทำได้โดยหาเหตุผลที่สนับสนุนข้อสรุปตรงข้าม

อคติยังทำให้เกิดการอ้างเหตุผลแบบ “พูดเข้าข้างตัวเอง” (special pleading) เช่น “การสร้างถนนเพิ่มขึ้นก็เท่ากับเป็นการสนับสนุนให้รถชนคนตายเพิ่มขึ้น” การอ้างเหตุผลแบบนี้เป็นการละเลยเหตุผลอื่น ๆ ในเรื่องนั้น เช่น การสร้างถนนเพิ่มลดการจราจรติดขัด การสร้างถนนเพิ่มซึ่งลดการติดขัดในการจราจรช่วยลดปริมาณการสูญเสียน้ำมันโดยเปล่าประโยชน์ การอ้างเหตุผลแบบพูดเข้าข้างตัวเอง เป็นการอ้างแต่ข้อดี หรือพูดเอาแต่ได้ เช่น “การขึ้นเงินเดือนทำให้ข้าราชการมีรายได้มากขึ้นซึ่งเป็นการเพิ่มตัวเลขรายได้ประชาชาติ” “การใช้เงินซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยเป็นประโยชน์แก่การค้าและทำให้มีการจ้างงานเพิ่มขึ้น” “กรรมกรควรมีรายได้น้อย ๆ เพราะประเทศไม่อาจแบกรับค่าจ้างเพิ่มขึ้นได้” “ความจนและความยากลำบากจะทำให้เป็นคนเข้มแข็งขึ้น” “หากเพิ่มเงินค่าจ้างกรรมกรก็มีแต่นำไปใช้ในทางฟุ่มเฟือย เช่น ซื้อมือถือ” การแก้ไขเรื่องนี้ทำได้โดยใช้เหตุผลเดิมแต่นำไปสู่ข้อสรุปที่ตรงข้าม เช่น “กรรมกรควรมีรายได้มากขึ้นเพื่อให้อุณภาพชีวิตดีขึ้น”

การอ้างเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับอคติอีกแบบหนึ่งคือ “การพูดเอาใจคนฟัง” (appeal to the audience) คือพูดในสิ่งที่คนฟังต้องการฟัง นักการเมืองมักหาเสียงด้วยวิธีนี้ เช่น นักการเมืองที่นำเงินของประเทศไปใช้ซื้ออาวุธหรือไปใช้ลงทุนในกิจการที่ตนต้องการหาประโยชน์ ก็มักอ้างเหตุผลในแง่ที่ประชาชนจะได้ประโยชน์ เช่นจะทำให้ต่างชาติเชื่อมั่นในเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศ ต่างชาติจะนำเงินมาลงทุนเป็นการนำเงินทุนต่างประเทศเข้ามาและทำให้เกิดการจ้างงาน การอ้างเหตุผลนี้อาจแย้งได้ด้วยการชี้ว่าสิ่งที่โฆษณาชวนเชื่อนั้นนำไปสู่สิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เช่น การเปิด

โอกาสให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนมาก ๆ จะทำให้กิจการต่าง ๆ ตกไปในมือคนต่างชาติ อันเป็นการขายชาติ” •

บทที่ ๕

บทที่ห้า

ความผิดพลาดเพราะไม่ชำนาญการใช้รูปแบบ



ในบทที่ผ่านมา เราได้พิจารณาหลักการกว้างๆ ในการใช้เหตุผลกับผู้อื่นว่า มีความผิดพลาดในการอ้างเหตุผลที่สำคัญๆ และพบบ่อยๆ อะไรบ้าง และเราจะมีวิธีหลีกเลี่ยงการใช้เหตุผลที่ไม่ถูกต้องนั้นๆ อย่างไรบ้าง ในบทนี้เราจะมาพิจารณาการอ้างเหตุผลที่ใช้กับผู้อื่นอย่างเจาะจงลงไปบางชนิด ในทางตรรกวิทยานั้นเราทราบว่ารูปแบบการอ้างเหตุผลที่สำคัญๆ มีอะไรบ้าง และรูปแบบการอ้างเหตุที่ว่านั้นที่ถูกต้องเป็นอย่างไร ที่ไม่ถูกต้องเป็นอย่างไร เราจะใช้เนื้อที่ของบทนี้พิจารณาเรื่องเหล่านี้

๕.๑ การอ้างเหตุผลแบบซิลลิจิสม์

คนที่หัดทำอะไรๆ เช่น งานฝีมือ งานครัว งานช่าง คนตรี กีฬา เมื่อเริ่มต้นมักจะทำตามกฎหรือแบบแผนที่ครูหรือตำราบอกไว้ เมื่อทำถูกต้องก็ได้สิ่งที่ต้องการ คนที่เพิ่งหัดเหล่านี้เมื่อต้องทำอะไรๆ ในสภาพแวดล้อมจริงจะเกิดปัญหามากมายและไม่อาจใช้ความรู้ที่เรียนมาแก้ไขได้ เพราะการเรียนในระดับต้นเป็นการเรียนสิ่งที่เป็นไปตามรูปแบบอย่างตรงไปตรงมา ถ้าอะไรตรงตามรูปแบบก็เข้าใจและทำได้ แต่อะไรที่เป็นการใช้รูปแบบอย่างซับซ้อน หรือเป็นการใช้รูปแบบที่ไม่สมบูรณ์ คัดส่วนนั้นๆ ละส่วนนี้ก็อาจมองไม่ออกและแก้ปัญหาไม่ได้ เหมือนโจทย์เลขที่พลิกแพลง แม้วิธีการที่ใช้จะเป็นวิธีเดิม ผู้ที่ยังไม่ชำนาญวิธีนั้นก็ทำไม่ได้ เพราะไม่สามารถจัดการสิ่งที่พลิกแพลงให้เข้าสู่รูปแบบพื้นฐานอย่างสมบูรณ์ได้ คนเล่นฟุตบอลที่ชำนาญเล่นพลิกแพลงแต่อยู่ในกรอบของกฎ ส่วนคนที่ไม่ชำนาญถ้าเล่นนอกแบบก็กลายเป็นเล่นผิดกฎได้ง่าย

ความสัมพันธ์ของจำนวนในเลขคณิต เช่น $๒+๒ = ๔$ อาจปรากฏในเรื่องและกิจการต่าง ๆ ได้มากมายไม่จบสิ้น เช่น เงินสองบาทเดิมรวมกับสองบาทที่ได้มาใหม่เป็นเงินสี่บาท มีคนงานอยู่เดิมสองคน รับเพิ่มอีกสองคนรวมเป็นสี่คน การสัมมนามีการหยุดพักช่วงเช้าสองครั้ง ช่วงบ่ายอีกสองครั้งรวมเป็นสี่ครั้ง ฯลฯ ในทางกลับกันจากข้อความดังกล่าวเราสามารถมองเห็นข้อเหมือนกันคือทุกข้อความพูดถึง จำนวนสองรวมกับจำนวนสองเป็นจำนวนสี่ คนที่ชำนาญเลขคณิตเห็น $๒+๒ = ๔$ ก็สามารถนำไปใช้ในเรื่องต่าง ๆ ได้ และเห็นเรื่องราวหรือกิจการต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นก็เห็น “รูปแบบ” $๒+๒ = ๔$ ได้ รูปแบบในการอ้างเหตุผลก็มีอยู่แล้วในการอ้างเหตุผลทั่วไปในชีวิตประจำวัน นักตรรกวิทยาผู้ชำนาญสามารถนำรูปแบบไปใช้ในการอ้างเหตุผลให้พลิกแพลงได้ และเปลี่ยนการอ้างเหตุผลที่มีผู้อ้างอย่างพลิกแพลงให้กลับเข้ารูปแบบพื้นฐานได้ ซึ่งคนที่ไม่ชำนาญอาจไม่รู้จุดที่ต้องพิจารณาหรือระมัดระวัง ทำให้พลาดได้

การอ้างเหตุผลจะลึกซึ้งและซับซ้อนสักเพียงไรก็ตาม ก็ทำให้กระจ่างได้ ถ้าค่อยๆ แยกแยะลงไปสู่รูปแบบพื้นฐาน ซึ่งอยู่ในรูปที่เป็นรูปแบบล้วน ๆ ไม่มีคำที่จะชักจูงใจให้ความคิดและอารมณ์ไขว้เขวไป เช่น อยู่ในรูปความสัมพันธ์ระหว่างตัวอักษร ก ข ค เช่นเดียวกับการสัมพันธ์ทางจำนวนล้วน ๆ เป็นรูปแบบพื้นฐานของเลขคณิตคือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเลข เช่น $๒+๒ = ๔$ โดยไม่ระบุว่าเป็นจำนวนของอะไร เช่น “รัฐบาลที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภาเป็นรัฐบาลเผด็จการทางรัฐสภา รัฐบาลประเทศนี้เป็นรัฐบาลที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภา ดังนั้นรัฐบาลประเทศนี้เป็นรัฐบาลเผด็จการทางรัฐสภา” การอ้างเหตุผลนี้มีรูปแบบเหมือนกับ “คนทุกคนต้องตาย แดงเป็นคน แดงต้องตาย” ซึ่งสามารถทอนลงเป็นรูปแบบพื้นฐานคือ

ทุก ก. เป็น ข.

ทุก ค. เป็น ก.

∴ ทุก ค. เป็น ข.

การอ้างเหตุผลข้างต้นผู้ที่ไม่ชำนาญจะวิเคราะห์หารูปแบบหรือโครงสร้างได้ยากขึ้น หากผู้อ้างมีการตัดหรือเติมคำต่าง ๆ จนไม่อยู่ในรูปแบบที่เป็นประโยคสามประโยคอย่างชัดเจนดังกล่าว เช่น “รัฐบาลที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภา ก็เท่ากับเป็นเผด็จการทางรัฐสภาดังเช่นที่รัฐบาลนี้เป็นมาแล้ว”

ตามรูปแบบข้างต้น ก ข และ ค แทนกลุ่มแต่ละกลุ่ม เช่น

คนทุกคนต้องตาย (ข้ออ้าง)

แดงเป็นคน(คนหนึ่ง) (ข้ออ้าง)

ดังนั้นแดงต้องตาย (ข้อสรุป)

อาจแทนด้วยสัญลักษณ์

ทุก ก. เป็น ข. (ข้ออ้าง)

ค. เป็น (ส่วนหนึ่งของ) ก. (ข้ออ้าง)

ดังนั้น ค. เป็น (ส่วนหนึ่งของ) ข. (ข้อสรุป)

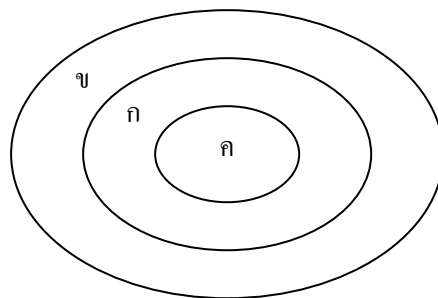
ตามรูปแบบดังกล่าว

ก. แทน กลุ่มของ คน

ข. แทน กลุ่มของ สิ่งที่ต้องตาย

ค. แทน แดง

รูปแบบดังกล่าวสามารถวาดเป็นแผนภูมิได้ดังนี้



ข้อความแรก ก. ทุก ก. หรือ ก. ทั้งหมดเป็น ข. คือ ก. เป็นส่วนหนึ่งของ ข. แทนด้วยวงกลม ก. ที่อยู่ภายในวงกลม ข.

ข้อความที่สอง ก. ทั้งหมดเป็น ก. คือ ค. เป็นส่วนหนึ่งของ ก. แทนด้วยวงกลม ก. ที่อยู่ภายในวงกลม ก.

ได้ผลสรุป คือ ข้อความที่สาม ค. ทั้งหมดเป็น ข. คือ ค. เป็นส่วนหนึ่งของ ข.

นั่นคือ เพราะ ก. เป็นส่วนหนึ่งของ ข. ค. ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ ก. ก็ต้องเป็นส่วนหนึ่งของ ข. ด้วยอย่างแน่นอน

ถ้านำรูปแบบนี้ไปเทียบกับการอ้างเหตุผลแรก

รัฐบาลที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภาเป็นรัฐบาลเผด็จการทางรัฐสภา

รัฐบาลประเทศนี้ที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภา เป็นรัฐบาลเผด็จการ

ดังนั้น รัฐบาลประเทศนี้เป็นรัฐบาลเผด็จการ

รัฐบาลที่มีเสียงข้างมากในรัฐสภาคือ ก.

รัฐบาลเผด็จการทางรัฐสภา คือ ข.

และรัฐบาลประเทศนี้ คือ ค.

เมื่อแทนด้วยสัญลักษณ์การอ้างเหตุผลข้างต้นจะอยู่ในรูป

ก. ทั้งหมดเป็น ข. (ข้ออ้าง)

ค. ทั้งหมดเป็น ก. (ข้ออ้าง)

∴ ค. ทั้งหมด เป็น ข. (ข้อสรุป)

ซึ่งวาดเป็นแผนภูมิได้อย่างเดียวกับการอ้างเหตุผลข้ออื่น ๆ ที่อธิบายมาแล้ว รูปแบบนี้เป็นการอ้างเหตุผลที่ถูกต้อง คือ ถ้า ก. ทั้งหมดเป็น ข. ค. ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ ก. ก็ต้องเป็น ข. ด้วย มนุษย์ที่มีเหตุผลย่อมยอมรับทุกคน การยอมรับเช่นนี้ทำให้นักปรัชญาเช่นอริสโตเติลเชื่อว่า “กฎความคิด” ของมนุษย์และตรรกวิทยาก็คือกฎความคิดดังกล่าว

เมื่อเราพูดว่าการอ้างเหตุผลถูกต้องตามที่กล่าวข้างต้น คำว่าถูกต้องหรือบางทีใช้ว่า สมเหตุสมผล มีความหมายเพียงว่าการอ้างเหตุผลนั้นถูกต้องตามรูปแบบ เช่นเดียวกับเมื่อทำเลขถูก เราหมายความว่าทำถูกวิธี และถ้าข้ออ้างเป็นจริงเราก็จะได้ข้อสรุปที่เป็นจริง เช่นเดียวกับที่เรานำเลขคณิตไปใช้กับข้อมูลจริงใน

ชีวิตประจำวัน เช่น คิดค่าใช้จ่าย เราก็จะได้คำตอบที่เป็นจริง ลำพังรูปแบบไม่อาจรับรองได้ว่าจะได้คำตอบที่เป็นจริง ต้องรู้ว่าข้ออ้างเป็นจริงเสียก่อน หากข้ออ้างไม่เป็นจริงคำตอบก็อาจไม่เป็นจริง หรือแม้คำตอบเป็นจริงก็เป็นจริงโดยบังเอิญ เช่น

เห็ดทุกชนิดเป็นพิษ (ข้ออ้าง)

เห็ดโคนเป็นเห็ดชนิดหนึ่ง (ข้ออ้าง)

ดังนั้นเห็ดโคนเป็นพิษ (ข้อสรุป)

จะเห็นได้ว่าการอ้างเหตุผลนี้รูปแบบถูกต้องทุกประการ คือเป็นรูปแบบเดียวกับการอ้างเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว แต่เนื่องจากข้ออ้างแรกไม่เป็นจริง คือ ไม่ใช่เห็ดทุกชนิดที่เป็นพิษ การอ้างจากข้ออ้างที่ไม่จริงดังกล่าวจึงทำให้สรุปว่าเห็ดโคนเป็นพิษ ทั้ง ๆ ที่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น ข้ออ้างแรกบังคับว่าเห็ดไม่ว่าจะเป็นเห็ดอะไรก็ต้องเป็นพิษทั้งสิ้น ดังนั้นถ้าเราเปลี่ยนข้อความในข้ออ้างที่สองเป็น

“เห็ดมาเป็นเห็ดชนิดหนึ่ง”

ก็จะสรุปได้ว่า “เห็ดมาเป็นพิษ” ซึ่งเป็นความจริง แต่ความจริงดังกล่าวเป็นไปตามรูปแบบบังคับและรูปแบบบังคับให้เห็ดทุกชนิดเป็นพิษ แต่รูปแบบไม่อาจบังคับให้ข้อความแต่ละข้อความเป็นจริงได้ ความจริงของข้อความต้องทดสอบด้วยวิธีอื่นเช่น นิยาม หรือประสบการณ์ ดังนั้นเราไม่อาจพิสูจน์ความจริงของข้อสรุปจากการอ้างเหตุผลที่มีรูปแบบถูกต้องได้ ในทางกลับกันเราก็ไม่อาจพิสูจน์ว่ารูปแบบการอ้างเหตุผลถูกต้องจากข้ออ้างที่เป็นจริงทั้งหมด เช่น

ม้าทุกตัวเป็นสัตว์สี่เท้า (ข้ออ้าง)

อนงค์พิศواسเป็นสัตว์สี่เท้า (ข้ออ้าง)

ดังนั้นอนงค์พิศواسเป็นม้า (ข้อสรุป)

การอ้างเหตุผลนี้มีข้ออ้างทั้งสองข้อเป็นจริง และแม้ข้อสรุปอาจเป็นจริง คือ อนงค์พิศواسเป็นม้าจริง ๆ (อาจเป็นสัตว์สี่เท้าอื่นก็ได้) ก็ไม่อาจยืนยันได้ว่าการอ้างเหตุผลนี้ถูกต้อง

ถ้ามาแทนด้วย ก. สัตว์สี่เท้าแทนด้วย ข. อนงค์พิสวาส แทนด้วย ค. รูปแบบการอ้างเหตุผลจะเป็นดังนี้

ก. ทั้งหมดเป็น ข. (ข้ออ้าง)

ค. ทั้งหมดเป็น ข. (ข้ออ้าง)

ค. ทั้งหมดเป็น ก. (ข้อสรุป)

การที่ ก. ทั้งหมดเป็น ข. และ ค. ทั้งหมดเป็น ข. เราสรุปไม่ได้ว่า ก. กับ ค. ต้องเกี่ยวข้องกัน เหมือน ก. เป็นสมาชิกสโมสรโรตารี และ ข. ก็เป็นสมาชิกสโมสรโรตารี ก็ไม่จำเป็นว่า ก. จะต้องเป็น ข. หรือ ข. จะต้องเป็น ก.

ในการใช้เหตุผลจริง ๆ รูปแบบการอ้างเหตุผลมิได้มองเห็นได้ง่าย ๆ เช่นนี้ เพราะภาษาทั่วไปมิได้พูดเป็นประโยคตรรกวิทยา เช่น ก. ทั้งหมดเป็น ข. ยิ่งพูดเป็นประโยคเช่นนี้ทั้งสามประโยคยังไม่เป็นธรรมชาติ เช่น

คนทุกคนเป็นสิ่งมีชีวิต

สิ่งมีชีวิตทุกสิ่งต้องตาย

∴ คนทุกคนต้องตาย

ข้อความนี้ภาษาที่พูดกันทั่วไปอาจเป็นดังนี้ “คนต้องตายทุกคนเพราะเป็นสิ่งมีชีวิต” หรือ “สิ่งมีชีวิตทุกสิ่งต้องตาย คนก็ต้องตายทุกคน” กล่าวคือไม่ได้พูดครบทุกข้อความ และแม้จะพูดครบทุกข้อความก็อาจไม่ใช่ข้อความที่ตรงไปตรงมา เช่น “สิ่งที่เรียกว่าสังคมนิยมแบบสายกลางนั้น แท้จริงแล้วก็คือคอมมิวนิสต์ที่แปลงร่างมา พวกนี้ต้องการ โอนอุตสาหกรรมจากเอกชนมาเป็นของรัฐ และนั่นคือสิ่งที่คอมมิวนิสต์ทำในรัสเซีย”

การอ้างเหตุผลนี้ถ้าจะเขียนตามรูปแบบจะเป็นดังนี้

สังคมนิยมแบบสายกลางเป็นการปกครองที่ต้องการ โอนอุตสาหกรรมจากเอกชนมาเป็นของรัฐ

คอมมิวนิสต์เป็นการปกครองที่ต้องการ โอนอุตสาหกรรมจากเอกชนมาเป็นของรัฐ

ดังนั้น สังคมนิยมแบบสายกลางเป็นคอมมิวนิสต์

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการอ้างเหตุผลแม้จะซับซ้อนจนยากที่จะตัดสินว่าถูกหรือผิดโดยทันที หากเปลี่ยนไปสู่รูปแบบพื้นฐานทางตรรกวิทยาแล้วก็บอกได้ง่ายว่าถูกหรือผิด เมื่อเป็นเช่นนี้ความรู้ทางตรรกวิทยาก็เป็นประโยชน์ หากต้องการมีความสามารถในการอ้างเหตุผลเพิ่มขึ้นก็ควรหาดำราตรรกวิทยาเบื้องต้นมาศึกษา ดำร่าดังกล่าวอาจเรียกชื่อต่าง ๆ กันเช่น *ตรรกวิทยา ตรรกศาสตร์ การใช้เหตุผล* หรืออาจมีชื่ออื่น ๆ อีก

รูปแบบการอ้างเหตุผลที่ยกตัวอย่างไปแล้วนั้นเป็นการอ้างเหตุผลแบบที่มีชื่อว่า ซิลลोजิซึม (syllogism) เป็นการอ้างเหตุผลที่นักปรัชญาชื่อ อริสโตเติลได้กำหนดรูปแบบและกฎเกณฑ์ในการพิสูจน์ไว้ ซิลลोजิซึมเป็นการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย (deduction) ชนิดหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยข้ออ้าง ๒ ข้อ กับข้อสรุป ๑ ข้อ การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยเป็นการอ้างเหตุผลจากข้ออ้างที่เป็นข้อความสากลไปสู่ข้อสรุป

๕.๒ การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยอื่นนอกจากแบบซิลลोजิซึม

การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยมีรูปแบบอื่น ๆ อีก เช่น รูปแบบ “ถ้า...ก็...” เช่น “ถ้าสัตว์สองขาตัวใดมีปีก สัตว์ตัวนั้นเป็นนก” ซึ่งเราอาจกำหนดเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างรูปแบบพื้นฐานในการอ้างเหตุผลต่อไปได้ว่า

ถ้า ก. เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก ก. ก็เป็นนก จากรูปแบบพื้นฐานนี้เราก็แทนค่า ก. ได้มากมาย เช่น ถ้า ให้ ไก่ คือ ก. ก็อ้างเหตุผลตามรูปแบบได้ว่า

ถ้าไก่เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก ไก่ก็เป็นนก แต่การแทนค่าก็คือการยืนยันว่าไก่เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก จึงเขียนเป็นรูปแบบการอ้างเหตุผลได้ดังนี้

ถ้าไก่เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก ไก่ก็เป็นนก (ข้ออ้าง)

ไก่เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก (ข้ออ้าง)

ดังนั้น ไก่ เป็นนก (ข้อสรุป)

หรือเขียนเป็นสัญลักษณ์ได้ว่า ก. \supset ข.

ก. คือ ไก่เป็นสัตว์สองขาที่มีปีก

ข. คือ ไก่เป็นนก

⊃ คือ ถ้า...ก็

การอ้างเหตุผลรูปแบบนี้ก็เช่นเดียวกับซิลลอจิสซึมคือ ถ้าข้ออ้างเป็นจริงทั้งหมด ข้อสรุปก็เป็นจริงแน่นอน แต่ถ้าข้ออ้างไม่เป็นจริงข้อสรุปอาจจริงหรือไม่จริงก็ได้ เช่น ถ้า เปลี่ยนจากไก่เป็นค่างคาว ก็จะอ้างเหตุผลได้ดังนี้

ถ้าค่างคาวเป็นสัตว์สองขาที่มีปีก ค่างคาวก็เป็นนก (ข้ออ้าง)

ค่างคาวเป็นสัตว์สองขาที่มีปีก (ข้ออ้าง)

∴ ค่างคาวเป็นนก (ข้อสรุป)

การอ้างเหตุผลนี้มีรูปแบบอย่างเดียวกับเรื่องไก่ และในแง่รูปแบบการอ้างเหตุผลก็เป็นการอ้างเหตุผลที่ถูกต้องทั้งคู่ แต่เรื่องไก่นั้นเราทราบว่าเป็นจริง ส่วนเรื่องค่างคาว เราทราบว่าไม่เป็นจริง เพราะค่างคาวเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ไม่ใช่ชนก เหตุใดจึงเป็นเช่นนี้ เหตุเพราะการอ้างเหตุผลทั้งเรื่องไก่และค่างคาวมาจากข้อความว่า

ถ้าสัตว์ที่มีสองขาใด ๆ เป็นสัตว์ที่มีปีก สัตว์ตัวนั้นเป็นนก

ถ้าข้อความดังกล่าวนี้เป็นจริงเสมอค่างคาวก็ต้องเป็นนก แต่ข้อความดังกล่าวก็ไม่จริงเสมอไป ค่างคาวจึงอยู่ในส่วนที่ยกเว้นได้ แต่ถ้าระบุได้ชัดว่า “สัตว์ที่มีปีกแบบนก” ค่างคาวก็ไม่จัดอยู่ในกลุ่มนี้เพราะปีกค่างคาวต่างกับปีกนก

การอ้างเหตุผลดังกล่าวมีรูปแบบพื้นฐาน ๔ รูปแบบ เป็นรูปแบบที่ถูกต้อง ๒ รูปแบบ รูปแบบที่ไม่ถูกต้อง ๒ รูปแบบ ดังนี้

ถ้า ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

ให้ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้แทนด้วย P

ก. เป็นรัฐเผด็จการ แทนด้วย Q

ข้ออ้างข้างต้นจะอยู่ในรูป $P \supset Q$

เราสรุปจากข้ออ้างนี้ได้ 4 แบบ คือ โดยยืนยัน P หรือยืนยัน Q กับโดยปฏิเสธ P หรือปฏิเสธ Q ดังนี้

๑. $P \supset Q$	๒. $P \supset Q$
P	Q
$\therefore Q$	$\therefore P$
๓. $P \supset Q$	๔. $P \supset Q$
$\neg P$	$\neg Q$
$\therefore \neg Q$	$\therefore \neg P$

การอ้างเหตุผลที่ ๑ กับ ๔ เป็นการอ้างเหตุผลที่ถูกต้อง

การอ้างเหตุผลที่ ๒ กับ ๓ เป็นการอ้างเหตุผลที่ไม่ถูกต้อง

ตามตัวอย่าง

การอ้างเหตุผลที่ ๑

ถ้ารัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ รัฐ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

รัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้

\therefore รัฐ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

ตามตัวอย่างการอ้างเหตุผลนี้ ถ้าข้อความแรกเป็นเงื่อนไขที่เป็นเช่นนั้นเสมอ หากยืนยันเงื่อนไขเหตุ ผลของเงื่อนไขก็ต้องตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ข้อสรุปจึงได้มาอย่างถูกต้อง

การอ้างเหตุผลที่ ๔

ถ้ารัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ รัฐ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

รัฐ ก. ไม่เป็นรัฐบาลเผด็จการ

\therefore รัฐ ก. ไม่เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้

ตามตัวอย่างถ้าเงื่อนไขเป็นจริง เงื่อนไขเหตุเกิดผลสรุปก็ต้องเกิด เมื่อผลสรุปไม่เกิดก็แสดงว่าไม่มีเงื่อนไขเหตุ การอ้างเหตุผลนี้จึงถูกต้อง

การอ้างเหตุผลที่ ๒

ถ้ารัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ รัฐ ก. เป็นเผด็จการ

รัฐ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

∴ รัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้

ถ้ามีเงื่อนไขเหตุคือการวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ ผลสรุปคือเป็นรัฐเผด็จการแต่การเป็นรัฐเผด็จการก็ไม่จำเป็นต้องเป็นรัฐที่วิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ อาจจะมีรัฐเผด็จการที่ยอมให้ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลได้ ดังนั้นการอ้างเหตุผลนี้ไม่ถูกต้อง

การอ้างเหตุผลที่ ๓

ถ้ารัฐ ก. เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ รัฐ ก. เป็นรัฐเผด็จการ

รัฐ ก. ไม่เป็นรัฐที่ประชาชนวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้

∴ รัฐ ก. ไม่เป็นรัฐเผด็จการ

เงื่อนไขที่มีอยู่คือ วิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ จึงเป็นรัฐเผด็จการ แต่การเป็นรัฐเผด็จการไม่ได้อยู่ที่เงื่อนไขเดียวคือการวิจารณ์รัฐบาลไม่ได้ ดังนั้นแม้เป็นรัฐที่วิจารณ์รัฐบาลได้ ก็อาจเป็นเผด็จการด้วยเงื่อนไขอื่น เช่น อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอยู่ที่ผู้ปกครองสูงสุดคนเดียว เป็นต้น การอ้างเหตุผลนี้จึงไม่ถูกต้อง

๕.๓ การอ้างเหตุผลเวียนเป็นวงกลมหรือวัฏพินหลัก

การอ้างเหตุผลเวียนเป็นวงกลม (circular argument) มีรูปแบบคือ “ถ้า ก. ก็ ข. , ถ้า ข. ก็ ค. , ถ้า ค. ก็ ก.” เช่น การกระทำของมนุษย์ไม่เป็นอิสระเพราะต้องเลือกการกระทำที่มีพลังมากกว่า มนุษย์เลือกการกระทำที่มีพลังมากกว่าก็เพราะการกระทำนั้นชนะอีกการกระทำหนึ่ง การที่การกระทำนั้นชนะอีกการกระทำหนึ่งก็เพราะมีพลังมากกว่า

การอ้างเหตุผลชนิดนี้บางครั้งเรียกว่าการเอาปัญหามาเป็นเหตุผล (begging the question) คือถือเอาสิ่งที่ต้องการพิสูจน์เป็น สิ่งที่ยอมรับ ในตัวอย่างข้างต้น สิ่งที่เป็นปัญหาหรือต้องการพิสูจน์ก็คือ “ทำไมการกระทำที่มีพลังมากกว่าจึงชนะการกระทำที่มีพลังน้อยกว่า” แต่ผู้อ้างกลับเอาสิ่งที่ป็นคำถามนั้นมาเป็นเหตุผล ซึ่งเท่ากับยอมรับว่าเป็นจริงจึงนำมาเป็นข้ออ้างได้ แต่ที่จริงยังไม่ได้พิสูจน์

วิธีแก้ปัญหานี้ก็คือต้องจับประเด็นที่เป็นปัญหาให้มั่นคงและให้อธิบายความหมายของคำที่เป็นปัญหาหรือต้องการพิสูจน์นั้น

การอ้างเหตุผลที่ผิดพลาดเพราะไม่เข้าใจหรือสับสนในเรื่องรูปแบบนี้อาจศึกษาเพิ่มเติมได้จากหนังสือตรรกวิทยาหรือการใช้เหตุผลที่ใช้เรียนกันในสถาบันอุดมศึกษา

นอกจากเรื่องรูปแบบเราได้เห็นแล้วว่าความจริงของข้ออ้าง หรือข้อความที่นำมาใช้เป็นหลักฐานในการอ้างเหตุผลหรือการพิสูจน์ก็เป็นองค์ประกอบสำคัญของการอ้างเหตุผลที่ดี จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ควรต้องศึกษาว่าเราจะมีวิธีการพิจารณาความจริงของข้อความอย่างไร การศึกษาเรื่องนี้จะช่วยไม่ให้เราถูกข้อมูลหลอก และเราสามารถหลีกเลี่ยงการใช้ข้อมูลอย่างไม่ถูกต้องและการใช้ข้อมูลหลอกผู้อื่น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องไม่ดีและไม่ชอบธรรมในการใช้เหตุผล ๑

บทที่หก

ความผิดพลาดเกี่ยวกับเนื้อหาสาระ



อ้างเหตุผลแม้จะถูกต้องตามรูปแบบแต่ถ้าไม่สัมพันธ์กับความจริงก็
ไม่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต เพราะจะกลายเป็นเพียงการเล่นเกมทาง
ความคิดเท่านั้น เช่นเดียวกับการเรียนเลข ถ้าเรียนแต่ความสัมพันธ์
ระหว่างตัวเลข ไม่เรียนเลขโจทย์ก็ใช้งานไม่ได้ โจทย์เลขก็เป็นเพียงสถานการณ์สมมติ
ไม่ใช่ความจริง ดังนั้นแม้จะทำเลขตามโจทย์ได้ถูกต้องก็ไม่เกี่ยวกับความจริง แต่การ
ทำเลขโจทย์ได้ก็เป็นการฝึกใช้ความสัมพันธ์ทางเลขคณิต และรู้ว่าเลขคณิตเกี่ยวข้อง
กับความจริงในโลกได้อย่างไร การที่นำเลขคณิตมาเปรียบเทียบก็เพราะเลขคณิตก็เป็น
รูปแบบหนึ่งของการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย และเป็นรูปแบบที่สำคัญ เพราะมีการพัฒนา
เป็นระบบและนำมาใช้ทั้งในชีวิตประจำวัน ในการหาความรู้และในการสร้างความ
เจริญทางเทคโนโลยีของมนุษย์มาแต่อดีต

เนื้อหาสาระก็เป็นเรื่องที่ผิดพลาดได้เช่นเดียวกับรูปแบบ และเป็นเรื่องที่ต้อง
ระมัดระวังเพื่อจะสื่อสารกับผู้อื่นได้อย่างไม่ผิดพลาด เพราะการสื่อสารนั้นจุดประสงค์
ที่แท้ก็คือการถ่ายทอดความจริงเพื่อจะให้เกิดความรู้ความเข้าใจ เกิดประโยชน์และเกิด
ความสุขแก่มนุษย์ การป้องกันความผิดพลาดด้านเนื้อหาสาระจะมีประสิทธิภาพก็ด้วย
การรู้ว่าคนเราผิดพลาดในเรื่องดังกล่าวได้อย่างไร และจะมีวิธีแก้ไขได้อย่างไร
นอกจากนั้นจะต้องรู้ว่าการอ้างเหตุผลเกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่ถูกต้องเป็นอย่างไรด้วย

ในบทนี้ เราจะพิจารณาการอ้างเหตุผลที่ผิดพลาดทางด้านเนื้อหาสาระที่พบบ่อยๆ
ดังต่อไปนี้

๖.๑ การคิดแบบที่ยังไม่ได้แยกแยะ

การคิดแบบไม่แยกแยะปรากฏให้เห็นได้จากการใช้ข้อความที่มีลักษณะเป็นการสรุปอย่างสั้น ๆ ง่าย ๆ ทั้ง ๆ ที่เรื่องนั้นเป็นเรื่องที่ซับซ้อนและค้นหาความจริงได้อย่างวิทยาศาสตร์ ข้อความที่เกิดจากการคิดแบบนี้มีลักษณะนี้

๑. *สรุปโดยมุ่งเน้นแง่เดียว* การสรุปแบบนี้ในแง่ภาษามักมีการใช้คำเร้าอารมณ์แทนคำที่มีความหมายเชิงบรรยายอยู่ด้วย แต่ในแง่เนื้อหา การสรุปเช่นนั้นเป็นการมุ่งเน้นเฉพาะแง่ใดแง่หนึ่งของเรื่อง ซึ่งมักเป็นแง่ดีหรือร้ายอย่างเดียว เช่น “ภาษีมูลค่าเพิ่มก็คือการทำให้ประชาชนซื้อของแพง” “ภาษีที่เพิ่มขึ้นหมายถึงความสุขทั่วหน้าของประชาชน” ข้อความเหล่านี้อาจมองแง่อื่นได้ เช่น ภาษีมูลค่าเพิ่มมีส่วนช่วยให้ผู้บริโภคระมัดระวังในการบริโภคเพิ่มขึ้นเพราะหากไม่นำไปลงทุนก็จะต้องเป็นผู้จ่ายภาษีนั่นเอง ภาษีที่ว่าทำให้เกิดความสุขแก่ประชาชนทั่วหน้าก็อาจเป็นการเพิ่มขึ้นแก่ประชาชน และอาจทำให้สินค้าขึ้นราคาได้ด้วย

๒. *สรุปโดยไม่พิจารณาในรายละเอียด* การคิดแบบไม่แยกแยะมักจะเป็นการคิดโดยสรุปลักษณะรวมบางลักษณะซึ่งเห็นว่าเป็นลักษณะเด่น โดยไม่พิจารณารายละเอียดทำให้เกิดความเข้าใจผิด เช่น “จิตวิทยาของฟรอยด์สรุปได้ว่าทุกอย่างจบลงด้วยเรื่องเพศ” ฟรอยด์ให้ความสำคัญแก่เรื่องเพศในการอธิบายพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกก็จริงแต่มิใช่ว่าฟรอยด์ไม่คิดเรื่องอื่น ข้อความดังกล่าวเป็นข้อความที่ฟังดูแล้วจะรู้สึกว่าเป็นความคิดที่แปลกและน่าสนใจ แต่ก็ทำให้เข้าใจผิด ฟังดูราวกับว่าฟรอยด์หมกมุ่นในเรื่องเพศ ที่จริงแล้วเรื่องอื่น ๆ ที่ฟรอยด์อธิบายเช่น จิตใต้สำนึก ความฝัน สัญชาตญาณ อารยธรรม ก็เป็นเรื่องที่สำคัญเช่นกัน และในเรื่องเพศนั้น ฟรอยด์ก็อธิบายในฐานะเป็นแรงขับอย่างหนึ่ง โดยอธิบายกลไกความสัมพันธ์ระหว่างแรงขับทางเพศมิใช่มุ่งสอนเรื่องความสัมพันธ์หรือกิจกรรมทางเพศตามความหมายที่ข้อความซึ่งกำกวมดังกล่าวบ่งถึง

๓. *สรุปโดยทำให้ง่าย* ซึ่งเป็นการทำให้ง่ายเกินควร ความ “เกิน” ทั้งหลายเป็นความไม่ถูกต้อง ข้อความจะง่ายถ้าทำให้สั้นคือใช้คำน้อย ผู้อ่านก็จำได้ง่าย การใช้คำน้อยยัง

ทำให้ต้องลดรายละเอียดบางอย่าง ซึ่งอาจเป็นการละเลยรายละเอียดที่สำคัญต่าง ๆ ไป ด้วย การทำให้ง่ายจึงมักเป็นการทำให้ง่ายเกินควร เมื่อพูดกันต่อ ๆ ไปโดยไม่รู้รายละเอียดก็ทำให้เข้าใจผิดความจริง เพราะคำที่ใช้ไม่สื่อเนื้อหาสาระที่เป็นรายละเอียด ยิ่งข้อความสั้นก็ยิ่งสื่อเฉพาะลักษณะที่เด่นเท่านั้น แต่การที่ข้อความสั้นง่าย ก็ทำให้ “เข้าใจเอาเอง” ได้ง่ายด้วย ข้อความที่สรุปโดยทำให้ง่ายเช่นนี้จึงมีผลเสีย เช่น “ตามทฤษฎีของไอน์สไตน์ ทุกอย่างเป็นสิ่งสัมพัทธ์” “สิ่งสัมพัทธ์” ที่ไอน์สไตน์พูดถึงในฟิสิกส์กับ “สัมพัทธ์” ที่ใช้กันทั่วไปทางสังคมวิทยาแม้จะมีความหมายบางส่วนเหมือนกัน แต่ก็ต่างกันมาก “ดื่มนมทุกวัน ร่างกายจะแข็งแรง” ข้อความดังกล่าวก็สั้นและง่าย แต่คนที่ปฏิบัติตามอาจเข้าใจต่างกันในบางเรื่องเช่นปริมาณ ความแตกต่างเรื่องวัยก็ทำให้ต้องดื่มนมที่ต่างกันซึ่งข้อความก็ไม่ระบุรายละเอียด อีกทั้งบางคนดื่มนมแล้วท้องอืดหรือท้องเสีย การปฏิบัติตามคำพูดนี้ก็อาจเป็นผลเสียมากกว่าผลดี ข้อความนี้ถูกต้องแต่ขาดรายละเอียดที่เป็นข้อแม้หรือเงื่อนไขต่าง ๆ การมุ่งสรุปให้ง่าย หรือให้คิดใจอย่างเดียวจึงเป็นการใช้ข้อมูลที่บกพร่องยิ่งเข้าใจง่ายและง่ายก็ยังมีผลในทางปฏิบัติ และยังเป็นอันตราย

๔. สรุปสั้น ๆ คล้ายหรือเป็นคำขวัญที่ดีแต่ไม่มีความชัดเจน คำพูดของนักการเมืองและนักพูดคนสำคัญ ๆ มักมีสิ่งที่เราเรียกกันว่า “วลี หรือประโยคทอง” ซึ่งฟังดูน่าทึ่ง จับใจ ง่าย ดูเหมือนเป็นการสรุปใจความหรือหัวใจของความคิดไว้ในคำพูดเพียงไม่กี่คำ เช่น คำพูดของรูซโฆที่มีอิทธิพลและเป็นคำขวัญในการปฏิวัติฝรั่งเศสที่ว่า “อิสรภาพ ภราดรภาพ และเสมอภาค” คำเหล่านี้ไม่มีการแยกแยะความหมายให้เป็นรูปธรรมเช่นเป็นการปฏิบัติที่เป็น “อิสรภาพ” ในเรื่องอะไร มีขอบเขตเพียงไร “ภราดรภาพ” กับใคร กับกษัตริย์และขุนนางฝรั่งเศสและกับอังกฤษด้วยหรือไม่ “เสมอภาค” ในเรื่องอะไรหรือว่าทุกเรื่อง ประโยคทองของประธานาธิบดีลินคอล์นที่ว่าประชาธิปไตย “ของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน” ก็ไม่แน่ว่าผู้ปกครองกับประชาชนจะเข้าใจตรงกัน ฝ่ายรัฐบาลกับฝ่ายค้านจะเห็นตรงกันหรือไม่ว่าการกระทำของรัฐบาลสอดคล้องกับคำขวัญนี้ “ของประชาชน” หมายความว่า

อย่างไร มีอะไรวัด อะไรเป็นหลักประกัน “โดยประชาชน” นั้นรวมการซื้อเสียงในการเลือกตั้งด้วยหรือไม่ รวมการใช้ข้าราชการเป็นเครื่องมือหรือไม่ “เพื่อประชาชน” ในด้านใด การกระทำเช่นไรที่เรียกว่าเพื่อประชาชน สิ่งเหล่านี้หากให้อธิบายก็จะหาผู้ที่อธิบายตรงกัน ได้ยาก กรณีเดียวกันก็อาจตัดสินต่างกัน

๕. คำพูดที่สั้นและเร้าใจนำไปสู่แนวทางปฏิบัติที่เป็นไปในทางเดียวกัน คำขวัญของลูกเสือ “เสียชีพอย่าเสียสัตย์” ทำให้ลูกเสือรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกันและต้องปฏิบัติตามกฎและมีความประพฤติแบบที่เคยฝึกมา “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” ทำให้คนเห็นชอบและทำตามที่ผู้นำสั่ง การปฏิบัติที่เป็นไปในแนวทางเดียวกันเช่นนี้ทำให้เกิดการแบ่งฝ่าย และเห็นผู้ที่ปฏิบัติในแนวทางอื่นเป็นคนเลวร้ายหรือเป็นศัตรูได้ ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะทำอะไรก็ถูกตีความไปในทางร้าย คำขวัญที่ใช้ในการโฆษณาสินค้าก็ต้องการสร้างความรู้สึกเช่นนี้ คำพูดประเภทนี้ถ้าใช้ในทางที่ดีก็เป็นประโยชน์แก่สังคมและประเทศชาติ ถ้าใช้เพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวก็อาจทำให้เกิดความริาฉังและแตกสามัคคีในชาติได้ ผู้ที่จะใช้คำประเภทนี้ควรเลือกใช้ในทางที่จะก่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและไม่ก่อโทษ การแบ่งพวกทางการเมือง เป็นฝ่ายธรรมกับอธรรม ฝ่ายเทพกับมาร ฝ่ายประสัคคีกับประสัคร้าย ล้วนกำลังใช้คำที่ไม่แยกแยะ ทุกฝ่ายต่างก็เป็นไปได้ที่จะทำดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ผิดบ้าง ถูกบ้าง จึงต้องแยกแยะการกระทำเป็นเรื่อง ๆ กรณี ๆ แทนที่จะพูดรวม ๆ และแบ่งฝ่ายเป็นดีหรือเลวอย่างตรงกันข้าม

๖. การตัดสินแบบรวม ๆ ทำลายโอกาสที่จะพิจารณาเพื่อตัดสินรายละเอียด เมื่อคนพากันพูดว่าเชคสเปียร์ หรือสุนทรภู่เป็นกวีเอกของโลก คำพูดนี้เป็นคำพูดแบบตีขลุ่ยคือพูดรวบเอาทั้งหมด เสมือนว่าไม่มีงานชิ้นใดหรือตอนใดของเชคสเปียร์หรือสุนทรภู่ที่ไม่มีคุณภาพเยี่ยมขอระดับที่เป็นของกวีเอก งานของกวีเอกแต่ละเล่มแตกต่างกันและมีคุณภาพไม่เท่ากัน ซึ่งจะต้องเข้าใจและวิจารณ์แต่ละชิ้นแต่ละตอน แต่กระแสรายกย่องให้เป็นกวีเอก ทำให้คนที่เห็นข้อด้อยไม่กล้าวิจารณ์และคนที่ยกย่องแบบไม่แยกแยะเห็นไปว่าผู้ที่วิจารณ์เป็นคน “บังอาจ” ความจริงและความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ก็ไม่เกิดขึ้น

แม้ว่าการคิดและการพูดแบบไม่แยกแยะอาจมีประโยชน์ในทางปฏิบัติ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้คิดอย่างเที่ยงตรงและแม่นยำ หากเราปรารถนาความจริงมากกว่าคิดหรือพูดเอาแบบง่าย ๆ ด้วยความคร้านที่จะคิด ก็ไม่ควรยอมรับความคิดและคำพูดเช่นนี้โดยไม่ตีความและพิจารณาในรายละเอียด เพราะทำให้เราเชื่ออะไรงินความจริง หรือผิดความจริง และรุนแรงเกินเหตุ หากเรื่องต่าง ๆ มีรายละเอียดและความซับซ้อน การสรุปอะไรง่าย ๆ สั้น ๆ จะให้ความจริงและความเที่ยงธรรมได้อย่างไร ความคิดโดยรอบคอบ โดยไม่แบ่งฝักฝ่าย แต่เอาความจริงเป็นที่ตั้งจะเกิดขึ้นได้อย่างไร

๖.๒ การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบ

การเปรียบเทียบเป็นวิธีการที่เราใช้อธิบายเรื่องที่เป็นนามธรรมโดยเปรียบเทียบกับสิ่งที่รับรู้ได้ทางประสาทสัมผัสหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้เกิดมโนภาพซึ่งจะชัดเจนกว่าคำพูด การเปรียบเทียบจึงเป็นเครื่องมือในการอธิบายและการเปรียบเทียบก็ใช้เป็นภาพพจน์และโวหารในภาษาไทย ที่เรียกว่า อุปมา อุปลัก্ষณ์ และบุคลาธิษฐาน แต่การเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพก็มิได้ให้ความรู้อะไรใหม่จึงไม่ใช่การอ้างเหตุผล การเปรียบเทียบที่เป็นการอ้างเหตุผลนั้นเป็นการใช้การเปรียบเทียบให้เห็นรูปธรรมเป็นข้ออ้างไปสู่ข้อสรุปที่เป็นความรู้ใหม่ เช่นเปรียบเทียบว่า “หม้อแรงดันไอน้ำที่มีแรงอัดเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยไม่มีทางระบายออกก็จะเกิดระเบิดเหมือนคนที่จิตใจถูกกดดันด้วยปัญหาจนเกิดความเครียดมาก ๆ และไม่มีทางระบายออกก็จะทำให้มีพฤติกรรมผิดปกติ”

สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกันก็คือหม้อแรงดันไอน้ำ กับจิตของมนุษย์ ข้อเหมือนที่นำมาเปรียบเทียบก็คือ แรงดันที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และไม่มีทางออกกับความกดดันภายในจิตใจที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และไม่มีทางออก ผลที่เกิดแก่หม้อแรงดันไอน้ำคือหม้อน้ำระเบิด จากการเปรียบเทียบกับหม้อแรงดันไอน้ำ ทำให้สรุปว่าเกิดความผิดปกติทางจิตหรือจิตเภท การเปรียบเทียบนี้ได้ข้อสรุปใหม่คือความกดดันในจิตใจเป็นสาเหตุของจิตเภท

ในแง่การอ้างเหตุผลจะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบนี้เป็นหลักฐานที่ไม่ดีนัก เพราะไม่มีเหตุผลอะไรที่หมีแรงแค้นไอน้ำกับจิตมนุษย์จะนำมาเปรียบเทียบกันได้ การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบแบบนี้แม้จะต่างกับการเปรียบเทียบเพื่ออธิบายแต่ก็เป็นการอ้างเหตุผลเปรียบเทียบที่ไม่ดีเท่าการอ้างเหตุผลเปรียบเทียบอีกแบบหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเป็นการอ้างข้อมูลประเภทเดียวกัน เช่น “มหาวิทยาลัย ก. ออกนอกระบบราชการ เป็นมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐบาล ปัจจุบันรัฐบาลลดความช่วยเหลือลง ดังนั้นมหาวิทยาลัย ข.ที่กำลังจะออกนอกระบบราชการในอนาคตรัฐบาลก็จะลดความช่วยเหลือลง” ตัวอย่างนี้เป็นการเปรียบเทียบมหาวิทยาลัยของรัฐด้วยกัน และเปรียบเทียบในเรื่องเดียวกันคือการออกนอกระบบราชการและการได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาล การอ้างเหตุผลนี้เป็นการคาดคะเนผลในอนาคตจากตัวอย่างผลที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน การเปรียบเทียบนี้มีเหตุผลน่าเชื่อถือกว่ากรณีเปรียบเทียบหมีแรงแค้นไอน้ำกับจิตมนุษย์ที่มีความเครียดเพราะการเปรียบเทียบในกรณีนั้นเป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่ต่างกัน แต่ในกรณีหลังนี้เป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่อยู่ในประเภทเดียวกันและมีลักษณะเหมือนกันคือเป็นมหาวิทยาลัยเหมือนกัน ออกนอกระบบราชการเหมือนกัน รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลเหมือนกัน ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นก็น่าจะเหมือนกัน การเปรียบเทียบในกรณีหลังนี้ก็คือการอ้างจากข้อเท็จจริงหรือข้อมูลหนึ่ง ไปสู่อีกข้อมูลหนึ่งที่เป็นข้อสรุป มิใช่เป็นการอธิบายให้เห็นภาพโดยเปรียบเทียบกับอีกเรื่องหนึ่งซึ่งต่างประเภทกันดังในตัวอย่างก่อน การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบประเภทหลังนี้ผู้ที่ถือว่าการอ้างเหตุผลเปรียบเทียบประเภทแรกไม่ใช่การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบที่แท้หรือที่ถูกต้อง ถือว่าเป็นแบบที่ถูกต้อง

การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบทั้งสองประเภทนี้มีข้อบกพร่องหรือจุดอ่อนคือ แม้ว่าจะมีตัวอย่างที่ทำให้เห็นภาพชัดหรือตัวอย่างที่เกิดขึ้นจริง แต่ก็ยังเป็นเพียงตัวอย่างเดียว และการเปรียบเทียบก็คือการดูส่วนที่เหมือน แต่ทุกสิ่งย่อมมีข้อแตกต่างกัน เช่น หมีแรงแค้นไอน้ำเป็นสิ่งรับแรงดันอย่างเดียว จะผ่อนคลายเองไม่ได้ แต่ความเครียดของคนเราอาจมีทางผ่อนคลายหรือบรรเทาได้ด้วยกลไกทางร่างกาย จิตใจหรือยา ใน

เรื่องมหาวิทยาลัยก็เช่นกัน มหาวิทยาลัย ก. กับ ข. ก็อาจมีลักษณะบางอย่างต่างกัน เช่น ความเป็นมหาวิทยาลัยในเมืองกับนอกเมืองที่มีโอกาสหารายได้ต่างกัน สาขาวิชาที่เน้น ซึ่งจะต้องใช้เงินสนับสนุนก็อาจต่างกัน ทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยที่เป็นแหล่งรายได้ ก็อาจต่างกัน ตลอดจนการบริหารก็อาจต่างกัน ความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้นำมาพิจารณาในการอ้างเหตุผลเปรียบเทียบเพราะการอ้างเหตุผลเปรียบเทียบพิจารณาข้อเหมือนเท่านั้น

การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบนี้โดยเฉพาะประเภทหลังหากมีข้อมูลเพิ่มขึ้นก็ทำให้ข้อสรุปมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบที่อยู่บนฐานคือข้อมูลนี้ ก็คือการอ้างเหตุผลที่ตรรกวิทยาเรียกว่า อุปนัย (induction) และอุปนัยนั้นยังมีข้อมูลมากเพียงไรความน่าเชื่อถือของข้อสรุปก็มากขึ้นเพียงนั้น วิธีอุปนัยได้พัฒนาขึ้นจนเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีวิธีการจัดการข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่แน่นอนมากขึ้น ซึ่งเราจะได้ศึกษากันต่อไป

การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบแม้ว่าจะเป็นอุปนัยชนิดที่น่าเชื่อถือน้อยที่สุด แต่อย่างน้อยก็น่าเชื่อว่าการคาดเดาโดยปราศจากหลักฐาน และในกรณีที่เราต้องการตั้งสมมติฐานในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบก็เป็นวิธีง่าย ๆ ที่จะให้ได้สมมติฐานในเรื่องนั้น ๆ หลาย ๆ สมมติฐาน โดยการเปรียบเทียบเรื่องนั้นในแง่มุมต่าง ๆ ที่อาจเป็นไปได้ ซึ่งก็ทำให้สามารถตรวจสอบไปที่ละสมมติฐานจนกว่าจะได้สมมติฐานที่น่าเชื่อถืออันอาจพัฒนาไปสู่ทฤษฎีได้ในที่สุด เช่นการเปรียบเทียบการเผาไหม้ของเชื้อเพลิง เช่นถ่านหรือกระดาษทำให้เกิดความร้อน ก็คิดว่าความร้อนในร่างกายคนก็มาจากการเผาผลาญเชื้อเพลิง ทำให้เกิดการค้นคว้าว่าการเผาผลาญในร่างกายมีจริงหรือไม่ เป็นอย่างไร ซึ่งเป็นที่มาของเรื่องการสันดาป (combustion) และเมตาโบลิซึม (metabolism)

การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบอาจแฝงอยู่ในข้อความซึ่งสะท้อนความคิดเปรียบเทียบที่มีอยู่ในใจคน เช่น ข้อความว่า “ตัวข้าพเจ้าจะทุกข์ยากลำบากสักเพียงไรก็ไม่สำคัญของเพียงให้ประเทศชาติเจริญ” คำพูดนี้แสดงถึงการมองตนเองเป็นส่วน

หนึ่งของประเทศ ประเทศเหมือนร่างกายส่วนผู้นั้นเหมือนอวัยวะของร่างกาย จะต้องทำงานเพื่อให้ร่างกายเจริญเติบโต อันเป็นความคิดที่ถือว่าประเทศชาติสำคัญกว่าปัจเจกชน คือบุคคลแต่ละคน ปัจเจกชนจึงต้องอยู่เพื่อชาติ แม้จะต้องตายเพื่อชาติก็ต้องทำ คนที่เป็นสังคมนิยม หรือชาตินิยมก็คือผู้ที่มีความคิดทำนองนี้

๖.๓ การสรุปทั่วไป

การสรุปทั่วไป (generalisation) เป็นวิธีอ้างเหตุผลจากข้อมูลหรือข้อเท็จจริง การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบเป็นการอ้างจากข้อเท็จจริงหนึ่งไปสู่อีกข้อเท็จจริงหนึ่ง ส่วนการสรุปทั่วไปเป็นการอ้างเหตุผลจากข้อเท็จจริงหนึ่งหรือหลายข้อเท็จจริงไปสู่ข้อสรุปที่มีลักษณะทั่วไป เช่น การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบที่ว่า “การออกนอกกระบบราชการของมหาวิทยาลัย ก. จะไม่ได้รับการสนับสนุนเต็มที่เหมือนมหาวิทยาลัย ข.” แต่การสรุปทั่วไปจะเป็นการสรุปว่า “มหาวิทยาลัยทุกแห่งจะไม่ได้รับการสนับสนุนเต็มที่เพราะมหาวิทยาลัย ข. ซึ่งออกนอกกระบบราชการไม่ได้รับการสนับสนุนเต็มที่” การสรุปนี้เป็นสรุปจากข้อมูลคือ “มหาวิทยาลัย ข.” ไปสู่ข้อสรุปทั่วไป คือ “มหาวิทยาลัยทุกแห่งที่ออกนอกกระบบราชการเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัย ข.” การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบเป็นการอ้างข้อมูลที่รับรู้ได้ด้วยประสบการณ์ จึงเป็นการอ้างเหตุผลโดยพิสูจน์ได้ด้วยตาได้ยินด้วยหู แต่การอ้างเหตุผลดังกล่าวก็มีข้อมูลที่ใช้อ้างเพียงข้อมูลเดียว จึงไม่น่าเชื่อถือ หากมีข้อมูลเพิ่มขึ้นความน่าเชื่อถือก็เพิ่มขึ้นด้วย การสรุปเช่นนี้นับเป็นการด่วนสรุป (hasty generalisation) การแก้ไขการอ้างเหตุผลแบบด่วนสรุป ทำได้โดยดำเนินการ ๒ ประการคือ

๑. หาข้อมูลสนับสนุนจำนวนมากขึ้น เช่น หากหาข้อมูลมหาวิทยาลัยที่ออกนอกกระบบราชการแล้วรัฐบาลไม่สนับสนุนได้มากกว่าหนึ่งแห่ง ข้อสรุปก็น่าเชื่อถือขึ้น ในทางตรงข้ามหากผู้แย้งเหตุผลนี้สามารถหาข้อมูลมหาวิทยาลัยที่ออกนอกกระบบราชการแล้วประสบความสำเร็จได้ ก็จะเป็นการหักล้างเหตุผลหรือการสรุปทั่วไปดังกล่าว ยิ่งหาได้มากแห่ง ก็ยิ่งทำให้การอ้างเหตุผลดังกล่าวไม่น่าเชื่อถือหรือมีน้ำหนักน้อยลง

๒. ข้อมูลที่ใช้อ้างจะต้องเป็นตัวแทนที่ดี ในปัจจุบันมีการใช้ข้อมูลกันมาก ข้อมูลบางแหล่งก็เป็นตัวแทนที่ดี ข้อมูลบางแหล่งก็ไม่ใช่ตัวแทนที่ดี เช่น ข้อมูลจากสถาบันที่สำรวจความเห็นของประชาชน ซึ่งเป็นสถาบันที่เป็นกลาง ย่อมน่าเชื่อถือและเป็นตัวแทนความเห็นของประชาชนที่ดีกว่าข้อมูลที่มาจากสื่อมวลชนที่เป็นของนักการเมือง ซึ่งเป็นตัวแทนที่ดีของนักการเมืองนั้น ๆ แต่ไม่ใช่ตัวแทนที่ดีของประชาชน

ข้อมูลจำนวนมากอาจไม่ใช่ข้อมูลที่เป็นตัวแทนที่ดี เช่นกรณีที่มีหนังสือพิมพ์ในประเทศ ๑๐ ฉบับ หากรัฐและคนในรัฐบาลเป็นเจ้าของเสีย ๕ ฉบับ แม้ข้อมูลจากหนังสือพิมพ์มีเป็นจำนวนมาก ก็ถือว่าไม่ใช่ตัวแทนที่ดีเพราะสงสัยได้ว่าลำเอียง

ข้อมูลหากนำมาใช้คำนวณทางสถิติเรียกว่า ประชากร (population) และการหาข้อมูลโดยการเลือกมาใช้อ้างบางส่วนเรียกว่าการสุ่มตัวอย่าง (sampling) ในปัจจุบันการใช้ข้อมูลในการสรุปเรื่องใดเรื่องหนึ่ง มักมีการสุ่มตัวอย่างประชากรตามหลักการทางสถิติ ซึ่งทำให้ได้ผลสรุปที่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น แต่การหาข้อมูลทางสถิติก็ยังคงให้ความสำคัญแก่วิธีการสองข้อที่กล่าวข้างต้น

๖.๔ การอ้างสาเหตุ

ปรากฏการณ์สองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยกัน มักจะมีความสัมพันธ์กันในเชิงเหตุและผลหรือเป็นเหตุบังเอิญ เช่น เมื่อเราเติมน้ำตาลลงในน้ำจืดแล้วน้ำเปลี่ยนรสเป็นหวาน เราก็สรุปว่า “น้ำตาลเป็นเหตุให้น้ำหวาน” หรือ “น้ำตาลเป็นเหตุแห่งความหวานของน้ำ” ในแง่นี้เหตุการณ์สองเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสัมพันธ์กันในเชิงเหตุและผล แต่กรณีที่นาย ก. ได้สัตว์มาเลี้ยงตัวหนึ่ง แล้วนาย ก. ถูกลอตเตอรี่ การถูกลอตเตอรี่ของนาย ก. อาจไม่เกี่ยวกับการได้สัตว์เลี้ยงมา อาจเป็นเหตุบังเอิญเท่านั้น แต่หากนาย ก. เป็นคนเชื่อโชคลาง นาย ก. ก็จะสรุปว่า “การได้สัตว์เลี้ยงนั้นมาเป็นเหตุให้นาย ก. ถูกลอตเตอรี่” หรือ “สัตว์นั้นเป็นเหตุของโชคลาง” การอ้างสาเหตุผิดอาจเกิดจากเหตุหลายประการคือ

๑. เหตุการณ์สองเหตุการณ์เกิดร่วมกันก็ด่วนสรุปว่าเหตุการณ์ที่เกิดก่อนเป็นเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดตามมา การอ้างเหตุผลที่บกพร่องนี้เรียกว่า post hoc reasoning เช่น กรณีสัตว์เลี้ยงนำโชคที่กล่าวมาแล้ว การอ้างเหตุผลนี้น่าเชื่อได้น้อยเพราะข้อมูลน้อยและไม่จำเป็นที่ในเหตุการณ์ที่เกิดร่วมกัน ปรากฏการณ์ที่เกิดก่อนจะต้องเป็นสาเหตุของปรากฏการณ์ที่เกิดตามมา เหตุการณ์ทั้งสองอาจไม่สัมพันธ์กันเลยก็ได้ เป็นแต่มาเกิดร่วมสถานที่หรือเวลาเดียวกัน ปรากฏการณ์บางอย่างอาจยากที่จะพิสูจน์ว่าเป็นเหตุและผลของกันและกันหรือไม่เช่น อากาศที่แปรปรวนซึ่งเกิดขึ้นในประเทศไทยในปัจจุบันมาจากการทำลายป่าหรือเกิดจากการที่เม็กซิโกพัฒนาอุตสาหกรรมทำให้เกิดความร้อนสูงจากอุตสาหกรรมดังกล่าวจนอากาศแปรปรวน การที่จะสรุปว่าปรากฏการณ์ใดเป็นปรากฏการณ์เหตุของปรากฏการณ์ใด หรือปรากฏการณ์ใดเป็นผลของปรากฏการณ์ใดนั้น จำเป็นต้องพิสูจน์ด้วยวิทยาศาสตร์โดยรอบคอบ

๒. อ้างผลเป็นเหตุอ้างเหตุเป็นผล (confusing of cause and effect) การอ้างเหตุบกพร่องชนิดนี้เกิดจากการเข้าใจว่าเหตุเป็นผลและผลเป็นเหตุ เช่น “เพราะหนังสือพิมพ์ลงเรื่องเกี่ยวกับโชคกลางมากเป็นเหตุให้คนเชื่อโชคกลาง” ซึ่งเป็นการอ้างว่าหนังสือพิมพ์เป็นเหตุของการเชื่อโชคกลาง ซึ่งในความเป็นจริง การที่คนเชื่อโชคกลางเป็นเหตุให้หนังสือพิมพ์มีข่าวลงอยู่เสมอ การที่เหตุกับผลเกิดร่วมกัน ทำให้สับสนได้ง่ายว่าอะไรเป็นสาเหตุอะไรเป็นผล การที่จะสรุปว่าอะไรเป็นสาเหตุจึงต้องระมัดระวังและต้องพิจารณาว่าหากไม่มีสาเหตุดังกล่าว ผลสรุปเกิดขึ้นหรือไม่ ถ้าไม่เกิดก็ไม่ใช่อุบัติเหตุ

๓. มองไม่เห็นสาเหตุที่แท้ (fallacy of the common cause) สาเหตุที่แท้บางครั้งอาจไม่ปรากฏหรือคนเราเข้าใจไม่ถึงเพราะถูกปรากฏการณ์ที่เกิดร่วมกันงูใจให้เราคิดว่าเป็นเหตุเป็นผลกัน จึงไม่คิดว่าจะมีสิ่งอื่นเป็นเหตุที่แท้ซึ่งเป็นสาเหตุร่วมของปรากฏการณ์ที่เชื่อว่าเป็นเหตุและผลกันดังกล่าว เช่น ปัจจุบันมีผู้เชื่อว่า “การที่คนเรามีศีลธรรมน้อยลงเป็นเหตุให้วัยรุ่นสมัยนี้สนใจแต่สิ่งฟุ่มเฟือย” แต่ความจริงก็คือ การที่สังคมเป็นวัตถุนิยมมากขึ้นทำให้คนสนใจศีลธรรมน้อยลง และทำให้วัยรุ่นสนใจแต่

สิ่งฟุ่มเฟือย กล่าวคือ สังคมเป็นวัตถุนิยมเป็นสาเหตุร่วมของความสนใจศีลธรรมน้อยลงและการที่วัยรุ่นสนใจแต่สิ่งฟุ่มเฟือย แต่คนเรามักสรุปเอาโดยง่ายตามที่เชื่ออยู่แล้ว คำพูดดังกล่าวมักไม่ได้มาจากการวิเคราะห์แต่มาจากผู้ที่สนใจศีลธรรมหรือเคร่งศีลธรรม ซึ่งมักคิดว่าสิ่งที่ขัดกับศีลธรรมเกิดขึ้นเพราะคนขาดความสนใจศีลธรรม การขาดความสนใจศีลธรรมอาจทำให้คนไม่สนใจว่าอะไรถูกอะไรผิด แต่ก็ไม่ใช่สาเหตุโดยตรง สาเหตุโดยตรงอาจเป็นต้นหาของมนุษย์ซึ่งถูกระตุ้นด้วยวัตถุนิยมศีลธรรมเพียงแต่ป้องกัน หรือแก้ไขสิ่งนั้นได้ แต่ไม่ใช่สาเหตุให้เกิด อาจสรุปได้เพียงว่า การขาดศีลธรรมทำให้ขาดสิ่งหนึ่งซึ่งการกระทำดังกล่าว

การอ้างเหตุผลที่อาศัยข้อมูลจากประสบการณ์ดังกล่าวมาแล้วในบทนี้ทั้งหมด ตรรกวิทยาเรียกว่า อุปนัย induction) การอ้างเหตุผลแบบอุปนัยมีลักษณะสำคัญที่ควรพิจารณาคือการอ้างเหตุผลที่ไม่ให้ข้อสรุปที่แน่นอนตายตัวแต่ให้ข้อสรุปที่มีระดับความน่าเชื่อถือหรือความเป็นไปได้มากน้อยตามจำนวนและลักษณะและวิธีใช้ข้อมูล ซึ่งต่างกับนิรนัยที่ให้ข้อสรุปที่แน่นอนตายตัว หากข้ออ้างเป็นจริงและการอ้างเหตุผลเป็นไปตามรูปแบบที่ถูกต้อง สมเหตุสมผล ข้อสรุปก็จะเป็นจริงเสมอ แต่ว่าการอ้างเหตุผลแบบนิรนัยนั้นผู้อ้างต้องหาข้ออ้างที่เป็นสากลซึ่งเป็นจริงเสมอให้ได้เสียก่อนแล้วจึงนำมาใช้สรุปสิ่งเฉพาะซึ่งเป็นความเชื่อต่อมา เช่น มีข้อความสากลว่า “คนทุกคนต้องตาย” ก็นำมาสรุปสิ่งเฉพาะคือ “นาย ก. ที่เป็นคน เป็นสิ่งที่จะต้องตาย” ความเป็นจริงของข้อสรุปขึ้นกับข้ออ้างคือ “คนทุกคนต้องตาย” และ “นาย ก. เป็นคน” ว่าเป็นความจริงหรือไม่ การอ้างเหตุผลแบบนิรนัยเป็นเพียงการอ้างไปตามรูปแบบเท่านั้น เป็นการวิเคราะห์แยกแยะความเชื่อเดิมคือ ใน “คนทุกคน” มี “นาย ก.” ซึ่งเป็นคนอยู่แล้ว ดังนั้นถ้า “คนทุกคน” เป็น “อะไร” “นาย ก.” ก็ต้องเป็น “เช่นนั้น” ในชีวิตประจำวันเราอาจมีความเชื่อและเราสามารถอ้างเหตุผลจากความเชื่อดังกล่าวได้ แต่การอ้างนั้นก็ไม่ทำให้ความเชื่อเป็นจริงมากขึ้นหรือน้อยลง คือไม่ได้เกี่ยวข้องกับความจริงหรือเท็จของความเชื่อ

การอ้างเหตุผลแบบอุปนัยแม้จะไม่ให้ความแน่นอนตายตัวแต่เป็นการอ้างจากข้อมูลที่เป็นจริง จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความจริงตามธรรมชาติ และข้อสรุปที่ได้จากข้อมูลที่สังเกตเป็นความรู้ใหม่ ดังนั้นแม้จะให้ข้อสรุปที่เป็นเพียงน่าเชื่อหรือเป็นไปได้ แต่ถ้าสามารถทำให้ระดับความน่าเชื่อถือสูงขึ้นเพียงไร การอ้างเหตุผลประเภทนี้จะทำให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติและนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้นเพียงนั้น การหาสาเหตุด้วยวิธีอุปนัยที่พัฒนามาจนเป็นวิธีหาความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติที่สำคัญในปัจจุบันก็คือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีพื้นฐานจากการสังเกตข้อมูลจนทำให้ได้ความรู้ที่แน่นอนมากขึ้น และความรู้ที่ได้ก็เป็นความรู้ใหม่ ดังนั้นการจัดการกับความบกพร่องในการอ้างเหตุผลแบบอุปนัย จึงอยู่ที่การใช้ข้อมูลที่เป็นจริง พิจารณาทั้งปริมาณและคุณสมบัติของข้อมูล และการทำให้ข้อสรุปจากข้อมูลน่าเชื่อถือขึ้น ซึ่งในปัจจุบันมีวิชา ๒ วิชา ที่ใช้จัดการเกี่ยวกับเรื่องนี้คือวิชาสถิติ และวิชาวิทยาศาสตร์ ๑

บทที่เจ็ด

การวิเคราะห์และวิจารณ์การใช้เหตุผล



เราจะจบเนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยการใช้ความคิดกับผู้อื่นด้วยเรื่องการวิเคราะห์และวิจารณ์ความคิดของผู้อื่น ในโลกสมัยใหม่นั้น การเรียนหนังสือเกี่ยวข้องกับการที่ผู้เรียนจะได้รับการฝึกหัดให้แสดงความเห็นต่อสิ่งที่ผู้อื่นคิด ผ่านทางงานเขียนหรือการพูด ปัญหาที่ว่าเวลาที่เราจะต้องแสดงความเห็นต่อสิ่งที่ผู้อื่นเขียนหรือพูด ทำอย่างไรจึงจะถือว่ามีความถูกต้องและรอบคอบ นี่คือนสิ่งที่เราจะพิจารณากันในบทนี้

๗.๑ การจับประเด็น

ในบทก่อน ๆ เราได้พิจารณาการอ้างเหตุผลและได้วิเคราะห์ข้อบกพร่องในการอ้างเหตุผลซึ่งมีสาเหตุต่าง ๆ กัน ทั้งที่เป็นการอ้างสิ่งที่มีสาเหตุเป็นเหตุผล ความไม่เป็นเหตุเป็นผลกันของข้ออ้างกับข้อสรุป ความบกพร่องด้านเนื้อหาข้อมูลและข้อแก้ไขต่าง ๆ ทั้งที่ตัวเหตุผล ข้อมูลและเจตคติของผู้อ้างเหตุผล รวมทั้งการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นที่ปรากฏในการอ้างเหตุผลซึ่งได้ยกมาเป็นตัวอย่าง ผู้ศึกษาสามารถพิจารณาได้ว่าการอ้างเหตุผลใดถูกผิดอย่างไรและสามารถทำให้ผู้อื่นยอมรับหรือเชื่อในสิ่งที่เราอ้างเหตุผลได้ หากสังเกตและฝึกฝนอย่างเพียงพอ กับได้ย่ำเตือนอยู่เสมอให้ผู้ศึกษาได้ใช้เหตุผลโดยถือหลักความจริงและความถูกต้อง ไม่ใช่เหตุผลแบบคดโกงหรือล่อลวงให้เห็นผิดเป็นถูก เห็นผิดเป็นชอบ ดังที่ได้เสนอวิธีแก้ไขการอ้างเหตุผลที่บกพร่องไว้ในการวิเคราะห์ด้วย

ในบทนี้จะได้นำตัวอย่างการอ้างเหตุผลที่ดีทั้งในด้านภาษา รูปแบบ ข้อมูล และ จุดประสงค์ ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการอ้างเหตุผลในชีวิตประจำวัน ตัวอย่างงานเขียนดังกล่าวเป็นของโทมัส เพน (Thomas Paine) ผู้นำการต่อสู้ท่านหนึ่งของอเมริกาเพื่อให้อเมริกาประกาศเอกราชจากการปกครองของอังกฤษ ดังนี้

เรื่อง Common Sense

ของ Thomas Paine

๑. เนื่องจากได้พูดกันมากแล้วเกี่ยวกับประโยชน์ที่จะได้จากการ ประนีประนอม อันเป็นเสมือนความฝันอันน่าปรารถนาซึ่งได้ผ่านไปและทิ้งเราไว้ ดังที่เป็นอยู่ เราควรจะพิจารณาเหตุผลตรงข้ามและถามถึงความบาดเจ็บทางวัตถุซึ่ง อาณานิคมแห่งนี้ต้องทนรับ เนื่องจากการขึ้นต่ออังกฤษดูบ้างเพื่อจะดูตามหลัก ธรรมชาติ และสามัญสำนึก ในเรื่องการติดต่อและขึ้นกับอังกฤษนั้น ถ้าไม่ขึ้นเรา จะต้องยึดถืออะไร ถ้าขึ้นจะหวังอะไร

๒. ข้าพเจ้าเคยได้ยินบางคนกล่าวว่าอเมริกาเจริญก็เนื่องจากสัมพันธ์กับอังกฤษมา ก่อน ความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นจึงเป็นสิ่งจำเป็นถ้าต้องการความสุขในอนาคต ผล จะเป็นเช่นนั้นเสมอ ไม่มีความบกพร่องใดจะยิ่งไปกว่าการอ้างเหตุผลชนิดนี้อีกแล้ว ถ้าเป็นเช่นนั้นเราก็จะอ้างได้เช่นเดียวกันว่าเด็กโตด้วยนมจึงต้องไม่ให้กินเนื้อ เมื่ออายุ ยี่สิบปีแรกของเราเป็นเหตุของอายุยี่สิบปีต่อมา แต่ว่าแม้เรื่องนี้ก็เป็นการยอมรับหาใช่ ความจริงไม่ ข้าพเจ้าขอตอบอย่างตรง ๆ ว่าอเมริกาจะเจริญเท่าเดิมหรืออาจมากกว่า หากไม่มีอำนาจของชาวยุโรปมาปกป้อง การค้าที่อเมริกาทำให้เจริญด้วยตนเองนั้นจะเป็น สิ่งจำเป็นแก่ชีวิตและมีตลาดอยู่เสมอในเมื่อยุโรปยังต้องกินอยู่เหมือนเดิม

๓. แต่อังกฤษคุ้มครองเรานะ บางคนพูดเช่นนั้น ที่ว่าอังกฤษทำให้เราเข้มแข็ง ขึ้นนั้นเป็นความจริง และปกป้องทวีปอเมริกาเพื่อประโยชน์ของเราเท่า ๆ กับของ อังกฤษเองก็เป็นที่ยอมรับ และอังกฤษก็ยังได้ป้องกันศัตรูที่ด้วยแรงงูใจอย่างเดียวกัน คือเพื่อการค้าและการเข้าครอง

๔. เราถูกอคติเก่า ๆ ชักนำไปเลี่ยนนาน และเช่นสรวงให้แก่ไสยศาสตร์ไปเป็น อันมาก เราคุยโอ้อึงการคุ้มครองของอังกฤษ โดยมีได้พิจารณาว่าแรงงูใจดังกล่าวก็คือผลประโยชน์มิใช่ความผูกพัน และเขามีได้ป้องกันเราจากศัตรูของเราด้วยเหตุผล

ของเรา แต่ป้องกันจากศัตรูของเขาด้วยเหตุผลของเขา ป้องกันจากผู้ที่มีได้วิวาทกับเรา ด้วยเหตุผลอื่นใด และป้องกันจากผู้ที่เป็นศัตรูกับเราด้วยเหตุผลเดียวกันนั้น อังกฤษจะละความเสแสร้งต่ออเมริกาเสีย หรือไม่อเมริกาก็จะขว้างความเป็นเมืองขึ้นทิ้งไปเสีย และเรากับฝรั่งเศสและสเปนควรมีสันติภาพต่อกัน หากประเทศทั้งสองนั้นทำสงครามกับอังกฤษ ความเดือดร้อนจากสงครามฮาโนเวอร์คราวก่อนควรเป็นเครื่องเตือนเรา ให้ละความสัมพันธ์นั้นเสีย

๕. เมื่อเร็ว ๆ นี้ในรัฐสภามีการกล่าวอ้างว่าอาณานิคมไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันโดยตรง แต่สัมพันธ์กันโดยผ่านเมืองแม่ กล่าวคือเพนซิลวาเนียและนิวเจอร์ซีย์กับรัฐอื่น ๆ เป็นอาณานิคมน้อง ๆ โดยยึดอังกฤษเป็นหลัก นี่เป็นวิธีพิสูจน์ความสัมพันธ์อย่างอ้อมค้อมที่สุดแต่เป็นวิธีลัดที่สุดและจริงที่สุด ในการพิสูจน์ความเป็นศัตรู ซึ่งข้าพเจ้าอยากจะเรียกอย่างนั้น ฝรั่งเศสและสเปนไม่เคยและอาจจะไม่มีวันเป็นศัตรูของเราในฐานะที่เป็นอเมริกัน แต่จะเป็นก็ในฐานะที่เราอยู่ในอาณัติของอังกฤษ

๖. แต่ว่าอังกฤษเป็นเมืองแม่ บางคนว่าอย่างนั้น ถ้าเป็นอย่างนั้นความประพฤติของเธอก็ยิ่งน่าละอาย แม้แต่สัตว์ป่ายังไม่กินลูกของมัน คนป่าไม่ทำสงครามกับครอบครัวตน ถ้าคำกล่าวนั้นเป็นจริง ความน่าละอายเช่นนั้นมาจากไหนเล่า แต่คำกล่าวนั้นก็ไม่จริงเพียงบางส่วนเท่านั้น และคำว่าเมืองพ่อหรือเมืองแม่นั้นกษัตริย์และพวกกษัตริย์ของพระองค์ยอมรับอย่างมีเล่ห์เหลี่ยม ด้วยแผนการอันมีคุณธรรมชนิดที่ต่ำช้าเพื่อให้เกิดอคติอันไม่ตั้งงามแก่จิตใจที่เชื่อง่ายของพวกเรา ยุโรปต่างหากไม่ใช่อังกฤษที่เป็นเมืองพ่อเมืองแม่ของอเมริกา โลกใหม่นี้เป็นร่มโพธิ์ของผู้รักอิสรภาพทางการเมืองและการปกครอง และทางศาสนาซึ่งถูกกลั่นแกล้งจากทุกส่วนของยุโรป บุคคลเหล่านั้นหนีมาจากที่นั่น มิใช่จากอ้อมกอดอันนุ่มนวลของแม่ แต่จากความโหดร้ายของสัตว์ และความจริงข้อนี้ก็เกี่ยวกับอังกฤษด้วย เหตุการณ์อย่างเดียวกันซึ่งขับผู้อพยพพวกแรกจากบ้านเกิดของเขาไปยังตามมาถึงลูกหลานด้วย

๗. ในโลกส่วนที่กว้างใหญ่ไพศาลนี้เราลืมนอบเขตที่แคบเพียงสามร้อยหกสิบไมล์ และแผ่มิตรภาพออกไปอย่างกว้างขวาง เราถือความเป็นพี่น้องกับชาวคริสต์ในยุโรปทุกคน และมีชัยชนะในด้านความรู้สึกเอื้อเฟื้อแผ่...

๘. แต่การยอมรับว่าเราทั้งหมดสืบเชื้อสายมาจากอังกฤษนั้นได้อะไรขึ้นมาไม่ได้อะไรเลย ตอนนี้อังกฤษก็เป็นศัตรูที่เปิดเผยชาติหนึ่ง การลบชื่อลบเสียงอื่น ๆ เสียหมด แล้วพูดว่าการประนีประนอมเป็นหน้าที่ของเรานั้นช่างเป็นเรื่องตลกเสีย

จริงๆ กษัตริย์องค์แรกในราชวงศ์นี้ของอังกฤษก็เป็นคนฝรั่งเศส และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของอังกฤษก็มาจากประเทศนั้นตั้งครั้งก่อน ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกันอังกฤษก็ควรให้ฝรั่งเศสปกครองด้วย

ธ. มีผู้พูดกันมากถึงความเข้มแข็งของอังกฤษเมื่อรวมกับอาณานิคมว่า การรวมกันนั้นทำให้สามารถต่อต้านโลกทั้งมวลได้ แต่ข้อนี้ก็เพียงการเชื่อเอาเองเท่านั้น ชะตาของสงครามไม่แน่นอน และคำพูดดังกล่าวก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะทวีปนี้จะไม่ทำตนให้เดือดร้อนด้วยการถูกเกณฑ์พลเมืองสนับสนุนกองทัพอังกฤษไม่ว่าจะในเอเชีย แอฟริกาหรือยุโรปก็ตาม

๑๐. นอกจากนั้น ทำไมเราจะต้องไปต่อต้านโลกด้วยเล่า แผนการของเราก็คือการค้า และการตั้งใจดีในข้อนั้นจะประกันเราให้มีสันติภาพและเป็นมิตรกับยุโรปทั้งหมด เพราะการให้อเมริกาเป็นเมืองท่าเสรีนั้น เป็นผลประโยชน์แก่ยุโรปทั้งหมด สินค้าของอเมริกาก็จะเป็นเครื่องคุ้มครองความขาดแคลน ทองและเงินของอเมริกาก็จะทำให้ไม่มีใครรุกราน

๑๑. ข้าพเจ้าขอทำผู้ที่สนับสนุนให้มีการประนีประนอมอย่างอบอุ่นที่สุดให้แสดงว่าทวีปนี้จะได้ประโยชน์อย่างใดเมื่อสัมพันธ์กับอังกฤษ ข้าพเจ้าขอทำว่าไม่ได้ประโยชน์อะไรสักอย่างเดียว ข้าวโพดของเราจะได้ราคาไม่ว่าตลาดไหนในยุโรป และสินค้าเข้าของเรา เมื่อต้องซื้อก็เลือกซื้อที่ไหนก็ได้ตามใจ

ในข้อเขียนที่มีการอ้างเหตุผล ประเด็นก็คือข้อสรุปหลักของการอ้างเหตุผล ซึ่งจะซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ตั้งแต่ ข้อสรุปหรือใจความ หรือประเด็นหลักของย่อหน้า ประเด็นของแต่ละย่อหน้านำไปสู่ประเด็นหลักชั้นถัดขึ้นไป คือประเด็นหลักของหัวข้อ ซึ่งมีประเด็นหลักของย่อหน้าที่ประกอบกันขึ้นเป็นหัวข้อนั้น ๆ เป็นประเด็นรองทำหน้าที่สนับสนุนประเด็นหลัก และในชั้นถัดขึ้นไปคือบทที่จะประกอบด้วยประเด็นหลักของหัวข้อในบทที่จะนำไปสู่ประเด็นหลักของบทนั้น ๆ การจับประเด็นจึงสามารถทำได้เป็นชั้น ๆ ตั้งแต่ระดับย่อหน้า หัวข้อ บท จนถึงหนังสือทั้งเล่ม

ในการเขียนย่อหน้าแต่ละย่อหน้าควรมีประเด็นหลักหนึ่งประเด็นซึ่งก็คือใจความหรือประโยคหลักของย่อหน้า ส่วนข้อความอื่น ๆ ที่มาอธิบายหรือสนับสนุนใจความคือประเด็นรองบ้าง คำอธิบายบ้าง ตัวอย่างบ้าง รวมกันเรียกว่า พลความ ซึ่งปกติได้แก่

ประโยคทั้งหลายในย่อหน้านั้นที่มาสสนับสนุนประโยคหลักหรือประเด็นของย่อหน้านั้น ประโยคหลักหรือประเด็นของย่อหน้าอาจไม่ปรากฏ แต่ผู้เขียนมีกลวิธีที่ทำให้ผู้อ่านสามารถจับได้ เช่น “ก. ต้องตายก็เพราะว่า ก. เป็นคน” ประเด็นของการอ้างเหตุผลนี้ก็คือความเชื่อว่า “คนทุกคนเป็นสิ่งที่ต้องตาย” ข้อความที่ละไว้เนื้่มักจะเป็นข้อความสากลซึ่งคนทั่วไปเชื่อ ความเชื่อที่เป็นสากลเช่น “ทุกคน” เป็นสิ่งที่แย้งได้ง่าย เพราะถ้าเราสามารถหาตัวอย่างที่ไม่เป็นเช่นนั้นได้ก็เท่ากับประเด็นนั้นไม่เป็นจริง เช่น “นกทุกชนิดบินได้” ถ้าเรายกตัวอย่างนกที่บินไม่ได้ เช่น นกกระเจือกเทศ ข้อความดังกล่าวก็เป็นเท็จ

โดยปกติแล้วประเด็นของการอ้างเหตุผลก็คือเรื่องที่โต้แย้งกันได้ใน การอ้างเหตุผลนั้น ๆ เรื่องที่โต้แย้งกันได้อาจเป็นเรื่องความเชื่อ เช่น “นกทุกชนิดบินได้” หรืออาจเป็นเรื่องข้อเท็จจริงเช่น “นกกระเจือกเป็นนก” “ค้างคาวเป็นนก” หรือเป็นรูปแบบและความถูกต้องในการอ้างเหตุผล เช่น ในนิรนัยอาจตั้งประเด็นว่า “นกทุกชนิดบินได้ ค้างคาวเป็นนก ดังนั้นค้างคาวบินได้” เป็นรูปแบบการอ้างเหตุผลที่ถูกต้องหรือไม่ ในอุปนัยก็อาจตั้งประเด็นว่าจากข้อมูลจำนวนหนึ่งเราสามารถสรุปเช่นนั้น ๆ ได้หรือไม่ เช่น ถ้าพบรอยเท้าหลายรอยจะสรุปว่ามีคนหลายคนมาที่ตรงนั้นก่อนหน้านี้ได้หรือไม่

เมื่อพูดถึงประเด็นของการอ้างเหตุผลโดยทั่วไปเราจึงหมายถึงประเด็นหลักหรือข้อสรุปของการอ้างเหตุผล ซึ่งเราจะพิจารณาว่าได้มาจากข้ออ้างอย่างถูกต้องหรือไม่ และเมื่อนำข้ออ้างมาพิจารณาว่าจริงหรือเท็จ เรากำลังพิจารณาประเด็นความจริงเท็จของข้อความซึ่งเป็นส่วนประกอบของการอ้างเหตุผล ดังนั้นเมื่อพูดถึงการจับประเด็นในการอ้างเหตุผล เราพูดถึงข้อสรุปแต่ละข้อ ๆ แต่ในการวิเคราะห์การอ้างเหตุผลอาจต้องพิจารณาประเด็นต่าง ๆ คือ ความจริงเท็จของความเชื่อ ความจริงเท็จของหลักฐาน ความถูกต้องของการอ้าง ความน่าเชื่อถือของการอ้าง และเนื่องจากเราใช้คำว่า “ประเด็น” ในระดับที่ต่างกันดังกล่าว จึงอาจเกิดความสับสนได้ เมื่อเราพูดถึงการจับประเด็นในการอ้างเหตุผล แต่ถ้าพิจารณาเป็นระดับการวิเคราะห์ดังกล่าวแล้ว การจับประเด็นของ

การอ้างเหตุผลซึ่งปรากฏในข้อเขียนและคำพูดที่มีการอ้างเหตุผลประกอบอยู่ก็คือการหาข้อสรุปหลักและรองของการอ้างเหตุผล

จากนิยามดังกล่าวหากเราพิจารณาบทความข้างต้น ซึ่งได้แยกไว้เป็นย่อหน้าและใส่หมายเลขกำกับเพื่อช่วยให้ผู้ศึกษาได้เห็นประเด็นง่ายและชัดเจนจะได้ประเด็นในแต่ละย่อหน้าดังนี้

ย่อหน้าที่ ๑ เป็นย่อหน้าที่ผู้เขียนแสดงความประสงค์ของตนซึ่งแย้งกับความเชื่อและการวิเคราะห์ของผู้อื่นอันเป็นที่นิยมกันในขณะนั้น ประเด็นที่ผู้เขียนต้องการพูดก็คือ “ผลเสียที่เกิดแก่อเมริกาซึ่งเกิดจากการเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ” ซึ่งตรงข้ามกับผู้อื่นที่พูดในประเด็น “ผลประโยชน์” การพูดประเด็นนี้ทำให้งานเขียนชิ้นนี้เขียนในลักษณะที่ยกประเด็นที่ผู้อื่นสรุปขึ้นเป็นตัวตั้งแล้วโต้แย้งประเด็นดังกล่าว บางครั้งก็มีประเด็นที่เป็นข้อเสนอของตน

ย่อหน้าที่ ๒ ข้ออ้างของฝ่ายสนับสนุนให้เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษต่อไปคืออเมริกาเจริญเพราะเป็นเมืองขึ้นอังกฤษ ดังนั้นควรเป็นเมืองขึ้นต่อไปซึ่ง เพน สรุปประเด็นของผู้อ้างคือ “สิ่งที่เป็นผลดีในอดีต เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติต่อไปในอนาคต” ประเด็นนี้ เป็นข้ออ้างที่เป็นประโยชน์สากล ดังนั้น เพนจึงแย้งด้วยตัวอย่างที่ขัดแย้งกับหลักสากลดังกล่าวว่า หากเป็นเช่นนั้น “เมื่อการดื่มนมทำให้เด็กเติบโตก็ควรดื่มนมต่อไปโดยไม่ต้องกินเนื้อ” ซึ่งเป็นเรื่องที่ขัดกับความจริง และแสดงว่าสิ่งที่ดีในอดีตไม่จำเป็นต้องดีต่อไปในอนาคต นอกจากนั้นเพนได้เสนอประเด็นใหม่ว่าหากอเมริกาไม่ขึ้นกับอังกฤษ อเมริกาจะเจริญเท่าเดิมหรือเจริญยิ่งขึ้นเพราะจะค้าขายกับยุโรปได้โดยตรง ประเด็นนี้เป็นประเด็นที่เพนจะอ้างต่อไป กล่าวคือนอกจากการคัดค้านประเด็นต่าง ๆ ที่ฝ่ายสนับสนุนอ้างแล้ว เพนได้ใช้ประเด็นนี้เป็นข้อเสนอเพื่อให้เลือกหนทางตรงข้ามโดยอ้างเหตุผลต่าง ๆ สนับสนุนประเด็นนี้

ย่อหน้าที่ ๓ ประเด็นของฝ่ายสนับสนุนคือ “อเมริกาเจริญได้เพราะอังกฤษคุ้มครอง” ประเด็นนี้ผู้อ้างพิจารณาผลจากการคุ้มครองคืออเมริกาเจริญ แต่เพนมิได้

แย้งที่ผล แต่แย้งเจตนาคือแย้งว่าอังกฤษไม่ได้ตั้งใจจะคุ้มครองแต่่มงจะค้าขายและครอบครองอเมริกา

ย่อหน้าที่ ๔ ประเด็นในย่อหน้านี้สืบเนื่องกับย่อหน้าที่ 3 คือเมื่อเจตนาของอังกฤษไม่ใช่การคุ้มครองแต่เพื่อหาประโยชน์ก็ไม่มีบุญคุณและอเมริกาไม่ควรเป็นเมืองขึ้น เพนเสนอประเด็นที่เป็นผลคืออีกประเด็นหนึ่งคือ เมื่อไม่มีความสัมพันธ์ดังกล่าวกับอังกฤษแล้ว อเมริกาก็ไม่ต้องเป็นศัตรูกับประเทศในยุโรปที่เป็นศัตรูกับอังกฤษ

ย่อหน้าที่ ๕ ย่อหน้านี้อ้างประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ ในอเมริกาว่าสัมพันธ์กันได้ เพราะมีเมืองร่วมกันคืออังกฤษ แต่ประเด็นนี้ไม่สู้น้ำหนักในการเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ เพนแม้จะตอบว่าเป็นความสัมพันธ์โดยอ้อม แต่ก็ไม่ได้พูดถึงความสัมพันธ์กันโดยตรงระหว่างรัฐว่าเป็นไปได้อย่างไร และมีประโยชน์อย่างไร เพนแทบจะไม่ให้ความสำคัญแก่ประเด็นความสัมพันธ์ดังกล่าว แต่ไปพูดประเด็นที่ว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวทำให้อเมริกาต้องพลอยเป็นศัตรูกับยุโรปด้วยเมื่ออังกฤษเป็นศัตรูกับยุโรป

ย่อหน้าที่ ๖ ประเด็นที่ยกมาอ้างยังเป็นประเด็นเดิมคือ อังกฤษเป็นเมืองแม่ แต่ประเด็นนี้พิจารณาในเชิงความรู้สึกคือ พราจากแม่ไม่ได้ เพนแย้งด้วยการแปลความหมายของคำว่าแม่และแย้งว่าอังกฤษไม่ใช่แม่ด้วยเหตุผล ๒ ข้อคือ

๑. ถ้าเป็นแม่ย่อมไม่กินลูก อังกฤษเอาเปรียบอเมริกา (เท่ากับกินลูกคืออเมริกา) ดังนั้นอังกฤษไม่ใช่แม่ของอเมริกา (ตามความหมายของคำว่า แม่)

๒. ยุโรปต่างหากที่เป็นแม่ของอเมริกา แต่จะขึ้นกับยุโรปก็ไม่ได้ เพราะไม่ใช่แม่ที่ดีเช่นกัน (ประเด็นที่สองนี้เป็นการพูดถึงแม่ในแง่เมืองที่เป็นถิ่นกำเนิดของคนที่ยอพยพมาอเมริกา ซึ่งส่วนใหญ่มาจากยุโรป)

ประเด็นนี้ในปัจจุบันดูไม่มีน้ำหนัก เพราะปัจจุบันไม่นิยมมองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบเดียวกับความสัมพันธ์ทางสายเลือด แต่ในยุคของเพนเรื่องนี้อาจเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง จึงมีการอ้างและการโต้แย้งอยู่หลายย่อหน้า

ย่อหน้าที่ ๗ ตั้งแต่ย่อหน้านี้เป็นต้นไป เพนเสนอประเด็นที่ว่าอเมริกาไม่ควรให้อังกฤษปกครอง และควรคบกับฝรั่งเศสและประเทศยุโรปอื่น ๆ ซึ่งมีประเด็นดังนี้ ในย่อหน้าที่ ๗ ประเด็นคือ การเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษเป็นการคบที่แคบคือเพียงระยะ ๓๖๐ ไมล์ อเมริกาควรคบให้กว้างออกไปคือคบกับชาวคริสต์ทั้งหมดในยุโรปด้วย แต่เพนก็ได้อ้างข้อดีหรือผลประโยชน์ในข้อนี้

ย่อหน้าที่ ๘ ข้ออ้างของฝ่ายสนับสนุนคือ อเมริกันสืบเชื้อสายมาจากอังกฤษจึงควรให้อังกฤษปกครอง เพนแย้งโดยเปรียบเทียบว่า กษัตริย์อังกฤษในราชวงศ์นี้ก็สืบเชื้อสายจากฝรั่งเศส ดังนั้นควรให้ฝรั่งเศสปกครอง ข้อแย้งนี้มีใช้ข้อเสนอแต่เป็นการบ่งถึงประเด็นว่า “การสืบเชื้อสายมาจากผู้ใดก็ไม่จำเป็นต้องให้ผู้นั้นปกครอง อเมริกาจึงไม่ควรให้อังกฤษปกครอง”

ย่อหน้าที่ ๙ ข้ออ้างของฝ่ายสนับสนุนคือ การที่อเมริการวมกับอังกฤษทำให้เกิดความเข้มแข็งและสู้กับชาติอื่น ๆ ได้ การอ้างเช่นนี้มีประเด็นที่เป็นเจตนาเบื้องหลังคือ “การเตรียมพร้อมที่จะรบกับชาติอื่น” แต่อังกฤษนั้นรบเพราะได้ผลประโยชน์ส่วนอเมริกันอาจจะไม่ได้ผลประโยชน์ใด ๆ เพนไม่ได้แย้งในประเด็นนี้แต่แย้งว่า ถึงกระนั้นก็ไม่แน่ว่าจะรบชนะ แต่ถ้าไม่เป็นเมืองขึ้นอังกฤษก็ไม่ถูกเกณฑ์ไปรบ

ย่อหน้าที่ ๑๐ ย่อหน้านี้เป็นการตอบประเด็นในย่อหน้าที่ ๙ คืออเมริกาไม่ควรรบกับชาติอื่น ๆ เพราะต้องไปช่วยอังกฤษรบ แต่อเมริกาควรเป็นมิตรกับชาติยุโรป ประเด็นนี้คือ ถ้าอเมริกาจะรบก็ต้องรบเพื่ออเมริกา และถ้าอเมริกาเป็นมิตรกับยุโรปนอกจากไม่ต้องรบแล้วยังจะได้ความคุ้มครองจากยุโรปที่จะต้องรักษาผลประโยชน์ซึ่งจะได้จากอเมริกา

ย่อหน้าที่ ๑๑ เพนสรุปว่าอเมริกาจะไม่ได้ประโยชน์อะไรจากการเป็นเมืองขึ้นอังกฤษ แต่จะได้จากประเทศยุโรปที่ต้องการสินค้าของอเมริกา อเมริกาจะเลือกซื้อหรือขายที่ใดก็ได้ในยุโรป

วิธีการที่เพนใช้ก็คือรวมประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นข้อสนับสนุนการเป็นเมืองขึ้นของอเมริกาต่อไป แยกแต่ละประเด็นให้เห็นว่าไม่เป็นจริง เสนอโทษของการเป็นเมืองขึ้น

ของอังกฤษ และประโยชน์ที่ต้องเสียไป และการเป็นมิตรกับยุโรปที่เป็นศัตรูของอังกฤษ แล้วประเมินว่าการไม่เป็นเมืองขึ้นของอังกฤษทำให้อเมริกาได้ประโยชน์มากกว่าการเป็นเมืองขึ้น อเมริกาจึงควรเลิกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

เราจะเห็นได้ว่าเพนจับประเด็นและแยกประเด็นชัดเจน หักล้างเหตุผลของฝ่ายตรงข้ามในทุกประเด็น เสนอประเด็นที่เป็นทางเลือก และมีการอ้างเหตุผลสนับสนุน และเปรียบเทียบกับทางเลือกเดิม ประเมินให้เห็นข้อดีและข้อเสีย ประโยชน์และเสียประโยชน์ แล้วจึงสรุปทางเลือกที่มีเหตุผลที่สุด บทความนี้จึงเป็นตัวอย่างการอ้างเหตุผลที่ดี ที่พยายามไม่ให้เกิดข้อบกพร่องทางเหตุผลและใช้เหตุผลอย่างตรงประเด็น และรอบคอบในการอ้างและการสรุปในทุกประเด็น

๗.๒ การวิจารณ์

การจับประเด็นในบทความที่แล้วเป็นการทำความเข้าใจงานเขียน การจับประเด็นเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ ในบทความที่มีการอ้างเหตุผล การวิเคราะห์ก็คือการดึงเอาเนื้อความส่วนที่เป็นการอ้างเหตุผลออกจากข้อความอันเป็นส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับการอ้างเหตุผลออกมา แล้วแยกแยะว่าอะไรเป็นข้อสรุป อะไรเป็นข้ออ้าง เป็นการอ้างเหตุผลชนิดใด เมื่อจับประเด็นและวิเคราะห์การอ้างเหตุผลได้แล้วก็ถึงขั้นวิจารณ์ ซึ่งจะเป็นการวิจารณ์ส่วนประกอบทั้งสองด้านของการอ้างเหตุผลคือ เนื้อหา และรูปแบบ และเนื่องจากการอ้างเหตุผลต้องอาศัยภาษา ความถูกต้องหรือบกพร่องในการใช้ภาษาก็มีผลกระทบความถูกต้องของการอ้างเหตุผลไปด้วย จึงต้องวิเคราะห์การใช้ภาษาในการอ้างเหตุผลและวิพากษ์วิจารณ์ในประเด็นดังกล่าวด้วย การวิจารณ์การอ้างเหตุผลจึงต้องพิจารณาครบทั้ง ๓ เรื่องคือ เนื้อหา รูปแบบ และภาษา ซึ่งเราได้ศึกษากันมาแล้วทั้ง 3 เรื่อง

๑. เนื้อหา เนื้อหาของการอ้างเหตุผลพิจารณาที่ความจริงหรือเท็จของข้อความอย่างหนึ่ง จัดการเนื้อหานั้นเพื่อการสรุปอย่างหนึ่ง กับความเกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องของเนื้อหาที่อ้างกับเนื้อหาที่สรุปอีกอย่างหนึ่ง อย่างหลังนี้ก็คือการทิ้งเหตุผลหรือความบกพร่องในการอ้างเหตุผลที่เกิดจากการนำสิ่งที่ไม่ใช่เหตุผลของเรื่องนั้น ๆ มาเป็นเหตุผล

อันเป็นความบกพร่องที่เกี่ยวกับอารมณ์ (psychological fallacy) ในวิชาตรรกวิทยา บางครั้งก็แยกความบกพร่องชนิดนี้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากจากสองเรื่องแรกซึ่งเป็นเรื่องความบกพร่องเกี่ยวกับเนื้อหา (material fallacy) ที่ใช้ในการอ้าง

การวิเคราะห์ความจริงหรือเท็จของข้อความ ทำได้โดยพิจารณาว่าข้อความนั้น ๆ สอดคล้องกับความจริงทางประสบการณ์หรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นประสบการณ์ตรงของเรา ประสบการณ์อันเกิดจากการทดลอง ซึ่งเป็นประสบการณ์ของผู้อื่นซึ่งเป็นที่ยอมรับ ข่าวดสารข้อมูลจากแหล่งที่เป็นที่เชื่อถือทางวิชาการ การที่ต้องยอมรับประสบการณ์ที่มีใช้ประสบการณ์ตรงก็เพราะคนเราไม่อาจมีประสบการณ์ตรงในทุกเรื่องได้ จำเป็นจะต้องอาศัยข่าวดสารข้อมูลจากผู้อื่นและแหล่งอื่น แต่เราก็มีวิธีตรวจสอบและมีสถาบันที่ตรวจสอบข้อมูลเหล่านั้นจนสามารถใช้เป็นแหล่งตรวจสอบความจริงหรือเท็จของข้อความที่นำมาใช้ในการอ้างเหตุผลได้ ข้อความบางข้อความอาจยืนยันได้ยาก เช่น ข่าวดหนังสือพิมพ์ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ แต่เราก็สามารถตรวจสอบจากหนังสือพิมพ์หลาย ๆ ฉบับ หรือข้อมูลประวัติศาสตร์แหล่งอื่น ๆ ได้ แม้ว่าในที่สุดจะเชื่อถือได้ไม่เต็มที่แต่ก็ทำให้ข้อความนั้นมี “โอกาส” ที่จะจริงหรือเท็จ มากน้อยตามหลักฐาน ดังนั้นในการพิจารณาความจริงหรือเท็จของข้ออ้าง บางครั้งเรายืนยันได้จากประสบการณ์ตรง บางครั้งยืนยันด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ (empirical evidence) ทางวิชาการและบางครั้งก็เป็นหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ที่พอจะเชื่อถือได้ แต่ยังยืนยันไม่ได้ ความแตกต่างของหลักฐานที่ใช้ยืนยันความจริงหรือเท็จของข้อความที่เป็นข้ออ้างนี้ทำให้เราพิจารณาได้ว่าเนื้อหาของการอ้างเหตุผลนั้นน่าเชื่อว่า จริงหรือเท็จเพียงไร ระดับการยืนยันได้อาจต่างกัน ซึ่งเราก็ใช้คำแสดงระดับความต่างดังกล่าวอยู่แล้ว ในชีวิตประจำวัน เช่น “เป็น” (เช่นนั้น) “มักจะ” “อาจจะ” “น่าจะ” “มีความเป็นไปได้” “มีความน่าเชื่อ” “โดยทั่วไป” “โดยเฉลี่ย” “โดยประมาณ” “เท่าที่ปรากฏ” ในการวิจารณ์ความจริงหรือเท็จของเนื้อหาของการอ้างเหตุผลเราต้องคำนึงถึงระดับดังกล่าวด้วยเสมอ

การใช้ข้ออ้างเท็จทำให้การอ้างเหตุผลขาดความน่าเชื่อถือในแง่เนื้อหาโดยทันที สิ่งเท็จใช้เป็นเหตุผลไม่ได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าการอ้างเหตุผลจะถูกตั้งข้อสงสัยโดยรูปแบบหรือไม่ ข้อสรุปจะจริงก็ตามเท็จก็ตาม ถ้ามาจากข้ออ้างที่เป็นเท็จเสียแล้วก็เป็นอันสรุปได้ว่าการอ้างเหตุผลนั้นไม่ควรได้รับการพิจารณาอีกต่อไป แต่การใช้ข้ออ้างที่เป็นจริงทั้งหมดก็อาจเกิดข้อบกพร่องให้วิพากษ์วิจารณ์ได้ เช่น กรณีการใช้ข้อมูลจำนวนน้อยเกินไป หรือใช้ข้อมูลอย่างลำเอียงสรุปสาเหตุไม่ถูกต้อง หรือใช้การอ้างเหตุผลเปรียบเทียบผิด ๆ

การใช้คำคำเดียวกันแต่เข้าใจเนื้อหาต่างกัน หรือเข้าใจขอบเขตของเนื้อหาต่างกัน อันเกิดจากค่านิยมที่ใช้ไม่ตรงกันหรือมีการเปลี่ยนค่านิยมไปในระหว่างการอ้างเหตุผล โดยที่ผู้ซึ่งอ้างเหตุผลหรือใช้เหตุผลในการโต้แย้งไม่รู้ตัว ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทำให้คนไม่รู้สึกราวจะต้องจัดการเนื้อหาและค่านิยมให้แน่นอนและตรงกันทั้งสองฝ่ายเสียก่อนจึงจะได้แย้งกันได้

การเข้าใจข้อเท็จจริงตรงกันแต่ประเมินค่าข้อเท็จจริงต่างกัน ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เรควรพิจารณาและวิพากษ์วิจารณ์ เพราะทำให้ข้อสรุปต่างกัน ทั้ง ๆ ที่ใช้ข้อเท็จจริงเดียวกันในการอ้าง และเราต้องรู้ว่ากรณีเช่นนั้นต้องพิจารณาสาเหตุที่ทำให้ประเมินค่าต่าง ๆ กัน ซึ่งมักจะมาจากความเชื่อต่างกัน หรือใช้เกณฑ์การประเมินที่ต่างกัน เรื่องความเชื่อและเกณฑ์การประเมินค่านี้นี้เป็นคนละเรื่องกับข้อเท็จจริง

เรื่องที่ยากที่สุดในการพิจารณาความจริงของเนื้อหาก็คือเนื้อหาของข้ออ้างที่เป็นสากลซึ่งพูดถึง “ทุก ๆ” หรือ “ทั้งหมด” แต่เราไม่อาจมีประสบการณ์หรือพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ เพราะ “ทั้งหมด” ที่เรามีหรือเรารู้ก็ไม่ใช่ “ทั้งหมด” ตามความเป็นจริง เช่นเราไม่อาจรู้อดีตในบางเรื่องและเราไม่อาจรู้อนาคต แม้เราจะพอทำนายอนาคตได้บ้างในบางเรื่อง แม้ปัจจุบันเราก็อาจไม่รู้ข้อมูลหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในที่ห่างไกลออกไปหรือในเวลาที่เราหลับ แม้เราใช้คำว่า “ทั้งหมด” แต่ยังมีสิ่งที่เราไม่รู้และไม่อาจยืนยันได้อีกมาก ทั้งโดยทฤษฎีและโดยปฏิบัติ ความเชื่อที่ว่า “คนทุกคนต้องตาย” ซึ่งเป็นจริงในขณะนี้ อาจจะไม่จริงในอนาคต ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในอนาคตอาจเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เราเห็นว่าเป็นจริงเสมอในปัจจุบันก็ได้ แต่ว่าในการ

วิจารณ์การอ้างเหตุผลเราอาจจะไม่ต้องไปไกลถึงเพียงนั้น เพราะการอ้างเหตุผลเป็นเรื่องปัจจุบันเป็นส่วนใหญ่และเราก็ต้องอาศัยฐานความรู้ และประสบการณ์ในปัจจุบันเป็นหลัก แต่ถึงกระนั้นข้อความดังกล่าวก็พิสูจน์ว่าจริงได้จาก แต่ก็ยังดีที่ข้อความเช่นนั้นพิสูจน์ว่า เท็จได้ง่าย เพียงมีตัวอย่างสักตัวอย่างหนึ่งที่แย้งข้อความนั้น ข้อความดังกล่าวก็เป็นเท็จ แต่ความเท็จของข้อความดังกล่าวก็มีผลต่อการอ้างเหตุผลด้านรูปแบบมากกว่าด้านเนื้อหา เพราะในด้านเนื้อหาเราอาจจะใช้ข้อความที่แสดงปริมาณมากหรือลักษณะที่เหมือน ๆ กัน ของข้อมูลดังกล่าวโดยใช้คำว่า “ส่วนมาก” “เกือบจะทั้งหมด” “โดยทั่วไป” “ตามปกติ” ฯลฯ ซึ่งยืนยันเนื้อหาว่ามีปริมาณมาก แต่ไม่ยืนยันว่า “ทั้งหมด”

ตัวเลขทางสถิติก็อาจทำให้เราหลงเชื่อว่าเรื่องนั้น ๆ เป็นจริงได้ง่าย หากจะวิจารณ์เนื้อหาก็ต้องพิจารณาทั้งความถูกต้องในการคิดคำนวณทางสถิติ และที่มาของข้อมูลและตัวเลขด้วยว่าได้มาอย่างไร กลุ่มประชากรมีลักษณะอย่างไร เป็นตัวแทนที่น่าเชื่อถือมากหรือน้อยเพียงไร คำถามลำเอียงหรือไม่ กำกวมหรือไม่ ครอบคลุมเพียงพอแก่การสรุปหรือไม่ เช่น การหยั่งเสียง ซึ่งเป็นที่มาของตัวเลข ได้ดำเนินการถูกหลักวิชาการหรือไม่ เรื่องที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องที่ต้องคำนึงถึงในการวิจารณ์เนื้อหาของการอ้างเหตุผล

๒. รูปแบบ การวิจารณ์ด้านรูปแบบก็คือการวิจารณ์ความสมเหตุสมผลในการอ้างเหตุผลแบบนิรนัย เช่น ซิลลอจิสม์ หรือการอ้างเหตุผลแบบเงื่อนไข เป็นต้น ในการอ้างเหตุผลแบบอุปนัยเรามักจะวิจารณ์จากเนื้อหาว่า เนื้อหาของเรื่องที่น่ามาอ้างต่างกับที่ต้องการสรุปหรือไม่ หรือมีปริมาณน้อยเกินกว่าจะทำให้ข้อสรุปน่าเชื่อถือหรือไม่ ซึ่งเป็นการวิจารณ์ที่เน้นไปที่เนื้อหาเป็นหลัก แต่เมื่อใดที่การอ้างเหตุผลเป็นแบบนิรนัย นอกจากความจริงของข้อความแล้วเราต้องพิจารณารูปแบบในการอ้างเหตุผลด้วยว่า ถูกต้องหรือสมเหตุสมผลหรือไม่ ความถูกต้องหรือสมเหตุสมผลด้านรูปแบบได้นำมากล่าวไว้ข้างแล้ว หากทำความเข้าใจได้ก็สามารถอ่านเพิ่มเติมต่อไปจากหนังสือตรรกวิทยาที่มีอยู่ทั่วไปในตลาดหนังสือได้ หากรูปแบบเป็นเรื่องเกี่ยวกับวิชาเฉพาะเช่น

สถิติ เลขคณิต หรือคณิตศาสตร์อื่น ๆ ก็ต้องศึกษาวิชาเหล่านั้นแล้วนำมาใช้ตัดสินและวิจารณ์ความถูกต้องในการอ้างเหตุผลได้

๓. ภาษา ภาษานั้นเป็นสิ่งที่แยกไม่ออกจากการใช้ความคิดเพื่อแสดงเหตุผล การใช้ภาษาที่ดี ชัดเจน กระชับ ตรงจุด และดึงดูดใจให้เห็นคล้อยตามจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการมีความสามารถในการเรียบเรียงความคิดให้เป็นระบบและสวยงาม เมื่อจะวิจารณ์ข้อเขียน เราอาจตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องภาษาได้ โดยเริ่มต้นด้วยการพิจารณาว่าข้อเขียนนั้นๆเมื่อวิเคราะห์ผ่านกระบวนการทางภาษาแล้วมีใจความหลักๆว่าอย่างไร จากนั้นก็ค่อยพิจารณาประเด็นด้านรูปแบบและเนื้อหาที่กล่าวข้างต้น มีข้อที่น่าสังเกตว่าข้อเขียนใดก็ตามที่เมื่อวิเคราะห์ในเชิงภาษาแล้วเราไม่ต้องใช้ความพยายามมากเพื่อสรุปว่ามีสาระหลักๆอย่างไร ข้อเขียนนั้นต้องถือว่าใช้ภาษาได้ดีกว่าข้อเขียนที่กว่าเราจะสรุปสาระหลักๆได้ต้องใช้ความพยายามมาก

อนึ่ง การวิจารณ์การอ้างเหตุผลนั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องใด ๆ จะต้องอาศัยความมีใจเป็นกลางเที่ยงธรรม และวิจารณ์ไปตามหลักวิชา พยายามเข้าใจเหตุผลที่เราจะวิพากษ์วิจารณ์ตามที่เป็นจริงคือปราศจากอคติทั้งหลาย การวิจารณ์นั้นจึงจะเป็นประโยชน์ทั้งแก่ผู้เขียนหรือผู้พูด แก่ผู้ฟัง และแก่สังคม ๑

บทที่แปด

บทสรุป



แล้วเราก็เดินทางมาถึงบทสุดท้ายของหนังสือซึ่งจะทำหน้าที่เป็นบทสรุป ท่านที่อ่านหนังสือนี้มาตั้งแต่ต้นจนจบจะมองเห็นว่าสิ่งที่เรียกว่าการใช้เหตุผลหรือความคิดของมนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาให้งอกงามและมีชีวิตชีวานั้นเปรียบไปแล้วก็เหมือนสายน้ำที่ไหลเอื่อยอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์เรานั้นเป็นสิ่งมหัศจรรย์ แต่ความมหัศจรรย์ในที่นี้เราควรเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่มาองจากแ่งมของผู้ที่สร้างสิ่งนี้อันอาจจะเป็นธรรมชาติพระเจ้า หรืออะไรสักอย่างที่เราไม่มีทางล่วงรู้ แต่ไม่ว่าสิ่งนี้จะเป็นอย่างใดก็ตามเกิดผลงานที่สิ่งนี้ได้บรรจุลงในชีวิตเราในรูปของกระแสความนึกคิดนั้นช่างเป็นสิ่งมหัศจรรย์ ซับซ้อน งดงาม และมีพลังมหาศาล หากว่าเราที่เป็นเจ้าของที่ครอบครองกระแสความนึกคิดนี้อยู่จะรู้จักใช้ประโยชน์และพัฒนากระแสความคิดอ่านของตนให้งดงาม แหวมคม และเป็นประโยชน์แก่ตนพร้อมทั้งเพื่อนร่วมโลกอยู่เสมอ

ไอน์สไตน์เคยพูดไว้ว่า กระแสความคิดอ่านของมนุษย์นั้นเป็นสมบัติที่ล้ำเลิศที่สุดในชีวิตของคนเรา แต่น่าเสียดายตรงที่คนส่วนใหญ่ไม่ได้ละทิ้งสิ่งมีค่ามหาศาลนี้ให้เปล่าประโยชน์ นักวิทยาศาสตร์ท่านนี้กล่าวไว้ในเชิงประมาณการเป็นตัวเลขเพื่อให้เห็นภาพว่า คนส่วนใหญ่ในโลกใช้ความคิดราวร้อยละ ๕ ของความสามารถที่มีอยู่ ตัวเลขนี้ชวนให้น่าใจหายไม่น้อย ว่าไปแล้วสิ่งที่ไอน์สไตน์กล่าวมานี้พุทธศาสนาและศาสนาต่างๆ ในโลกก็เห็นอย่างนั้นกันมานานแล้ว เฉพาะพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึงคุณสมบัติสำคัญอันหนึ่งของจิตใจมนุษย์ที่เรียกว่า “สติปัญญะ” เอาไว้

คำนี้แปลตามศัพท์ตรงไปตรงมาได้ว่า “ปัญญาที่มีมาพร้อมการเกิด” หมายความว่า พุทธศาสนานั้นเชื่อว่าเมื่อเกิดมาเป็นคน เราทุกคนก็มีสิ่งนี้อยู่ในตัวแล้ว แม้คัมภีร์พุทธศาสนาจะไม่บอกว่าเรามีสิ่งนี้เท่าเทียมกันทุกคนหรือไม่ แต่ก็พออนุมานได้ว่าน่าจะมีเท่าเทียมกันในคนปกติ (ยกเว้นคนประเภทที่ท่านเรียกว่า ปทปรมะ ซึ่งเป็นคนผิดปกติและน่าจะมีอยู่ไม่มาก) ปัญญาชนิดติดตัวมานี้พุทธศาสนาเชื่อว่าหากได้รับการพัฒนาให้งอกงามขึ้นตามกาลเวลา ก็จะส่งเสริมให้ชีวิตของคนเราเจริญก้าวหน้าขึ้นในทางที่ดีงามตามลำดับ และเมื่อชีวิตส่วนตัวของเขางอกงาม ความงอกงามนั้นก็จะส่งผลให้เกิดความงอกงามต่อไปยังสังคมด้วย

ปัญญาติดตัวนั้นพุทธศาสนาแสดงต่อไปว่าจะพัฒนาขึ้นด้วยปัญญาอีกสองอย่าง อย่างแรกท่านเรียกว่า “สุตมยปัญญา” อันหมายถึงปัญญาที่เกิดจากการเรียนรู้วิทยาการต่างๆ ที่มีสอนกันอยู่ในโลก อย่างต่อมาท่านเรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” อันหมายถึงปัญญาที่เกิดจากการไตร่ตรองหรือคิดต่อจากสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้วนั้น คำพูดของไอน์สไตน์ข้างต้นนั้นหากพิจารณาผ่านความคิดของพุทธศาสนาในเรื่องปัญญาสามอย่างข้างต้นก็อาจกล่าวได้ว่า คนส่วนใหญ่ก็น่าจะเกิดมาโดยมีปัญญาติดตัวมาแล้วก็ตาม แต่เพราะไม่พัฒนาปัญญาติดตัวนั้นต่อด้วยปัญญาสองอย่างหลัง กระแสปัญญาที่ติดตัวมานั้นก็เลยอยู่ในสภาพนิ่งและแห้งขุดไปอย่างน่าเสียดาย พุทธศาสนาเองก็เห็นอย่างนั้น ในคัมภีร์พุทธศาสนาเช่นพระไตรปิฎกจะมีข้อความที่กล่าวเชิญชวนให้เราพัฒนาปัญญาติดตัวกันด้วยการเรียนรู้และคิดต่อมากมายเต็มไปหมด มนุษย์ที่เกิดมาแล้วไม่ได้พัฒนาปัญญาพุทธศาสนาถือว่าใช้ชีวิตอย่างไม่ถูกต้องเลย

ปัญญาที่พุทธศาสนาสอนนั้นในบางความหมายก็คือสิ่งที่เราเรียกว่าการใช้เหตุผล แต่เป็นการใช้เหตุผลไปในทางที่ดีและสร้างสรรค์ ที่ผ่านมานั้นเราได้ทราบแล้วว่า การใช้เหตุผลในความหมายที่เป็นกลางๆ นั้นหมายถึงกิจกรรมของการคิด ซึ่งอาจคิดดีหรือเลวก็ได้ สิ่งที่วิชาตรกรวิทยาทางโลกมุ่งสอนกันนั้นคือการคิดเก่ง จุดมุ่งหมายที่เฉพาะและไม่เกี่ยวกับจริยธรรมนี้เราทราบด้วยเหตุผลว่าไม่น่าจะเพียงพอ อันที่จริงสิ่งที่เราน่าจะเรียกร้องเพิ่มเติมจากการเรียนรู้วิชาการใช้เหตุผลก็คือการคิดดี พุทธศาสนานั้น

เชื่อว่าคิดเก่งกับคิดดีเป็นสองเรื่องหรือสองชื่อก็จริง แต่ลึกๆแล้วสองเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันมากจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องเดียวกัน นักปรัชญาตะวันตกโบราณเช่นโสกราตีสก็เชื่ออย่างนั้น ดังที่ปราชญ์ผู้นี้ได้เคยพูดไว้ว่า “ความรู้กับคุณธรรมนั้นคือสิ่งเดียวกัน” คนคิดเก่งแต่คิดเลวนั้นไม่ถือว่าเป็นผู้มีความรู้ สำหรับพุทธศาสนาเนื่องจากคิดเก่งกับคิดดีเป็นเรื่องเดียวกัน คนที่เราเรียกว่าคิดเก่งแต่โง่งนั้นพุทธศาสนาไม่ถือว่าคิดเก่งเลย ตรงกันข้ามคนแบบนี้พุทธศาสนาถือว่าคิดไม่เป็นเสียด้วยซ้ำ

เนื้อหาของหนังสือนี้ได้แสดงมาตามลำดับว่าการใช้เหตุผลนั้นควรพิจารณาว่าเป็น “เครื่องมือ” สำหรับพาไปหาบางสิ่งบางอย่างที่มีค่าในชีวิตเช่นความสุข ความสงบ ความรู้จักพอ คุณค่าตามที่กล่าวมานี้อาจพิจารณาในแง่ที่เป็นคุณค่าสำหรับเฉพาะบุคคลก็ได้ หรือเป็นคุณค่าสำหรับสังคมก็ได้ การใช้ความคิดกับตนเองที่เหมาะสมควรก่อให้เกิดคุณค่าอย่างแรก และการใช้ความคิดกับผู้อื่นอย่างเหมาะสมก็ก่อให้เกิดคุณค่าอย่างที่สอง เครื่องมือนั้นเราไม่จำเป็นต้องใช้ตลอดเวลาหรือต้องใช้อย่างเต็มที่เสมอไป ชีวิตมนุษย์นั้นซับซ้อนเกินกว่าที่จะบอกได้ว่าประดาเครื่องมือทั้งหลายที่มีอยู่นั้นเราควรใช้อะไรอย่างไร แต่ปัญญาที่เกิดเฉพาะหน้าในเวลานั้นๆจะบอกเราได้ดีกว่า เราควรใช้เครื่องมือของชีวิตอย่างไร พุทธศาสนานิกายเซนนั้นสอนว่าบางครั้งการใช้เหตุผลที่ดีที่สุดสำหรับสถานการณ์นั้นๆคือการ “นิ่งเงียบ” สิ่งนี้เราไม่พบในตรรกวิทยาทางโลกที่เน้นการใช้ความคิดในเชิงรุกอยู่ตลอดเวลา พระอาจารย์เซนอดีตยอดชาบูไรท่านหนึ่งได้แสดงให้เห็นการชาบูไรสมัยของท่านได้เรียนรู้ว่าศิลปะการต่อสู้ด้วยดาบที่สูงสุคนั้นคือ “การไม่ใช้ดาบ” การใช้หรือดใช้เครื่องมือตามที่กล่าวมานี้ แนวคิดทางด้านตะวันออกพิจารณาว่าเป็นกระบวนการเดียวของการใช้ความคิดทั้งระบบ เมื่อเราเห็นว่าสิ่งที่เราต้องการด้วยกันทุกคนคือความสุขสงบ ก็ชอบแล้วที่จะมีใครสักคนยอมถอยหรือยอมแพ้เพื่อให้เกิดสิ่งนั้น การยอมถอยเป็นคนแรกนี้ถือเป็นจริยธรรมอันจะเกิดได้ก็เฉพาะในคนที่ได้รับการฝึกปรือมามากในทางจิตภาวนา พระไพศาล วิสาโล พระนักคิดสมัยใหม่ของยุคนี้ท่านหนึ่งกล่าวไว้ครั้งหนึ่งว่า “การรู้จักขอโทษนั้นเป็นประติษฐานกรรมทางปัญญาชั้นสูงของมนุษย์” สิ่งนี้มีค่าและสูงส่งกว่า

การเป็นแม่ทัพที่ถูกรบเข้าไปในทุกที่ได้โดยไม่เคยแพ้เสียด้วยซ้ำ ทำไมพุทธศาสนาจึงคิดเช่นนั้น คำตอบก็คือเรื่องการใช้เครื่องมือตามที่เรากล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง การรบนั้นเป็นเครื่องมือในระยะแรกๆที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ เนื่องจากมนุษย์ที่มีความต้องการไม่ได้มีเพียงคนเดียวหรือชาติเดียว เมื่อหลายคนต้องการสิ่งเดียวกันและทุกฝ่ายต่างก็ใช้เครื่องมืออย่างเดียวกันคือการรบ ท้ายที่สุดแล้วก็ไม่มีใครแม้แต่คนเดียวที่มีความสุข คนชนะวันนี้ก็ไม่อาจนอนตาหลับเพราะรู้ว่าวันหนึ่งตนอาจแพ้ได้ พิจารณาจากแง่นี้เครื่องมือที่วานี้ก็ไม่ใช่ว่าสิ่งที่สูงส่งอะไร แต่การรู้จักเจรจา รู้จักขอโทษ แล้วจากนั้นต่างคนต่างก็แยกย้ายกันไปจะช่วยให้ทุกฝ่ายมีความสุขเป็นความสุขที่มาจากการใช้เครื่องมือที่ง่ายๆ ตรงไปตรงมา แต่มีประสิทธิภาพที่สุด เครื่องมือที่ง่าย ๆ แต่มีพลานุภาพเช่นนี้ ต้องถือว่าเป็นประดิษฐกรรมทางความคิดชั้นเยี่ยมยอดของมนุษย์จริงๆ

การใช้ความคิดของมนุษย์นั้นบางครั้งคนบางคนก็เข้าใจว่าน่าจะเป็นสิ่งที่คนบางคนทำได้ดีกว่าคนอื่น ทำนองความสามารถพิเศษเหมือนเรื่องการเรียน การเล่นกีฬา การทำกับข้าว เป็นต้น ความเข้าใจเช่นนี้นับว่ามีส่วนถูกอยู่มากหากว่าการใช้ความคิดที่เรากำลังกล่าวถึงอยู่นี้หมายถึงการใช้กฎเกณฑ์ทางตรรกวิทยาอย่างโลกๆ แต่การใช้ความคิดในความหมายของการรู้จักทำให้ปัญหาชีวิตที่รุ่มเร้าอยู่ค่อยๆหลุดเป็นเปลาะๆไป สิ่งนี้ก็ไม่ต้องการความสามารถพิเศษอะไรเลย เพราะไม่ใช่เรื่องของความเก่งอย่างที่เรียกว่า skill ในภาษาอังกฤษ การคิดเพื่อให้ชีวิตมีสุขนั้นทุกคนสามารถทำได้เท่าเทียมกัน สิ่งนี้เรียกว่าการมีใจที่ซื่อ ใส รู้จักมองเพื่อนร่วมโลกอย่างมิตร เวลาจะคิด พูด ทำอะไรกับใครก็ระแวงระวังที่จะไม่ให้กระทบเขาในทางร้าย

หวังว่าเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ทั้งหมดจะมีส่วนช่วยให้ผู้อ่านและนิสิตนักศึกษาที่ใช้ประกอบการเรียนได้เข้าใจและมองเห็นคุณค่าของการคิดดี คิดเป็น คิดถูก และคิดอย่างที่จะก่อให้เกิดความสุขสงบแก่ชีวิตอย่างถาวรแน่นอนกัน ๑

บรรณานุกรม

คณาจารย์ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. การใช้เหตุผล :
ตรรกวิทยาเชิงปฏิบัติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๘.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. การใช้เหตุผล. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิชาการ, ๒๕๒๔.

พจนานุกรมศัพท์สันติ, แปล. วิถีแห่งคำ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๒.

_____. แปล. บันทึกของกฤษณมูรติ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๓.

_____. แปล. ขุนเขาเยาะเย้ย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.

_____. โปธิสัตว์ธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๑๓.

_____. ขลุ่ยไม้ไผ่. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ. พุทธศาสนาคืออะไร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. อนัตตาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. แก่นพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. นิพพาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. คริสตธรรม พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. คู่มือมนุษย์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. เขียนมา ตอบไป. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____. กรรมเหนือกรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

สมภาร พรหมทา. คิดอย่างไรให้มีเหตุผล. เอกสารประกอบการเรียนวิชาปรัชญาและตรรกวิทยา.

ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

Copi, Irving M. *Introduction to Logic*. London: Macmillan, 1986.

Porter, Burton F. *Reasons for Living: A Basic Ethics*. London: Macmillan, 1988.

